

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

Cilt/Volume- Sayı/Issue: 2022 - 2

ISSN:2717-6665

World Journal of Human Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insan>

İNSAN - Dünya İnsan | HUMAN - World Journal of Bilimleri Dergisi | Human Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insan>

Cilt/Volume - Sayı/Issue: 2022 - 2

ISSN: 2717-6665

Amaç ve Kapsam

İNSAN - Dünya İnsan Bilimleri Dergisi (HUMAN World Journal of Human Sciences) yılda iki kez (Temmuz – Ocak) yayımlanan uluslararası, multidisipliner, hakemli, bilimsel bir dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, insan bilimlerinin her alanında, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler. Dergiye gönderilen her makale, yayımlanmadan önce çift-kör hakemlik sürecinden geçer.

Aims And Scope

HUMAN - World Journal of Human Sciences is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (July-January). The journal is a multi-disciplinary academic journal and aims to bring together quality research and compilation articles in the human sciences to the world of science. Every article submitted to the Journal passes through the double-blind peer-review process prior to publication.

Цель и сфера.

İNSAN - Dünya İnsan Bilimleri Dergisi - международный междисциплинарный рецензируемый научный журнал, издаваемый два раза в год (июль - январь). Междисциплинарный академический журнал стремится донести квалифицированные исследования по всем отраслям гуманитарных наук до научного сообщества. Каждая статья, поступающая в журнал, перед публикацией проходит двойное рецензирование.

Baş Editör Davud KAPUCU

Editör Beral ALACI
Elçin YILMAZ

Yazım ve Dil Editörü Gülten ARSLAN
Ömer Ersin KAHRAMAN
Cavid QASIMOV
Pasha GULUZADE

İstatistik Editörü Zariye TAŞTAN

Kapak Tasarımı Davud KAPUCU

Mizanpaj-Ofset Hazırlık Davud KAPUCU

Uluslararası Editör Kurulu

Ad Soyad

Selma YEL
Kenan OLGUN
Şenay ATAM
Haydar ÇORUH
Necdet AYSAL
Merve SEREN YEŞİLTAŞ
Mehmet KARATAŞ
Mehmet Emin ÖZEL
Hamit PEHLİVANLI
Galib SAYILOV
Seyfeddin RZASOY
Zümrüd MANSİMOVA
Sevinc ALIYEVA
Guo XIAOLI
Cheng HONG
Davydov STANISLAV
Svetlana Petrovna ANZOROVA
Aynur KHUZHAKHMETOV
Ali TOPÇUK
Necat KEVSEROĞLU
Hüseyin BEYOĞLU

Ülke

Türkiye
Türkiye
Türkiye
Türkiye
Türkiye
Türkiye
Türkiye
Türkiye
Türkiye
Azerbaycan
Azerbaycan
Azerbaycan
Azerbaycan
Çin
Çin
Rusya
Rusya
Başkurdistan
Almanya
Irak
Irak

Bekezhan A. AKHAN	Kazakistan
Abay Kabakbayevich DUISEN BAYEV	Kazakistan
Muhtar MIROV	Kazakistan
Roza Zh. KURMANKULOVA	Kazakistan
Anara A. KARAGULOVA	Kazakistan
Eshiev ASYLBEK	Kırgızistan
Selim BEZERAJ	Kosova
Moslem SARBAST	Macaristan
Abdulqodir TOSHQULOV	Özbekistan
Obidjon SOFIYEV	Özbekistan
Gulnoz KHALIYEVA	Özbekistan
Normat Temiroğlu YULDAŞEV	Özbekistan
Redzeb SKRIJELJ	Sırbistan
Radık GALIULLIN	Tataristan
Kakajan JANBEKOV	Türkmenistan
Rahimmammet KÜRENOV	Türkmenistan

Tarandığı Dizinler

Index Copernicus - ICI World of Journals, ICI Journals Master List Database, ASOS Index, Acarindex, AJI Academic Journal Index, ROAD.

İçindekiler/Contents

Cover-Contents / Kapak-İçindekiler

i-iv

Makaleler/Articles

Araştırma Makaleler/Research Articles

<u>Yazar/lar</u>	<u>Makale Başlığı</u>	<u>Sayfa</u>
Evren GÖKÇE	1199/1784 Tarihli Bir Belgeye Göre Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'da Eğitim Araç Gereçleri ve Diğer Eşyalar <i>According to The Document Dated 1199/1784 Education Tools and Other Objects at The Imperial Naval Engineering Schooll</i>	1-18
Boris HARSİYEV	Трансформация традиции народов Северного Кавказа в советской государственном пространстве <i>Sovyet Devlet Alanında Kuzey Kafkasya Halklarının Geleneklerinin Dönüşümü</i>	19-28
Bengü GÜLMEZ	Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un (1116- 1155) Tahta Çıkışı ve Bunda Danişmendlilerin Rolü <i>The Accession of The Seljuk Sultan of Turkey Mesud I (1116-1155) and The Role of The Danishmends</i>	29-42
Nesibe ÖZEL	Genç Kadınların Astronomi ve Uzay Teknolojilerinde Farkındalığını Arttırmak <i>To increase the Awareness of Young Women in Astronomy and Space Technologies</i>	43-52
Gülnehal ARTUĞ CANSIZLAR Kerime Derya BEYDAĞ	Mülteci Gebe ve Lohusa Kadınlara Bakım Veren Ebe ve Hemşirelerin Bakım Verme ve Bakımı Sürdürmede Yaşadığı Güçlükler <i>Difficulties Experienced In Providing And Maintaining Care By Midwives And Nurses Who Care For Refugee Pregnant And Puerperal Women</i>	53-72
Erdal KORKMAZ	Arşiv Belgeleri Çerçevesinde Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi Muharebeleri'nde Horasan Tayyare Müfrezesi <i>In The Framework Of Archive Documents, The Horasan Aircraft Detachment In The Turkish War Of Independence On The Eastern Front Battles</i>	73-95
Xankişi MAMMADOV	Azərbaycan ve Türk Atasözlerinin “Dildönmez” veya “Dilberpenmez” Davranış Formülleri <i>“Dildönmez” Or “Dilberpenmez” Formuls Of Azerbaijani And Turkish Proverbs</i>	96-119
Gulnoz KHALLİYEVA Bahor Bahriddinovna TURAeva Dilshod A'zamkulovich NASRİDDİNOV	Scientific Theoretical Fundamentals of Philological Comparative Studies <i>Filolojik Karşılaştırmalı Çalışmaların Bilimsel Teorik Temelleri</i>	120-138

Derleme Makaleler /Riview Articles

<u>Yazar/lar</u>	<u>Makale Başlığı</u>	<u>Sayfa</u>
Hatice EMEKLİ Mehmet ŞAKİROĞLU	İnfertilite Tanısı Alan Kadınların Stigma Deneyimleri ve Baş Etme Yolları: Bir Derleme <i>Stigma Experiences of Women Diagnosed with Infertility and Coping Ways: A Rewiev</i>	139-150
Kutay ÜSTÜN Abdullah SÜREN	Feminism, Historical Origins Of Feminism And Basic Concepts <i>Feminizm, Feminizmin Tarihsel Kökeni ve Temel Kavramlar</i>	151-169

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

1199/1784 Tarihli Bir Belgeye Göre Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'da Eğitim Araç Gereçleri ve Diğer Eşyalar

According to the Document Dated 1199/1784 Education Tools and Other Objects at the Imperial Naval Engineering Schooll

*Evren Gökçe**

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nda Lale Devri olarak adlandırılan dönemle birlikte yaşanan sorunlara çözüm bulmak amacıyla ilk defa batı tarzı reformların uygulamaya geçirilmesi devlet gündemine alınmıştır. İlerleyen tarihlerde planlı ve programlı olarak yürürlüğe konan reformlar arasında askerî nitelikli olanlar önemli yer tutmaktaydı. Bu doğrultuda Osmanlı donanmasına ve tersaneye teknik personel yetiştirmek amacıyla kısaca Mühendishane olarak bilinen Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn kurulmuştur.

Kaynaklara göre 1773 veya 1775 tarihinde kurulan okul ilk yıllarında sınırlı sayıda öğrenci ile Tersâne-i Âmire bünyesinde eğitim vermekteydi. İlerleyen tarihlerde öğrenci sayısının artması ile birlikte eğitim kalitesini de artıran Mühendishane'nin kurulduğu yıllarda mütevazı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu makalede hicrî 1199, milâdî 1784 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinden hareketle bu tarihte Tersâne Mühendishânesi adıyla anılan okulda bulunan eğitim araçları ile eşyalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn, Eğitim, Araçlar, Eşyalar

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., evren1839@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5930-3020.

Atıf/Citation: Gökçe, E. (2022). 1199/1784 Tarihli Bir Belgeye Göre Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn'da Eğitim Araç Gereçleri ve Diğer Eşyalar. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 1-18.

Geliş/Received: 17.12.2021

Kabul/Accepted: 28.02.2022

Abstract

In the Ottoman Empire finding solutions to problems, implementing western-type reforms had been under thinking since the period of the Tulip Era. The reforms were implemented within the direction of plans and programs, especially being the military ones had taken an important place among them. Thus, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn (The Imperial Naval Engineering Scholl), briefly known as Mühendishâne designated for raising technically educated personnel in the Ottoman navy and shipyard.

According to the sources established in 1773 or 1775, Mühendishâne had a few trainees and educated them in the square of the Tersâne-i Âmire (The Imperial Maritime Arsenal). But, in the future years, with the increase of students and progressed education, it's understood that Mühendishâne's conditions had been simple. In that article, referring to an Ottoman archive document dated 1199/1784, the school named Tersâne Mühendishânesi (The Imperial Maritime Arsenal Engineering Schooll) education tools and other objects be examined and analyzed which subsistence at the Mühendishane settled on the Tersâne-i Âmîre.

Keywords: Ottoman Empire, The Imperial Naval Engineering School, Education, Tools, Objects.

Giriş

Osmanlı modernleşme tarihinde eğitim müesseselerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Klasik dönemden itibaren süre gelen standart bir eğitim anlayışının bulunduğu imparatorlukta, XVIII. yüzyıl ve sonrasında hayata geçirilen ve temelde askerî karakterli olan ıslahatların yöneltildiği alanlardan birisi eğitim ve öğretim olmuştur. Esasen İmparatorluğun yaşadığı askerî yenilgilerin önüne geçilmek için yapılan ıslahatlar XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızını artırmış, XIX. yüzyıla gelindiğinde geniş bir alana yayılarak imparatorluğun yapısını temelden değiştirmiştir. Böylece günümüze kadar gelen birçok kurum hayata geçirilmiştir. Bunlar arasında eğitim kurumları ve bu kurumlardan olan dönemin teknik bilgileriyle donanmış kadrolar yetiştirmeyi hedefleyen mühendishanelerin önemli bir yeri bulunmaktadır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılı tarzda eğitime başlanmakla birlikte, imparatorlukta köklü bir mühendislik geleneği mevcuttu. Bu geleneğin temeli medrese eğitimine, üniversite temelindeki eğitimin temeli ise Selçuklular tarafından kurulan Nizamiye Medreselerine kadar gitmekteydi. (Kaya-Kaya, 2009: 75). Bu geleneğin varlığı ile birlikte Osmanlılar XV. ve XVI. yüzyıllarda batıdaki gelişmeleri değişik vasıta ve yollarla, fakat seçici tavırla askerî teknoloji, madencilik, coğrafya ve tıp gibi konularda takip etmeyi tercih etmiştir. Bu takipte Osmanlı ve Avrupa arasındaki coğrafi yakınlık önemli bir etken olup, bu sayede batıdaki teknik bilgi kolayca ve hızlı bir biçimde elde edilebilmiştir. (İhsanoğlu, 2010: 187; Ergin, 1977: I-III).

1718 tarihinde Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile birlikte tarihte Lale Devri olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Sultan III. Ahmed ve sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın öncülük ettiği bu dönemde sanat ve estetik Osmanlı sosyal hayatına damgasını vurmuştur. Bununla birlikte matbaanın kurulması, ilk çiçek aşısının yapılması, kâğıt fabrikalarının faaliyete geçirilmesi gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır. Lale Devri'nde görülen en önemli gelişmelerden birisi Osmanlı tarihinde batıya ilk elçilik heyetlerinin gönderilmesiyle birlikte, Avrupa'da yaşanan gelişmelerin yakından takip edilmeye başlanması olmuştur. Patrona Halil İsyanı ile birlikte Lale Devri'nin sona ermesine rağmen bu yaklaşım varlığını sürdürmüş, yeni bir aşamaya geçilen reform faaliyetleri kesintisiz olarak devam ettirilmiştir.

III. Ahmed döneminde yaşanan değişim sadece siyasi, sosyal ve kültürel alanlarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Humbaracı Ahmed Paşa öncülüğünde açılan Humbarahane ile birlikte askerî eğitim alanında oldukça önemli bir adım atılmıştır. Humbarahâne'yi 1775 tarihine gelindiğinde başka bir önemli eğitim kurumu olan ve ileride Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn adını alacak olan Hendesehâne'nin tesisi takip etmiştir. Böylece Osmanlı eğitim müesseselerinde batı tarzı eğitimi verilmeye başlanmıştır. İlk dönemlerinde bu okullarda birkaç yabancı uzman ve mühendis dışında

medrese hocaları ders vermekteydi. Böylece Osmanlı ilim dünyasında medrese ve klasik İslam eğitimi ile yetişen ulema ile batı tarzı okullardan yetişen mühendis ve zabıtların mensup olduğu iki gelenek ortaya çıkmıştır. (İhsanoğlu, 2010: 213-214; Baysun, 1952: 54-58; Uzunçarşılı, 1984: 500 vd.).

1775 tarihinde açılarak eğitim ve öğretime başlayan Hendesehane ilerleyen yıllarda isim ve mekân değiştirerek eğitim ve öğretime devam etmiştir. Kurumsal olarak çeşitli evrelerden geçen okul açısından bu evrelerden birisi Sultan I. Abdülhamid'in sadrazamı Halil Hamid Paşa'nın sadarete bulunduğu yıllardadır. Reformcu bir devlet adamı olan Halil Hamid Paşa, Hendesehâne bünyesinde kapsamlı düzenlemeler gerçekleştirmiş, bu düzenlemeler neticesinde okul için yeni bir dönem başlamıştır. Nitekim paşanın Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'un ihyasına özel bir önem verdiği bilinmektedir. Okula Fransız hocalarla birlikte bazı yerli hocalar tayin edildiği gibi, yeni öğrenciler kaydedilerek her türlü mühendislik bilgisi ile donatılmalarına ehemmiyet verilmiştir. (Beydilli, 1997: 317; Beydilli, 2015: 322-343).

Bu makalede, Hendesehâne ismi ile eğitim hayatına başlayan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'un Halil Hamid Paşa tarafından çeşitli düzenlemelerin gerçekleştirildiği yıllardaki yapısı Osmanlı arşivinde bulunan bir belge vasıtasıyla incelenmeye çalışılmıştır. Ali Emiri koleksiyonunda olan 1784 tarihli bu belgede söz konusu tarihte Tersane Mühendishanesi adını taşıyan okulda bulunan eğitim araç gereçleri ile eşyaların bir listesine yer verilmiştir. Belgedeki araç-gereç ve eşyalar, nitelik ve özelliklerine göre kategorize edilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1. Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'un Kuruluşu

Batılı tarzda eğitim veren ilk Osmanlı kurumlarından olan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'un kurulmasında ıslahatların temel nedenlerinden olan askerî yenilgilerin önüne geçme düşüncesi etkili olmuştur. Osmanlı ordusunun Avrupa'da gelişen bilgi ve teknikler doğrultusunda şekillendirilmesi kapsamında yapılan çalışmalar yukarıda belirtildiği gibi Lale Devri'ne kadar gitmekle birlikte yapılan ilk girişimler temelde Sultan I. Mahmud döneminde gerçekleştirilmiştir. (Düzcü, 2019: 122).

1768 tarihinde Rusya ile yapılan savaşta Osmanlı ordusunda yaşanan teknik yetersizlik nedeniyle topçuluğun çağdaş hale getirilmesinin önemi kavranarak, bir yıl müddetle eğitim veren bir topçu mektebi açılmıştır. Ancak topçu mektebinin açılması savaşın seyri üzerinde beklenen etkiyi yapmamıştır. 1770 tarihine gelindiğinde ise Osmanlı denizcilik tarihinin en önemli olayları arasındaki Çeşme yenilgisinden sonra donanmanın yeniden yapılandırılmasının zorunluluk haline geldiği anlaşılmış ve dönemin teknik denizcilik bilgilerine sahip eğitilmiş kadroların yetiştirileceği

bir deniz mühendis okulunun açılması gündeme gelmiştir. (Beydilli, 2006: 514; Kaçar, 1998: 69-137).

Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn'un açılışı genel olarak 1773 yılı olarak bilinmekle birlikte, Beydilli'nin verdiği bilgiye göre Fransız gözlemci ve seyyah Toderini'nin eserinde belirttiği bu tarih yanlıştır. Nitekim okulun açılışı Fransız arşiv belgelerine göre 1775 senesindedir. Ayrıca okulun ilk hocalarından Cezayirli Seyyid Hasan Hoca tarafından yazılmış bir risalenin ön sözünde okulun açılışının I. Abdülhamid devrinde Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın üçüncü sadareti döneminde olduğu ifade edilmektedir. (Beydilli, 2006: 514).

Fransız kaynaklarında Ecole de Theorie veya Ecole de Mathematiques gibi isimlerle adlandırılan okul yerli kaynaklara göre ilk dönemlerinde Hendesehâne veya Hendese Odası ismini taşıyordu. Bu tarihlerde Tersane-i Amîre'de gemilerin çekildiği boş bir odada eğitime başlanmış, eğitim için gerekli bazı kitap ve aletler Paris'ten getirilerek, 1776 tarihinde okulun nizamnâmesi hazırlanmıştır. İlk yıllarında bir hoca, bir hoca yardımcısı ve bir alet muhafızından oluşan üç kişilik kadro ile birlikte okulda yalnızca on öğrenci eğitim görmüştür. Mektebin ilk hocası olan ve birkaç dil bilen Seyyid Hasan Bey, Rus seferi nedeniyle kaptan olarak okuldan ayrılmış, ancak Kılburun Deniz Muharebesi'ndeki hatası nedeniyle idam edilmiştir. İçlerinde kitaplarının da bulunduğu mal varlığına devlet tarafından el konulmuştur. Daha sonraki yıllarda hocalık vazifesi devrin matematikçilerinden Seyyid Osman Efendi, Gelenbevî İsmail Efendi, Palabıyık Mehmed Efendi, Ali Bahar Efendi ve Mehmed Salih Efendi gibi isimler tarafından sürdürülmüştür. (Beydilli, 2006: 514).

Tek odalı, eğitim ve mekân yönünden yetersiz haliyle, üç kıtada geniş toprakları ve denizleri bulunan bir imparatorluğun ihtiyaçlarına cevap vermesi beklenen ayrıca talebelerinin bireysel devam anlayışları dışında eğitimi zorunlu olarak takibe mecbur tutulmayan, bu anlamda kayıt ve mezuniyet statüsü henüz belli olmayan okul sadrazam Halil Hamid Paşa'nın reform girişimleriyle birlikte yeniden ele alınmıştır. Önce mekân sorununa bir çözüm getirilmesi için üç anbarlı kalyonların inşa edildiği yerde birkaç odalı bir bina inşa edilerek okul 1784 tarihinde buraya nakledilmiştir. 1797 tarihinde tamiratı vesilesi ile elde edilen bilgilerden bu binanın 2 katlı bir yapı olduğu öğrenilmiştir. (Beydilli, 1995: 24; Beydilli, 2006: 514).

1781'den itibaren eski ismi yerine Mühendishane-i Tersane-i Âmire veya Tersane Mühendishanesi adıyla anılmaya başlayan okulda (Beydilli, 2006: 514) Halil Hamid Paşa'dan sonra Küçük Hüseyin Paşa'nın bazı düzenlemeleri olmuştur. 10 Mart 1792 tarihinde kaptan-ı deryalığa getirilen Küçük Hüseyin Paşa donanmanın modernizasyonuna yönelik giriştiği faaliyetlerle birlikte Tersane Mühendishanesi'ni ele almış ve çeşitli düzenlemeler yapmıştır. 1792 tarihindeki Rus harbinin bu gelişmede tesiri olduğu muhakkaktır. Bu kapsamda 1792 tarihinde Tersane

Mühendishanesi'ne yeniden nizam verilerek okul Tersane liman reisliğine bağlanmış, öğrencilere verilen maaş ve tahsisat artırılmıştır. Tersane Mühendishanesi yeni nizamına kavuştuktan sonra gemi inşasıyla, harita ve coğrafya fenninin öğrenilmesine tahsis edilmiştir. (Kaçar, 2008: 59, 62).

1806 tarihine gelindiğinde çıkarılan Mühendishane kanunu ile Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun adını alacak olan okul, 1821 tarihine kadar Fenn-İnşa ve Fenn-i Harita ve Coğrafya adlarını taşıyan iki şube olarak varlığını sürdürmüştür. 1821 tarihinde Kasımpaşa'da çıkan büyük yangın nedeniyle okulun binası yandığından bir yıl kadar eğitime ara verilmiştir. Bir sene sonra okul yine Tersane içinde olmak üzere Parmakkapı yakınlarındaki Errehâne'ye (Bıçkı Dairesi) nakledilmiştir. (Kaçar, 2008: 72).

1830 tarihinde Heybeliada'da inşa edilen kışlaya taşınan Mühendishane-i Bahrî'nin ihtiyacına bu kışla cevap vermeyince yeniden taşınması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda yine Tersane kompleksi içinde bulunan şimdiki Kasımpaşa Askerî Hastanesi'nin olduğu tepe üzerinde bir bina inşa edilmeye başlanmış, inşaatın bitişiyle Mühendishane 1838 tarihinde 400 öğrenciyi barındıracak büyüklükte dersane ve etüt salonlarına sahip yeni binasına taşınmıştır. Aynı yıl ilan edilen Tanzimat sonrasında Mühendishane'nin yeniden ismi değişmiş, okula bu kez Mekteb-i Bahrî veya Bahriye Mektebi ismi verilmiştir. Zamanla Haliç'te eğitim verilen yeni bina da yeterli olmayınca 1845 tarihinde okul bu kez Heybeliada'daki binasına taşınmış, burada ilk, orta ve yüksek derecede denizcilik eğitimi verilmeye başlanmıştır. Aynı bina günümüzde Deniz Harp Okulu olarak eğitim vermeye devam etmektedir. (Kaçar, 2008: 73).

2. 1784 Tarihinde Tersâne Mühendishanesi'nde Mevcut Araç-Gereçler ve Eşyalar

Osmanlı arşivinde Ali Emiri evrakı arasında bulunan H.1199/M.1784 tarihli bir belgede bu tarihte Tersâne Mühendishânesi adını taşıyan okulda bulunan eşyalarla, eğitim araç ve gereçlerine dair önemli detaylar mevcuttur. Seyyid Osman Efendi'nin hocalığı esnasında kayda geçirilen bu belgedeki söz konusu eşya, araç ve gereçler Mühendishane'de mevcut olanlarla birlikte, dönemin sadrazamı Halil Hamid Paşa tarafından tedarik edilerek Mühendishane'ye verilmek üzere Tersane-i Amîre'ye gönderilenlerden ibarettir. Belge aynı zamanda söz konusu araç-gereç ve eşyaların Baş Muhasebe'ye kaydıyla, hoca Seyyid Osman Efendi ve Tersane-i Amire'ye ait levazımın konulduğu Mahzen-i Sürb (Kurşunlu Mahzen)'e ayrı emirler gönderilmesi için sadrazamın buyrulduğunu içermektedir. (BOA.AE.SABH.I.141/9487). Seyyid Osman Efendi ilerleyen tarihlerde okul bünyesinde açılan Fenn-i Harita ve Coğrafya Şubesi'nin başına getirilmiştir. 18 Şubat 1797 tarihinde Tersane Mühendishânesi'nde Fenn-i İnşaiyye kısmının yanında bir de Fenn-i Harita ve Coğrafya kısmı tesis edilmiş, buraya Hasköy Mühendishânesi'nin üçüncü halifesi olan Seyyid Osman Efendi

tain edilmiştir. Hoca-i evvel sıfatıyla burada görev yapan Seyyid Osman Efendi bu tarihte 80 guruş maaş almakta olup, 1807 tarihinde vefat etmiştir. (Kaçar, 2008: 64-65, 70).

H.1199/M.1784 tarihinde Mühendishâne'de mevcut olanlarla ile birlikte sadrazam Halil Hamid Paşa tarafından satın alındığı belirtilen araç gereçler ve eşyaları içeren söz konusu belge başka bir çalışmada kısmen kullanılmıştır. Bu çalışmada belgede yer alan örneklerden hareketle 1784 yılında okulda kullanılan bazı araç-gereçlerle eşyalar hakkında bilgi verilmiştir. (Düzcü, 2019: 129). Bu inceleme ise söz konusu çalışmada kısmen değinilen belgeden hareketle hazırlanmıştır. Ancak, belge bir bütün halinde değerlendirilerek henüz gelişme aşamasında olan ve belgenin kayda geçtiği tarihte Tersâne Mühendishânesi ismini taşıyan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn envanterinde mevcut olanlarla, Halil Hamid Paşa tarafından tedarik edilen eğitim araç gereçleri ve eşyalar detaylıca incelenmiştir.

2.1. Kitaplar

İncelemenin esasını teşkil eden 1784 tarihli belgeye geldiğimizde “*Tersâne-i Amîre'de vakî Mühendishânedeki mevcûd olan alât ve eşyânın defteridir*” başlığının altında ilk olarak kitaplarla karşılaşmaktayız. Belgeye göre söz konusu kitapların “*Türkî Cibannümâ, Târih-i Vankulu, Frengî Cibannümâ*” isimleriyle 6 ciltten ibaret oldukları görülmektedir. Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere, Seyyid Hasan Bey'e ait kitapların muhalledâtından alınarak okula verilmesi örneğinde görüldüğü gibi, Mehmed adlı mühtedi bir mühendisin 46 ciltlik kitapları muhalledâtından alınarak Mühendishâne'ye gönderilmiştir. Bu durum belgede “*müteveffâ mühtedî mühendis Mehmed'in muhalledâtından mühendishâne-i merkûmeye vaz' olunan hendeseye dâir basma kitâb-ı efrencî 46 cild*” ifadesi ile belirtilmiştir. Kitaplar ile birlikte mühtedi mühendis Mehmed'e ait “*Bâ'zî efrenc yazıysıyla defterler ve kağıtlar*” da kütüphâne için tedarik edilmiştir. (BOA.AE.SABH/141-9487). Çeşitli kaynaklardan gelen kitapların okul kütüphânesi'ne konulması uygulaması, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un bünyesinden ayrılarak başka bir eğitim kurumu olan Kara Mühendishânesi için de geçerlidir. Nitekim bu okulun kütüphanesine konulmak üzere Enderun Hazînesi'nden bazı kitaplar gönderilmekle birlikte, bazen işe yarayacak bazı kitaplar ve alet edevat müsadere yoluyla veya satın alınarak terekelerden tedarik edilmekteydi. (Beydilli, 1995: 284).

Belgede coğrafya eserleri olan Türkî ve Frengî Cibannümâ isimli kitaplarla birlikte ismi görülen Târih-i Vankulu esasen bir sözlük olup, Cevherî adlı Arap bilginin *Tac'ül-Luga ve Sıbâh'ül-Arabîye* isimli eserinin Vankulu olarak bilinen Mehmed Efendi tarafından yapılan *Tercüme-i Sıbâh'ül-Cevherî* isimli Türkçe çevirisidir. İbrahim Müteferrika tarafından iki cilt halinde basılan bu sözlük aynı zamanda Türkiye'de matbaanın gelişi ile birlikte basılan ilk eserdir. (Kaçalın, 2012: 513). Bu eser ilerleyen tarihlerde Mühendishâne matbaasında talebeye faydalı olacağı düşüncesi basılmasına

karar verilmiş ve basımı 1801 tarihinde tamamlanmıştır. Nitekim bir tarihte piyasada bulunmaz hale gelen bu eser dönemin pahalı kitaplarından birisi olarak değerlendirilmektedir. (Beydilli 1995: 181).

Söz konusu kitap ve defter gibi materyallerle birlikte belgede bir adet “*Haritâ-i Deryâ*” yani deniz haritasının envanterde kayıtlı olduğu görülmektedir. Bu haritanın kitaplarla birlikte Toderini’nin bahsettiği gibi okulun eğitim verilen odasında bulunduğu açıktır. Ancak belgede başka herhangi bir harita veya benzer materyale dair kayıtlara rastlanmamıştır.

2.2. Mühendislik Eğitiminde Kullanılan Araç ve Gereçler

1784 tarihli belgeye göre Mühendishâne envanterine kayıtlı olanlarla birlikte, Halil Hamid Paşa tarafından tedarik edilen araç-gereç ve eşyalar arasında mühendislik eğitiminde kullanılanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Belgede söz konusu eşyalardan bazılarının “*yeşil zarflı üstoç derâtında*” yani yeşil kaplamalı alet kutularının içinde bulunduğu belirtilmiştir. (BOA.AE.SABH.I/ 141/9487).

Belgeye göre okulda hendese eğitiminde kullanıldığı görülen ilk araçlar olarak daireler, küreler ve benzer nitelikte olanlardan bahsedebiliriz. Bunlardan daireler, birisi pirinç, birisi kurşun (belgede *قورسان* olarak yazılan bu kelimenin *kurşun* olduğu düşünülmüştür) olmak üzere iki yarım daire, iki gümüş yarım daire ve bir çeyrek daireden ibarettir. Küreler ise büyük, orta ve küçük olmak üzere üç dünya küresi ve bir adet müşebbek yani ağ veya kafes şeklinde oymalarla yapılmış gökyüzü küresidir. Aynı kategoride değerlendirebileceğimiz başka bir ölçüm aleti ise “*pirinç muaddil afak*” dir. Bu aletin XVI. yüzyılda Osmanlılarda deniz astronomisinde enlem farklarını ölçmek için kullanılan “*daîre-i muaddil*” adlı aletin yatay olarak pirinç madeninden yapılmış bir örneği olduğunu söylememiz mümkündür. (*nısf dâire, sim nısf dâire, rub’i dâire, kûrre-i arz, müşebbek kûrre-i semâ’*. BOA.AE.SABH.I/141/9487; Polat, 2016: 290-291).

Küre ve dairelerden sonra Mühendishâne envanterinde bulunan diğer eşyalar arasında ölçüm tablaları yer almaktadır. Bu tablalar kare, yarım daire ve sehpa ile birlikte daire şeklinde ve dürbünlü olmak üzere farklı şekillerdedir. (*Murabba’ mesâba tablası, nısf dâireli mesâba tablası, müdever dürbînli kebîr mesâba tablası-sepâ*. BOA.AE.SABH.I/141/9487).

1784 tarihli belgede önceden envanterde bulunan ve Halil Hamid Paşa tarafından yeni tedarik edilen eğitim araçları arasında pergeller önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar pergel, gümüş pergel, ölçü pergeli, demir anahtar pergel, pergel ayağı ve gümüş pergel ayağı olarak kayıtlıdır. (*Bir kat’a pergel, pergel-i nisbet, temur miftâb pergel, sim pergel, pâ-yı pergel, sim pâ-yı pergel* BOA.AE.SABH.I/141/9487; Kara Mühendishânesi’nde mevcut eşyalar arasında *pergâr* isimli bir araçlara rastlanmaktadır: *Pergâr kalemi, pergar ma’den kalem*...Beydilli, 1995: 376; Bununla birlikte incelediğimiz belgede bu eşya *پرکال* şeklinde yazıldığı için pergel olarak okunmuştur. Aynı zamanda *pergâl* olarak okunması mümkündür.).

Pergellerle aynı kategoride değerlendirebileceğimiz cetveller ise sınırlı sayıda olup fazla çeşidine rastlanmamaktadır. Belgede isimleri geçen cetveller abanozdan yapılma iki cetvel ile paralel yazımında kullanılan başka bir cetveldir. Ayrıca, envantere göre okulda mevcut olan bir üstoğun içinde bir cetvel kalemi ile birlikte 5 hurda alet bulunmaktadır. Mühendislik ve matematikte dik açı çizimi veya ölçümünde kullanılan bir araç olan gönye ise belgede yalnızca bir tanedir. Söz konusu gönye, bir ölçü pergeli, bir cetvel kalemi ve paralellerin yazımında kullanılan pirinçten yapılma bir cetvelin bulunduğu üstoğun içindedir. Pergel ve cetvellerle birlikte pirinçten yapılma yarım daireli dört köşe açı aleti olarak bahsedilen eğitim aracını bu grupta değerlendirebiliriz. (*Bir kat'a üstoğ derûnuna mevzû alât-cedvel kalemi ve sâir hurde alât-Aded-5/ abanos cedvel, tabtât-i hutât-ı mütevâzi için pirinç cedvel, pirinç msf dâireli çar-kâşe zaviye aleti, gönye*. BOA.AE.SABH.I/141/9487).

Sözlükte tartı, ölçü aleti, terazi gibi anlamlara gelen mizan (Devellioğlu, 2003: 655). Mühendishâne'de kullanılan eğitim araçları arasındadır. 1784 tarihinde okulda üç tür mizana rastlanmaktadır. Bunlar sıcaklık ve soğukluğu ölçmeye yarayan mizan, küçük humbara pirinç mizan ve su ölçümünde kullanılan mizandır ki, bunların kaynaklarda barometre ve termometre olarak adlandırıldıkları görülmektedir. (*Mîzân-ı bürûdet ve harâret, pirinç mîzân humbara-i sâgir, mîzân-ı mâ'*. BOA.AE.SABH.I/141/9487; Kara Mühendishânesi veya Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'daki eşyaların 1816 tarihli bir envanterinde “İngilterekâri ehl-i İslâm yazısıyla barometer ve termometer tabir olunur mîzân-ı hevâ ve mîzân-ı hararet” kaydı görülmektedir. Beydilli, 1995: 384).

1784 tarihiyle Mühendishâne'de önceden mevcut olan ve sadrazam Halil Hamid Paşa tarafından alınarak envantere eklenen diğer eğitim araç gereçlerine geldiğimizde ilk göze çarpanlar, batı menşeli veya Fransız yapımı olduğu *Frenğî* ibaresi ile belirtilen bir pusula ile, yine bir pusula olan ve kibleyi bulmak için bulunulan yere göre özel işareti bulunan, yatay şekilde yapılmış kiblenümadır. Yıldızların hareket ve yüksekliklerini ölçmek için kullanılan klasik dönem Osmanlı astronomi aletleri arasındaki büyük bir usturlab ise dikkat çeken diğer bir ölçüm aracıdır. (Ünal, 2011:704; *pusula-i Frenğî, pirinç usturlâb-ı kebîr, afakî kiblenüma*. BOA.AE.SABH.I/141/9487).

Bu grupta değerlendirdiğimiz araçlar arasında Avrupa yapımı olduğu yine *Frenğî* ibaresinden anlaşılan bir arşına, yani ölçüm aletine rastlanmaktadır. Ayrıca bir adet İngiliz yapımı yıldızların birbirinden veya ufuk çizgisinden uzaklığını ölçmeye yarayan oktant adlı ölçüm cihazı kayıtlıdır. Bunlarla birlikte resimlerin baskı ve düzeltilmesi için abanoz ağacından yapılmış bir alet, zincir, demir mil, gümüş zarflı yani kılıflı kalem kurşun yay ve sehpa gibi diğer araçları aynı grup dahilinde değerlendirmek mümkündür. (*Resmi tevzî ve tazvîk için abanos alet, Oktanet-i İngiltere, aben mil, zencir, arşûn-ı Frenğî, sim zarflı kalem, kurşun? kavs*. BOA.AE.SABH.I/141/9487; “*Oktanet-i İngiltere*”, Kara Mühendishânesi'nin 1816 tarihine ait envanterinde “*İngilterekâri Oktant*” olarak kayıtlıdır (Beydilli, 1995: 384).

2.3. Mühendishanede Mevcut Olan ve Envantere Yeni Eklenen Eşyalar

1784 tarihli belgede mühendislik eğitiminde kullanılan eğitim araç gereçlerinden sonra ikinci envanter kategorisini eşyalar oluşturmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Mühendishâne hoca ve öğrencilerinin bazı ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılan bu eşyalara, Halil Hamid Paşa tarafından yenileri eklenmiştir. Söz konusu eşyalar arasında ilk grubu *evânî nuhâs* olarak kayıtlı olan mutfak eşyaları oluşturmaktadır. Belgeye göre söz konusu eşyalar tencere, sahan, karavana, leğen, ibrik, kevgir, kepçe, tava, tas ve sinidir. (BOA.AE.SABH.I/141/9487).

Halil Hamid Paşa'nın Mühendishâne için tedarik ettiği yeni eşyalar arasında mutfak eşyaları ile birlikte gündelik yaşamda kullanılan diğer bazı eşyalara rastlanmaktadır. Belgede “*Bu defa tarâf-ı hazret-i âsafânelerinden mübâyaa ve mühendishâne-i merkûmeye vaz' olunan eşyâ*” başlığı altında isimleri verilen bu eşyalar arasında “*şayak yasdik, şayak seccâde, kapu perdesi, mak'ad, minder*” mevcuttur. Söz konusu eşyaların yapılmış olduğu şayak bir kumaş türü olup çuhadan daha seyrekçe ve iplikleri verev yani bir köşeden diğer köşeye olacak şekilde kesilen, bir çeşit yün kumaştır. Çuhadan daha ucuz ve kaba olmakla birlikte sıcak tuttuğu için tercih edilmektedir. (Ünal, 2011: 637). Bu tür eşyalar aynı zamanda Kara Mühendishânesi için de tedarik edilmekteydi. Okul için yaptırılan kışlanın inşasından sonra odalara konmak üzere minderler alınmıştır. Bu minderler oturma yerlerine konulmak üzere sıralanmış ve dayanmak için sırt kısmına gelecek şekilde maili çatma yastıklar dizilmiştir. Ayrıca kışladaki kahve odasına üç çift yastık konulmuş, pencerelere astarlı perdeler asılmıştır. Nazır odasına bir adet büyük ve astarlı kapı perdesi, pencere perdeleri, astarlı saçaklı koltuk yastıkları ve köşe minderleri gibi eşyalar konulmuştur. (Beydilli, 1995: 45-46).

Halil Hamid Paşa tarafından Tersâne Mühendishânesi için tedarik edilen eşyalar arasında 10 adet fağfur yani Çin porseleninden yapılmış yarı şeffaf fincan, bu fincanların içine konulduğu pirinçten yapılmış 10 adet zarf, 10 adet havlu, minkal (tekne), güğüm, leğen, ibrik, acem ocağı, orta ve küçük kahve ibriği, kahve tepsi, tütün tablası, abdest leğeni ve tenekeli tekne tahtası gibi eşyalar bulunmaktadır. Önceki örnekler gibi mutfak eşyaları arasında bulunan bu eşyaların kahve ve tütün içimi, el temizliği ve abdest gibi ihtiyaçların giderilmesi için tedarik edildikleri anlaşılmaktadır (BOA.AE.SABH.I/141/9487; Ünal, 2011: 243, 742).

1784 tarihli belgeye göre Mühendishâne'de mevcut olan son eşyalar ise sandalyelerdir. Belgeye göre okulda önceden 7 sandalye bulunmakta olup, Halil Hamid Paşa tarafından 6 sandalyenin daha tedarik edildiği görülmektedir. Böylece envanterdeki sandalye sayısı 13'e çıkmaktadır. (BOA.AE.SABH.I/141/9487).

Sonuç

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Çeşme'de yaşayan yenilginin ardından kurulmasına karar verilen Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn Osmanlı eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. İlerleyen dönemlerde imparatorluğa teknik personel sağlayan temel müesseselerden birisi haline gelen okul faaliyete geçtiği ilk yıllarda Tersâne-i Amîre bünyesinde tahsis edilmiş küçük bir yerde eğitim vermiştir. Bununla birlikte I. Abdülhamid döneminde sadarete getirilen Halil Hamid Paşa tarafından yeni düzenlemeler yapılarak okulun eğitim kapasitesi artırılmıştır.

Bu tarihlerde az sayıda öğrencinin devam ettiği okuldaki eğitim araç gereçleriyle diğer ihtiyaçlar için kullanılan eşyalar hakkında arşiv belgeleri vasıtasıyla bilgi edinilebilmektedir. Bunlardan birisi Osmanlı arşivi fonlarından Ali Emiri evrakı arasında bulunan H.1999/M.1784 tarihli bir belgedir. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un açılmasından aşağı yukarı on yıl sonrasına ait olan bu belgede, söz konusu tarihte Tersâne Mühendishânesi adı verilen okuldaki eğitim esnasında kullanılan bazı araç gereçler ve eşyaların listesi veya envanteri mevcuttur. Bu envantere sadrazam Halil Hamid Paşa tarafından okul için tedarik edilen diğer araç gereçler ve eşyalar eklenmiştir.

1784 tarihli belgeye göre okul envanterinde Türkçe ve Fransızca Cihannümâ kitapları ile yine Türkçe olan Vankulu Lügati mevcuttur. Aynı zamanda müslüman olup Mehmed ismini alan bir mühendisin muhalledâtından hendeseye ait 46 cilt kitapla birlikte, yabancı dilde yazılmış bazı defter ve evraklar alınarak envantere eklenmiştir. Belgede kitapların yanı sıra ayrıca bir adet deniz haritası mevcuttur.

Yazılı materyallerden sonra Mühendishâne'de eğitim için kullanılan diğer araç gereçler arasında *pergel*, *pergel ayağı*, *gönye*, *cetvel*, *cetvel kalemi*, *paralel çizimi için cetvel kalemi*, *daire*, *küre*, *çeşitli tablalar*, *kiblenümâ*, *usturlab*, *dâire-i muaddil*, *Oktant*, *pusula*, *mizan*, *arşın*, *açı ölçüm aleti*, *resim baskı ve düzelme aleti*, *mil*, *zincir*, *kalem*, *kalem zarfı* ve *kurşun yay* bulunmaktadır. Bunlar *pirinç*, *hurda*, *demir*, *gümüş*, *abanoz* ve *kurşun* olmak üzere maden ve ahşaptan imal edilmişlerdir. Ayrıca bazı eşyaların *nisf* (yarım), *rub'* (çeyrek), *afâkî* (yatay), *müşebbek* (ağ veya kafes şeklinde), *murabba'* (kare), *çar-keşe* (dört köşe) gibi şekillerle, *kebîr* (büyük) *vasat* (orta büyüklükte) ve *sağır* (küçük) gibi niteliklere sahip olduğu görülmektedir.

Söz konusu belgede okulda mevcut olduğu görülen eğitim araç gereçleri arasında batı orjinli *oktanet* (*oktant*), *arşun-ı Frengî* ve *pusula-i Frengî* gibi araçların varlığı görülmektedir. Bunlarla birlikte Türk-İslam astronomisinde kullanılan *kiblenümâ*, *dâire-i muaddil*, *usturlab*, *rub'-i dâire* gibi araçlar da okul envanterinde mevcuttur.

1784 tarihli belgeye göre Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn'da mevcut eşyalara geldiğimizde ise bu eşyaların eğitim araç gereçleri gibi daha önce envantere kaydedilenlerle birlikte sadrazam tarafından tedarik edilenler olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Daha önceden mevcut olan eşyalar tencere, tava, sini, kepçe, güğüm vs. madeni mutfak eşyalarıdır. Halil Hamid Paşa tarafından tedarik edilen eşyalar ise yine benzer ihtiyaçlar için kullanılanlarla birlikte bazı döşeme eşyalarıdır. Kaynaklardaki bilgilerden hareketle bu tarihlerde iki odalı olan okulda bulunan diğer bir eşya ise sandalyelerdir. 7'si daha önceden ve 6'sı Halil Hamid Paşa tarafından tedarik edilen 13 sandalyeyi de ekleyebiliriz. Daha ziyade XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarından itibaren Osmanlı sosyal yaşamında kendisine yer bulan ve batı orjinli bir oturma aracı olan sandalyenin, eğitim esnasında kullanıldığı akla gelmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

AE.SABH.I. (Ali Emirî Sultan I. Abdülhamid) nr.141-9487

Kitap ve Makaleler

Baysun, C. (1952), “Eski Mühendishânelerin Kuruluşuna ve Bazı Hocalarına Dair” *İstanbul Teknik Okulu 1952 Yıllığı*, 54-58.

Beydilli, K. (1995), *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi*, Ankara: Eren Yayınları.

_____ (1997), “Halil Hamid Paşa”, C.15, İstanbul: *DİA*, 316-318.

_____ (2006), “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn”, C.31, İstanbul, *DİA*, 514-516.

_____ (2015), “İstanbul'da Deniz ve Kara Mühendishanelerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1775-1839)”, C.9, İstanbul, *Büyük İstanbul Tarihi*, 322-343.

Devellioğlu, F. (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Düzcü, L. (2019), “Tersane Mühendishânesi'nde Eğitim (Gemi İnşa, Coğrafya, Harita ve Seyrüsefer) (1773-1838)”, Özel Sayı, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 121-131.

Ergin, O. N. (1977), *Türk Maarif Tarihi I-III*, İstanbul: Eser Neşriyat

İhsanoğlu, E. (2010), *Osmanlılar ve Bilim*, İstanbul: Etkileşim Yayınları

Kaçar, M. (1998), “Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishânelerin Kuruluşu (1808'e kadar)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları-II*, S.2, 69-137.

_____. (2008), “Tersâne Hendesehânesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.9, S.1, 51-77.

Kaçalin, M. (2012), “Vankulu” C.42, İstanbul: *DİA*, 513.

Kaya, M.- Bölükbaş F. (2019), “Osmanlı'da Mühendislik Eğitimi” *V. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 71-76.

Uzunçarşılı, İ. H. (1984), *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları.

Ünal, M. (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Polat, G.D. (2016), “16. Yüzyılda Osmanlılarda Deniz Astronomisi ile Astronomi Aletleri” Doktora Tezi, İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Ekler

Ek-1-Transkript

Mühendishâne'de Mevcut Olan Araç ve Gereçlerle Birlikte Halil Hamid Paşa Tarafından Tedarik Edilerek Envantere Eklenen Diğer Araç Gereç ve Eşyalar H.1199/M.1784 AE.SABH.I.141/9487.

Telbâs

Ber müceb-i takrîr zârde mestûr olan esyâ' ale'l-infirâd ve baş muhâsebeye kayd ve mahzen-i sürb ve mühendishâne bâcesi taraflarına başka başka ilm û haberleri bâ-inhâ buyrulduklarıyla i'tâ olunmak buyruldu.

Târih

Sene 199 fî 12 Sâfer

Tersâne-i Amîre'de vakî' Mühendishâne'de mevcûd olan alât ve esyânın defteridir.

Türkî Cihannümâ-Cild-1

Târih-i Vankulu-Cild-2

Frengî Cihannümâ-Cild-3

Harîta-i deryâ-Aded-1

Bir kıt'a pergel-Aded-6

Bir kıt'a üstoç derûnuna mevzû alât

Pergel-Aded-6/

Pergel-i Nisbet-Aded-2

Gönye-Aded-1/

Nısf dâire/ Piriñç-1- Kurşun? -1= Aded 2

Cedvel kalemi ve sâir hurde alât-5

Kürre-i arz/ (kebîr-1/ vasat-1/ Sağîr-1= 3

Piriñç müşebbek kürre-i semâ'-Aded-1/

Piriñç muaddel-i afakî-Aded-1/

Pusula-i frengi-Aded-1/

Mîzân-ı bürûdet ve harâret-Aded-1

Piriñç usturlâb-ı kebîr-Aded-1

Rub'ı daire-Aded-1

Piriñç mîzân humbara-i sâğîr-Aded-1

Piriñç nısf dâireli çar-kûşe zaviye aleti-Aded-1

Tahtût-i hutût-ı mütevâzi için piriñç cedvel-Aded-1

Murabba' mesahâ tablası-Aded-1

Nısf dâireli mesahâ tablası-Aded-1
Müdevver dürbînli kebîr mesahâ tablası-1/Sepâ Aded-1
Mîzân-ı mâ'-Aded-1
Sepâ-Aded-1
Resmi tevzi' ve tazyîk için abanos alet-Aded-1
Afakî kıblenümâ-Aded-1
Oktanet-i İngiltere-Aded-1
Ahen Mil-Aded-7
Zencir-Aded-1
Arşûn-ı Frengi-Aded-1
Abanos Cedvel-Aded-1
Sandalye-Aded-7

Evânî Nubâs

Tencere-2

Sahan-2

Karavana-1

Leğen-1

İbrik-1

Kefgîr-1

Kepçe-1

Tabe-1

Tas-1

Sini-1

*Müteveffâ mühtedî mübendis Mehmed'in muballefâtından mübendishâne-i merkûmeye vaz' olunan
hendeseye dâir basma kitâb-ı efrencî*

Hendeseye dâir basma kitâb-ı efrencî-46 Cild

Bâ'zı efrenc yazısıyla defterler ve kağıtlar

Bu def'a taraf-ı hazret-i âsafânelerinden mübâyaa ve mübendishâne-i merkûmeye vaz' olunan eşyâ

Şayak yasdık-Aded-7

Şayak mak'ad-Aded- 2

Kapu perdesi-Aded-1
Şayak seccâde-Aded-1
Minder-Aded-2
Fağfur fincan-Aded-10
Pirinç zarf-Aded-10
Havlı-Aded-10
Sandalye-Aded-6
Minkal-Aded-1
Gügüm-Aded-1
Leğen-Aded-1
İbrik-Aded-1
Acem Ocağı-Aded-1
Vasât ve sağır kahve ibriği-Aded-1
Kahve tebsisi-Aded-1
Duhân tablası-Aded-5
Abdest leğeni-Aded-1
Tekneli minkâl tahtası-Aded-1

Yine tarâf-ı hazret-i âsafîden tedârik ve mühendishâne-i merkûmeye vaz' olunan alât Yeşil zarflı bir kat'a istoç derûnunda olan alât

Sim pergel-Aded-1
Sim nısf dâire-Aded-1
Sim nısf dâire-Aded-1
Sim pay-i pergel-Aded-1
Sim zarflı kalem-Aded-1
Temur miftah pergel-Aded-1

Yeşil zarflı üstoç derûnunda olan alât

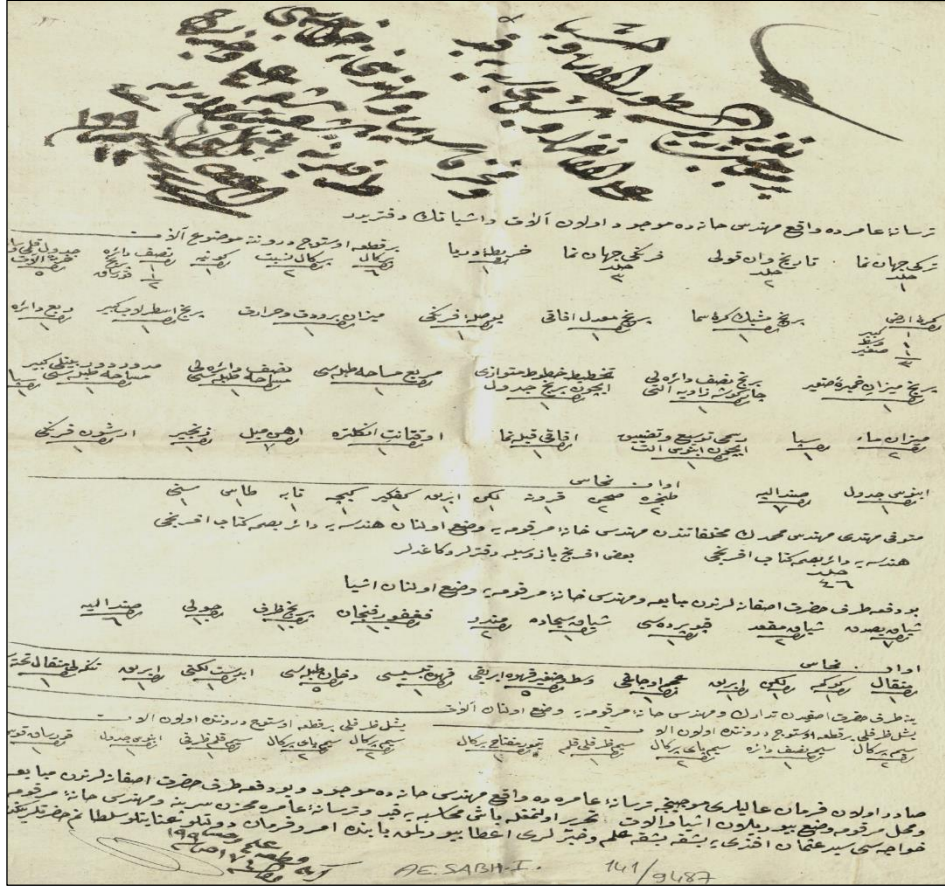
Sim pergel-Aded-1
Sim pay-i pergel-Aded-1
Sim kalem zarfı-Aded-1
Abanos cedvel-Aded-1
Kurşun? kavs-Aded-1

Sadr olan fermân-ı âlîleri mûcibince Tersâne-i Amîre'de vâki' mühendishânedede mevcûd ve bu defa tarâf-ı hazret-i âsafânelerinden mübâyaa ve mahâll-i merkûmeye vaz' buyrulan eşyâ ve alât tahrîr olunmağla Baş Muhâsebeye kayd ve Tersâne-i Amîre mahzen-i sürbine ve mühendishâne-i merkûme hâcesi Seyyîd Osmân Efendi'ye başka başka emr-i âlîleri it'â buyrulmak bâbında emr ü fermân devletlû sultânım hazretlerindir.

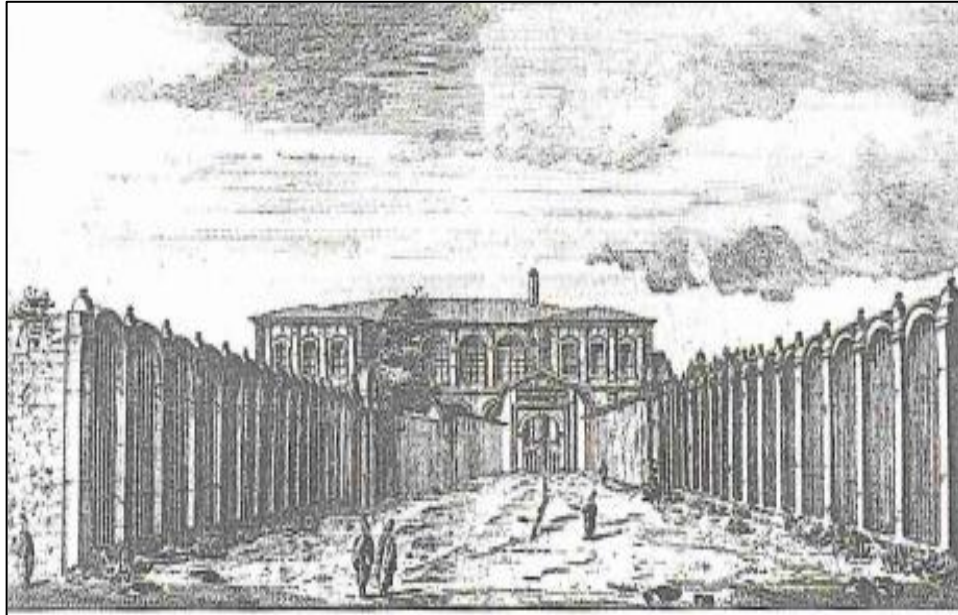
İki kat'a ilm u hâberi virildi

Fî 7 Safer 199

Ek-2: AE.SABH.I./141/9487

Ek-3: 1788 Tarihinde Deniz Tarafından Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn Görünümü

(Beydilli, (2006) "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn", C.31, DİA, 516)

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Трансформация традиции народов Северного Кавказа в советской государственном пространстве

Sovyet Devlet Alanında Kuzey Kafkasya Halklarının Geleneklerinin Dönüşümü

Transformation of the Traditions of the Peoples of the North Caucasus in the Soviet
State Space

*Boris Harsiyeв****Резюме:**

Развитие современной культуры, под воздействием образцов западноевропейских ценностей, транслируемых в средствах информации и телеэкранов на весь мир, сопровождается вполне ощутимыми процессами трансформации и противоречия, которые диктуют “следующие вопросы: как должна развиваться современная культура, чтобы сочетать и универсальное, и локальное; как на практике должен осуществляться принцип диалогического соотношения между культурами и где должна проходить граница взаимодействия, за пределами которой начинается утрата собственной тождественности культуры; где проходит раздел между культурным влиянием и культурной экспансией; как сохранить культурную специфику и быть современным, входя в информационное общество и т. д.”. (Костина, 2009: 3). Вряд ли возможно найти на эти вопросы однозначные ответы. В этой ситуации наука о культуре обретает качество методологической стратегии управления сложными системами и становится как никогда востребованной в поддержании устойчивого баланса развития цивилизации.

Ключевые слова: Современная культура. Народы Северного Кавказа. Обычай и традиции. Инновация.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., harsievfilial@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2813-2032.

Atf/Citation: Harsiyeв B. (2022). Трансформация традиции народов Северного Кавказа в советской государственном пространстве. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 19-28.

Geliş/Received: 31.01.2022**Kabul/Accepted:** 28.02.2022

Özet

Dünyanın dört bir yanındaki medya ve televizyon ekranlarında yayınlanan Batı Avrupa değerlerinin örneklerinden etkilenen modern kültürün gelişimine dikte eden ve oldukça algılanabilir dönüşüm ve çelişki süreçleri eşlik etmektedir: “modern kültürün hem evrensel olanı hem de yereli birleştirmek için nasıl gelişmesi gerektiği; kültürler arası bağın pratikte nasıl kurulması gerektiği ve bu etkileşimin sınırlarının nereye kadar olması gerektiği, onu aştığında kültür kendi kimliğini kaybetmeye başlar; kültürel etki ve kültürel genişleme arasındaki ayırım çizgisi nerede; kültürel özgünlüğün nasıl korunacağı ve modern olunacağı, bilgi toplumuna nasıl girileceği vb.” Bu sorulara kesin cevaplar bulmak çok zor. Böyle bir durumda kültür, bilimsel olarak karmaşık sistemlerin yönetimi için metodolojik bir strateji niteliği kazanır ve medeniyetin gelişiminde sürdürülebilir bir dengeyi korumaya her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyar.

Anahtar kelimeler: Modern Kültür, Kuzey Kafkasya Halkları, Gelenek ve Görenekler, Yenilik.

Abstract:

The development of modern culture, under the influence of samples of Western European values, broadcast in the media and television screens all over the world, is accompanied by quite tangible processes of transformation and contradictions that dictate “the following questions: how should modern culture develop in order to combine the universal and the local; how, in practice, the principle of the dialogical relationship between cultures should be implemented and where the border of interaction should pass, beyond which the loss of culture's own identity begins; where is the division between cultural influence and cultural expansion; how to preserve cultural specificity and be modern, entering the information society” It is hardly possible to find unequivocal answers to these questions. In this situation, the science of culture acquires the quality of a methodological strategy for managing complex systems and becomes more in demand than ever in maintaining a stable balance of the development of civilization.

Keywords: Modern Culture, Peoples of the North Caucasus, Customs and Traditions, Innovation.

Цивилизационное развитие современной культуры, под воздействием образцов западноевропейских ценностей, транслируемых в средствах информации и телеэкранов на весь мир, сопровождается вполне ощутимыми процессами трансформации и противоречия, которые диктуют “следующие вопросы: как должна развиваться современная культура, чтобы сочетать и универсальное, и локальное; как на практике должен осуществляться принцип диалогического соотношения между культурами и где должна проходить граница взаимодействия, за пределами которой начинается утрата собственной тождественности культуры; где проходит раздел между культурным влиянием и культурной экспансией; как сохранить культурную специфику и быть современным, входя в информационное общество и т. д.”. Вряд ли возможно найти на эти вопросы однозначные ответы. В этой ситуации наука о культуре обретает качество методологической стратегии управления сложными системами и становится как никогда востребованной в поддержании устойчивого баланса развития цивилизации.

В контексте этнической культуры мы постараемся представить некоторые аспекты трансформации традиции.

Объектом нашего сообщения является культура Северного Кавказа, предметом - исторические факторы и механизмы процесса трансформации традиции.

Попытки синтезировать макрокультурные парадигмы и исследовать культурно-историческое пространство на основе возможных параметрических изменений социальных систем делают актуальной проблему локальных цивилизаций. Тем более что последние (а к ним и относится протокавказская цивилизация), как единицы социальной цельности, обретают операциональность (Тхагапсоев, 2002: 206) и статус объяснительной базы культурных и исторических процессов.

Под давлением современных цивилизационных процессов идет постепенный распад традиционных устоев.

Адаты-это элементы социального и культурного наследия, передающиеся от поколения к поколению и сохраняющиеся в определенных обществах, социальных группах в течение длительного времени. В качестве адатов выступают определенные общественные установления, нормы поведения, культурные ценности, идеи, обычаи, обряды и т. д.

Обычай - исторически возникшие общественные законы деятельности и быта принятые народом.

Инновация - изменения возникающие под влиянием тех или иных факторов исторического развития. Новые модусы в транзитивных обществах.

Обусловленность новации от культурно исторической среды существования общества или этноса, и деградация культурных обычаев совершенно очевидны и не оспоримы.

Новации ничто иное как инкорпорированный опыт чужих культур, заимствованных и включенных в культуру того, или иного народа.

По всей вероятности, любая локальная цивилизация возникает и сформировывается на сознательном уровне.

В соотношении понятий «цивилизация» и «культура» для нас более убедительным является тот подход к сопоставлению культуры и цивилизации, который трактует цивилизацию как определенную ступень в развитии культуры человечества. С цивилизацией зачастую связывали негативные проявления в культуре, в том числе стандартизацию мышления и чувств, обезличивание культуры.

Что же касается культуры, то здесь лучше всего применимы, на наш взгляд, два основных подхода - атрибутивный и структурный. При атрибутивном подходе культура понимается как интегральное свойство или состояние человеческой деятельности.

В истории общественного развития народов Кавказа, да и многих других народов, именно традиция становилась культурным ядром цивилизации, на которую опирался инновационный процесс.

На бесперспективность попыток подогнать самобытные отношения у горских народов Кавказа под стереотипы и штампы, выработанные на основе изучения явлений западноевропейской и российской истории, осторожно указал в одной из своих статей А. П. Пронштейн (Пронштейн, 28). Кавказская культура является относительно общей матрицей для всех автохтонных народов Кавказа. Однако у каждого из народов Кавказа существуют свои отличительные феномены в традиционной культуре.

Культура народов Северного Кавказа, их религия, обычаи, социальный уровень служили основанием для формирования ментальных обязательственных отношений. Обязательства - основа обычаев и традиции кавказцев. Обязательственные отношения - один из источников самобытной культуры горцев. Этика занимала важное место в обязательственной системе горцев Кавказа. Неисполнение тех или иных обязательств, долга в горском обществе всегда приводило к нежелательным последствиям, зачастую к бесчестию, что было сравнимо с потерей правоспособности в любом уважающем себя обществе.

Семейные отношения по своей форме носили патриархальный характер и основывались на взаимных обязательствах, закрепленных вековыми обычаями и имеющими силу адата.

“Особенность стратификационной системы, например, ингушского общества заключалась в том, что она была не только половозрастной и социальной, но и патросемейной, основанной на обязательственных нормах. Кроме того, нам пришлось ввести в свое исследование понятие когнативной (*лат.cognatio* — родня) стратификации как одного из основных элементов обязательственных норм, регулирующих родственные отношения. Равноправие всех членов общества достигалось за счет полной зависимости каждого члена общества от обязательственных норм и отношений, складывавшихся по когнативному основанию” (Харсиев, 2009: 69). То есть только по кровному основанию, притом от одного *patera* - отца.

После кружения царского режима в Российской империи 1917 года и утверждения власти большевиков на Кавказе, началась война с исламом и обычаями кавказских народов. Советская власть преследовала цели утверждения нового порядка и коммунистического переустройства культуры подвластного населения.

Экспериментаторы советского строя поставили своей целью переустроить традиционные культурные отношения, а главное отменить патриархальные обычаи. Культурные ценности прошлого отменялись в пользу новой коммунистической идеологии, формирующейся на основе атеистических, материалистических учений марксизма и ленинизма. В своем окончательном варианте, ставшем практический сталинизм.

Новая власть не обладала экономическим ресурсом для материально стимулированного изменения сознания масс. Поэтому сполна использовала репрессивные и пропагандистские ресурсы и методы. Советские методы насильственного переустройства миропорядка горцев Кавказа сопровождалось жестким террором против населения, насаждением безнравственных отношений, с точки зрения горской этики, борьбой с исламским мировоззрением. В тоже время, появляется градация деления граждан на «хороших» и «плохих», в зависимости от их отношений к коммунистической власти.

Основой обычаев горцев Кавказа является религиозное воззрение. Традиционная патриархальная семья и патриархальные отношения в быту, являлись непоколебимыми ценностями в ингушском обществе. Звеньями одной золотой цепи, объединяющий народ, считаются такие ценности как: вера в Аллаха, патриархальная семья, кровнородственные связи, обычаи народа.

Официальная идеология коммунистической власти преследовала иные цели. В новом обществе создаваемом коммунистической идеологической машиной, отец не имел права на руководство в семье. Равноправие членов семейной группы закреплялось законами. Семейное и общественное управление передавалось партийным бонзам.

Вооружившись лозунгом «раскрепощение горянки», новая власть приступила к переделу вековых традиций семейного уклада.

Свадебные и похоронные обряды проводились не в соответствии с верой, а по новым правилам, в соответствии с рекомендациями коммунистической партии и атеистического правительства.

С первых же лет советская власть объявила практическую борьбу с преступлениями, отнесенными законом к пережиткам родового быта, то есть традициями и обычаями. Власти усматривали в пережитках родового быта преступные действия. С одобрения власти в суды стали поступать на рассмотрение многочисленные судебные дела по имущественным искам жен к бывшим мужьям, что примечательно, сестер к братьям, опекаемых к опекунам [5] и т. п.

Поголовное доносительство стала поощряемой властями нормой поведения советского человека. Сын обязан был доносить властям на отца, жена на мужа, отец на членов семей.

Северокавказский крайисполком в своем обращении призвал развернуть борьбу с обычаями. Отменялись национальные культурные нормы взаимоотношений, в том числе всяческое избегание и табуирование.

Властями учреждалась новая этика и новая мораль, во многом противоречащие быту и конечно, самой культуре горцев Кавказа.

С запретом обычаев, с распадом традиционной семьи и семейных отношений в советский период нависла угроза деградации нации. Семья является тем атомом этнической системы, которая способна конструировать или реконструировать феномены этнической культуры. С изменением молекулярной структуры меняется вещество, с регрессом семьи — нация.

Запущенные еще при советской власти механизмы борьбы против нравственных устоев горцев Кавказа, успешно действуют и сегодня, подвергая деградации оставшиеся ценности культуры горцев их обычаев.

Время намного позже выявило глубокие изъяны марксистского учения о культуре и ее историческом процессе. Но механизм кризиса ценностей был уже запущен.

XIX–XX века стали для горцев Северного Кавказа временем политической и материальной нестабильности, временем общенациональных бедствий и потрясений.

Политические репрессии и силовое давление на население Северного Кавказа привели к деформациям мировоззренческого и сознательного уровня. Постоянная борьба за выживание запустила процесс кризиса сознания, следовательно, все чаще в ценностном сознании стали происходить сбои, способствующие подмене духовных ценностей материальными, что не могло не сказаться на приоритетах этической ценностной системы.

Процессы семейной дезориентации, подтачивающие на первичном уровне устои горской семьи, исторически существовавшей на ценностях патриархализма, приобретают качества нового явления, обусловленного бикультурной амбивалентностью сознания, пытающегося соответствовать как национальным духовным ценностям, так и современному укладу.

“Старая система ценностей подвергается мощнейшему давлению и разрушению, а временные рамки адаптации не позволяет новым символам адаптироваться к традиционной смысловой системе ценностей. Разрушаются системы ценностей и традиций, которые господствовали веками. Новые ценности настолько расходятся с традиционными, что их культурообразующий смысл остается не всегда ясным» (Миронов, 2012).

Вряд ли сегодня можно утверждать, не погрешив против истины, что кавказская семья живет по правилам традиционного патриархального быта.

Современные нравы и быт внесли свои коррективы в отношения, в прошлом считавшиеся сакральными, во многом благодаря показной пропаганде гендерного равенства, а по сути - распущенности, ухудшающей человеческую породу. Конечное ослабление традиционных форм, а затем чуждое влияние на самобытную культуру происходит по разным причинам, но чаще всего из-за нестабильного социального состояния, идеологической подавленности.

В XXI веке духовные ценности, накопленные многовековой этнической культурой, отодвинуты во второй ряд, обязательства просто забыты, как и родной язык, общение на котором становится редкостью.

“...Кризис обусловлен прежде всего разрушением системы ценностей и дискредитацией идеологических основ общества» (Волков, 1999: 56). Трансформационные процессы превратили культуру горцев Кавказа в «служанку» глобализации. Новая мораль, пропагандируемая медиамиром, информационным засильем, изменила этику. Стало моральным все, что приносит прибыль, не нарушая государственных законов, законов, придуманных самим человеком для своей созидательной деятельности.

Современной человек ничтожен перед грандиозными достижениями цивилизации. «Избыток товаров и информации, поощрение удовлетворения низших потребностей ведут не к персонализации личности, как утверждают идеологи либерализма, а к расплыванию социальных устоев и распространению состояния равнодушия и апатии. Идет фактическая дезинтеграция общества, разрушающая саму мотивацию продуктивной деятельности, и оставляющая лишь простейшие формы материального обмена» (Чигарева, 2007).

Кавказ сегодня переживает новый виток развития культуры, и здесь важно сохранить ценностные традиции, вплетенные в национальную культуру, для дальнейшего прогрессивного самого кавказского общества, его ценностей, наконец, семьи, а значит и всего населения этого древнего края.

Литература

- Костина, А.В. (2009). *Национальная культура. Этническая культура. Массовая культура. “Баланс интересов” в современном обществе.* Москва. С. 3.
- Тхагапсоев, Х.Г. (2002). *Рационализм и культура на пороге третьего тысячелетия.* Т. 2. Ростов-на-Дону. С. 206.
- Пронштейн, А. П. *Некоторые проблемы возникновения и развития феодальных отношений на Северном Кавказе в новейшей советской историографии // Развитие феодальных отношений у народов Северного Кавказа.* С. 28.
- Харсиев, Б. (2009). *Адаты ингушей как феномен правовой культуры.* Магас. С. 69.
- Центральный Государственный Архив Кабардино-Балкарской Республики. Р-159.Оп. 1.Д. 133.Л. 3, 3 об.; Д. 222.Л. 1, 1 об.; Д. 247.Л. 2; Д. 259.Л. 1.
- Миронов, В.В. (2012). *Трансформация культуры в пространстве глобальной коммуникации // Гуманитарий Юга России.*
- Волков, Ю.Г. (1999). *Актуальные проблемы кавказоведения // Кавказский регион: проблемы культурного развития и взаимодействия.* Ростов-на-Дону.
- Чигарева, В. В. (2007). *Кризис российского общества и роль цивилизационно-культурной идентичности в его преодолении. Автореферат на соискания ученой степени кандидат философских наук.* Иркутск.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un (1116- 1155) Tahta Çıkışı ve Bunda Danişmendlilerin Rolü

The Accession of the Seljuk Sultan of Turkey Mesud I (1116-1155) and the Role of the Danishmends

Bengü Gülmez*

Özet

Sultan I. Mesud, çetin bir taht mücadelesinden çıkmış olmasına rağmen akıllı siyaseti sonucu Türkiye Selçuklularının en uzun süre hüküm süren sultanı olmuştur. Sultan I. Mesud'un sultanlık dönemini incelenirken Dânişmendlilerle olan ilişkileri büyük önem arz eder. Şahinşah (Melikşah) ile girdiği mücadelede kayınpederi Dânişmendli Emir Gazi tarafından desteklenmiştir. İki devlet arasında evlilik yoluyla bağ kurulmuş, güçlü bir ilişki tesis edilmiştir. Emir Gazi'nin ölümünden sonra ise dengeler değişmiştir. Sultan I. Mesud bağımsız hareket etmeye başlamış, güç dengesi sağlanmıştır. Dânişmendliler arasında yaşanan taht mücadelesini de fırsata çeviren Sultan I. Mesud, Dânişmendlileri hâkimiyeti altına almıştır. Babası I. Kılıç Arslan'ın bıraktığı devleti daha iyi duruma getirmeyi başarmıştır. Sultan I. Mesud tahta çıktığında Anadolu'da Dânişmendliler güçlü konumdayken zaman içinde durum değişmiş, Türkiye Selçukluları Anadolu'da güçlü devlet konumuna geçmiştir. Sultan I. Mesud'un Dânişmendlilerle yürüttüğü mantıklı, tutarlı politika sonuç vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan I. Mesud, Dânişmendliler, Emir Gazi, Şahinşah.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., gulmezbengu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2339-2110.

Atıf/Citation: Gülmez, B. (2022). Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud'un (1116- 1155) Tahta Çıkışı ve Bunda Danişmendlilerin Rolü. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 29-42.

Geliş/Received: 22.02.2022

Kabul/Accepted: 28.03.2022

Abstract

Although Sultan Mesud I came out of a tough struggle for the throne, he became the longest-reigning Sultan of Turkey Seljuks as a result of his smart policy. While examining the sultanate period of Sultan Mesud I, his relations with the Danishmends have great importance. His father-in-law Emir Gazi supported him in his struggle with Şahinşah (Melikşah). A strong relationship was established between the two states through marriage. After Emir Gazi's death, the balances changed. Sultan Mesud I started to act independently and the balance of power was ensured. Sultan Mesud I, who turned the struggle for the throne among the Danishmends into an opportunity, brought the Danishmends under his dominion. He polished up the state left by his father Kılıç Arslan to a better situation. When Sultan Mesud I came to the throne, Danishmends were in a strong position in Anatolia, but the situation changed over time and Turkey Seljuks became a powerful state in Anatolia. The logical and consistent policy of Sultan Mesud I with the Danishmends yielded results.

Key Words: Sultan Mesud I, Danishmends, Emir Gazi, Şahinşah.

Giriş

Tam adı Ebû'l-Feth es-Sultânü'l-Muazzam İzzüddünyâ ve'd-dîn Mes'ûd b. Kılıcarslan es-Selcûki olan Sultan I. Mesud, Türkiye Selçuklu tahtında otuz dokuz yıl hüküm sürmüştür. Zorlu bir tahta çıkış süreci geçirse de tahtı elinde tutmayı bilmiştir. Babası I. Kılıç Arslan (1092- 1107), ölünce geride taht varisi olarak dört erkek evlat bırakmıştır. Çocuklarının yaşları çok küçüktü. Öyle ki en büyükleri olan Şahinşah bile 11 yaşındaydı (Ebû'l Farac, II, 1987: 346; Demirkent, 2002: 398; Piyadeoğlu, 2011, 46-47; Koca, 2016: 123). Kılıç Arslan, son seferine gitmeden önce oğlu Şahinşah'ı Musul'da vekil tayin etmiştir. Eşi Ayşe Hatun, diğer oğlu Tuğrul Arslan ve atabeg Emir Bozmuş da Musul'daydı. Diğer iki oğlu Mesud ve Arab'ın nerede olduğu bilinmemekle birlikte, Mesud'un Emir Çavlı (ö. 1116)'ya karşı savaşmak için Musul'da olduğu da düşünülmektedir (İbnü'l Esir, X, 2016: 344; Metin, 2017: 38).¹

Kılıç Arslan'ın 1107 yılında hazin vefatından sonra Çavlı Musul'a hâkim olmuş, Çavlı'ya karşı koyamayan Emir Bozmuş, Kılıç Arslan'ın eşi ve küçük oğlu Tuğrul Arslan ile Malatya'ya gelmiştir. Şahinşah, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a İsfahan'a gönderilmiştir. Kılıç Arslan'ın eşi ihtiraslı bir kadındı, Emir Bozmuş'u ikna etmek suretiyle oğlu Tuğrul Arslan'ı Malatya'da sultan ilan ettirmiştir. Eşi, tüm bunları Emir Bozmuş ile beraber planladıysa da sonradan araları bozulmuştur. Kılıç Arslan'ın dul eşi, Emir Bozmuş'tan kurtulmak için Emir İl Arslan ile anlaşarak Emir Bozmuş'u ortadan kaldırmış, sonra da İl Arslan ile evlenmiştir (Michel Le Syrien, III, 1899: 54). Emir İl Arslan aynı zamanda da Tuğrul Arslan'ın atabegi olmuştur. Fakat çok geçmeden Emir İl Arslan halktan zorla para toplayarak halka zulmetmeye başlamıştır. Konya'ya kaçmak üzereyken Kılıç Arslan'ın eşi onu yakalayıp hapsedirip Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar (1105- 1118)'a yollamıştır (Ebû'l Farac, II, 1987: 349). Bu hareket oğlunun sultanlığını meşru zemine oturtmak için yapılmış olmalıdır (Cahen, 1979: 101).

Şahinşah, Emir İl Arslan'ın Muhammed Tapar'a gönderilmesiyle esaret günlerinden üç yıl sonra kurtulabilmiş, Anadolu'ya gelmiştir.² Halifenin saltanat menşuru ile Şahinşah 1109-1110 yılında Selçuklu tahtına oturmuştur (Müneccimbaşı, II, 2001: 16; Kesik, 2003: 15; Sümer, 2004: 339; Mecit, 2017: 114). Kardeşleri Arab ve Mesud'u hapsedirdikten sonra Şahinşah, Konya'da tahta çıktı (Ebû'l Farac, II, 1987: 349). Şahinşah'ın serbest kaldıktan sonra Tuğrul Arslan'ı tahttan indirip Konya'da tahta çıkması Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın doğrudan Anadolu'ya

¹ Mesud'un nerede olduğuna dair bir diğer bilgiye de Ahmed b. Mahmud'un kayıtlarında rastlanmaktadır. Ahmed b. Mahmud'a göre; Mesud, Musul seferine gitmeyip Konya'da babasına vekâlet etmiştir (Ahmed b. Mahmud, II, 1977: 148; Kesik, 2003: 11).

² Şahinşah'ın hapisten kaçarak kurtulduğu ileri sürülse de Muhammed Tapar'ın onu göndermesi daha doğru görünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abû'l-Farac İbnü'l-İbrî (G. Barhebraeus). (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 349.

müdahale ettiğini işaret etmektedir (Kesik, 2003: 16). Sonra şehzadeler Mesud ve Arab kaçmış; Mesud, Dânişmendli Emir Gazi (1104- 1134)'ye sığınmıştır. Mesud, Emir Gazi'nin kızı ile evlenerek akıl dolu bir hamle yapmıştır. Arab ise Ankara'ya kaçmıştır. Kılıç Arslan öldükten sonra Anadolu'da Haçlılarla mücadelenin önemli ismi olan Kayseri Hâkimi Hasan Gazi'nin de taht mücadelesine katıldığı düşünülebilir. Hasan Gazi'nin Sultan Kılıç Arslan'ın kardeşi Kulan Arslan'ın oğlu olduğu tahmin edilmektedir (Turan, 2017: 180) Bu kanıyı destekler şekilde, Şahinşah tahta çıkınca ilk olarak Hasan Gazi'yi öldürtmüştür (Ebû'l Farac, II, 1987: 349; Hacıgökmen, 2011: 239). Selçuklularda yaşanan karışıklıklar sonucu Malatya'da bir otorite boşluğu oluşunca, durumu fırsata çevirmeye çalışan Antakya Prinkepsi Bohemund³ Elbistan ve Ceyhan'ı işgal ederek Malatya'da hakimiyet kurmuşsa da bu kısa süreli olmuştur.

1. Şahinşah'ın Sultan Olduğu Dönem ve Dânişmendlilerce Desteklenen Mesud

Şahinşah Konya'da Sultan olduktan sonra Tuğrul Arslan da Malatya'da hüküm sürmeye devam etmiştir. Kılıç Arslan'ın eşi ise oğlunun hakimiyetini güçlendirmek için 1113 yılında Tuğrul Arslan'ı Malatya'da bırakarak Artuklu Beyi Emir Belek (ö.1124)'ten yardım ve himaye istemiş, ardından onunla evlenmiştir (Michel Le Syrien, III, 1899: 60; Ebû'l Farac, II, 1987: 351; Alptekin, 1992: 402- 403). Bunun yanında Emir Belek, Tuğrul Arslan'ın atabegi olmuştur.

Şahinşah, sultan olduktan sonra yönünü Bizans'a çevirmiştir. Bizans İmparatorluğu, I. Haçlı Seferi'nden sonra yerleştiği sahillerdeki Türkmenlere zulmetmekteydi. Haçlılar karşısındaki savunmasıyla tanınan Hasan Gazi'nin ölümünden sonra Şahinşah da Türkmenleri savunmak istemiştir. Selçukluların hedefi Bizans'ın karargâhı olan Alaşehir olmuştur. Ancak Şahinşah Alaşehir'deki savaşta başarılı olamamış ve barış anlaşması talebinde bulunmuştur. İki taraf arasında barış anlaşması yapılmasına rağmen savaş durmamıştır (Anna Komnena, 1996: 451). Anadolu'ya Türkmenlerin gelişiyle savaş tekrar gündeme gelmiştir. Selçuklular Batı Anadolu'da akınlara başlayınca, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, durumu tespit edebilmek için İznik Dukası Kamytzes (ö.1202)'i görevlendirmiştir. Kamytzes, Selçuklular tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Bunun üzerine Aleksios bizzat Emet bölgesine gelmiş, bu bölgedeki Türkmenler ve Selçuklu birliklerinin tamamını öldürmüştür. Selçuklu emirlerini de yok etmek isteyen Aleksios, bunu yapamamış ancak Selçukluların elinde esir olan Kamytzes Türk kıyafetleri giyerek dikkat çekmeden kaçmayı başarmıştır (Anna Komnena, 1996: 461- 463; Lebeau, XV, 1833: 446; Turan, 2017: 182; Kesik, 2004: 58).

³ I. Haçlı Seferi'nden sonra kurulan Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin ilk lideri I. Bohemund'dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, Ebru. (2018). *Antakya: Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098- 1112)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Anadolu'ya 1116 yılında tekrar Türkmen göçü olduğu anlaşılmaktadır. Bu göç Aleksios'u tekrar harekete geçirmiş ve bu sefer merkez olarak kendine Konya'yı hedef koymuştur. Fakat İmparatorun ağırları arttığından seferi ertelemek zorunda kalmıştır. Selçuklular ise bunu korkaklık olarak nitelendirmiştir (Anna Komnena, 1996: 479). Hastalığı hafıfleyince Aleksios, İznik yolundan Ulubad'a hareket etmiştir. Konya'ya hareket etmek için ise yaz sıcaklarının bitmesini beklemiştir. Konya'ya gitmeyi geciktirmesi de söylentilere sebep oldu. Böylelikle Konya'ya hareket etmeye mecbur kalmıştır (Anna Komnena, 1996: 486 Koca, 2016: 128; Turan, 2017: 182).

Aleksios'un İznik'e gelmesinden iki gün sonra Selçuklu Beyi Bunlu İznik civarında akınlara başlamıştır. Eskişehir'e giderek, öncü birliği Bolvadin istikametinden gönderip, kendisi de Seyitgazi, Bolvadin ve Akşehir yolunu takip etmiştir (Koca, 2016: 132; Turan, 2017: 184). Şahinşah, Bizans'ın geçeceği yerlerdeki tüm tarlaları tahrip etmiş ve suları içilemez duruma getirmiştir. İmparator Akşehir'e geldiğinde Şahinşah yıpranan Bizans ordusu ile Eber gölü civarında savaşı kabul etmiştir. Yaşanan çarpışmalara akşam ara verilmiştir. Bizans'tan Türk tarafına geçen bir Peçenek askerinin geceleri savaşılmamasını tavsiye etmesi üzerine taarruz için havanın kararması beklenmiştir (Koca, 2016: 134; Turan, 2017: 184). Bu taktik işe yaramış ve gece yapılan muharebeler neticesinde tam üstünlük sağlanacağı sırada Mesud'un Dânişmend ordusuyla geldiği haberi yayılmıştır. Şahinşah bu haberle savaşı durdurma kararı almıştır. Şahinşah ile Bizanslılar arasında barış anlaşması imzalanınca İmparator rahatlıkla İstanbul'a dönebilmiştir (Anna Komnena, 1996: 498). Şahinşah tam savaşı kazanacakken gelen bu haber işleri tersine çevirmiştir. Aleksios, Şahinşah'a yanında olacağını ve her türlü desteği vereceğini söylediye de kendine güvenen Şahinşah bunu kabul etmemiştir. Şahinşah kardeşi Mesud'un üzerine yürümüştür. Mesud ve Dânişmendli ordunun yeri ve miktarı hakkında istihbarat getirmesi için görevlendirdiği askerler Mesud'un tarafına geçmiş, Mesud ve Dânişmendli ordusunun konumunu gizlemiştir. Bu sebeple Şahinşah aniden karşısında beliren orduya karşı hazırlıksız yakalanmıştır. Mesud'un yanında bulunan Kayseri Emiri Hasan Bey'in oğlu Gazi, Şahinşah'ın üzerine yürümüş, Şahinşah onun elinden mızrağı almayı başarmıştır. Yanında olduğunu sandığı komutanlarından Boğa da Mesud'un tarafını tutmuştur. Bizans'a sığınmak niyetinde olan Şahinşah'ı Boğa, Iğın'da bir Rum kalesine sığınmaya razı etmiştir. Rumlar ise onu Mesud'a teslim etmiştir (Anna Komnena, 1996: 499-500). Şahinşah'ın Sultanlık dönemi de bu olayla son bulmuştur. Burada Mesud'un Sultan olmasında Emir Gazi'nin önemli rol oynadığı ve bazı emirlerin destek verdiği görülmüştür (Kesik, 2003: 32; Turan, 2017: 185). Dânişmendlilerden aldığı destek Mesud'u sultanlığa taşımış, sağlam bir iktidar kurmasına yardımcı olmuştur.

Şahinşah, altı yıl Sultanlık yapmıştır. Mesud onun gözlerine mil çektirmiş, sonra da Şahinşah Konya'ya eşinin yanına götürülmüştür. Kör olmadığı ortaya çıkınca 1117 yılında Mesud'un emriyle, Emir Elegmon tarafından yay kırıyla boğulmuştur (Anna Komnena, 1996: 500; Turan, 2017: 186;

Kesik, 2004: 58; Sümer, 2004: 340). Babasının öldüğünde on bir yaşında olduğu düşünülürse, yirmi bir yaşında vefat ettiği anlaşılabilir (Kesik, 2003: 35; Turan, 2017: 187). Aleksios ise bu olaydan sonra iki yıl daha yaşamıştır ve 1118 yılında ölmüştür (Azimî, 1988: 42).

2. Sultan I. Mesud Döneminin İlk Yılları ve Dânişmendliler ile İlişkileri

Sultan I. Mesud 1116 yılında Selçuklu tahtına oturmuştur. Türkiye Selçuklularında yaşanan ilk taht mücadelesi böylece sonuçlanmıştır. Sultan I. Mesud, Emir Gazi'nin desteğiyle Şahinşah'ı bertaraf etmiş ve Konya'da Sultanlığını ilan etmiştir. Kardeşleri Malatya'da hâkimiyet kuran Tuğrul Arslan ve Ankara ve civarında hâkimiyet kuran Arab'a herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Bunun sebebi onların ülkeyi kendi hâkimiyetinde toplayacak güçlerinin olmamasıydı. Sultan I. Mesud'un hâkimiyet sahası sultanlığının ilk yıllarında Konya ve çevresiyle sınırlı kalmıştır (Koca, 2016: 136- 137).

Dânişmend Gazi (ö. 1085?)'nin ölümünün ardından oğlu Gümüş-Tigin Gazi Haçlılarla ve Bizansla savaşta Sultan I. Kılıç Arslan'ı desteklemiştir. Tâ ki, Gümüş-Tigin Dânişmend Gazi Malatya'yı fethedip, elinde esir olan Antakya Prinkepsi Bohemund'u fidyeye serbest bırakana kadar bu durum sürmüştür. Bu iki olaya çok hiddetlenen I. Kılıç Arslan, Gümüş-Tigin'in üzerine yürüyüp onu Maraş yakınında bozguna uğratmıştır. 1104 yılında Gümüş-Tigin'in ölümü dengeleri değiştirirken, Kılıç Arslan Dânişmendlilerde yaşanan taht kavgalarından yararlanarak 1105 veya 1106 yılında Malatya'yı almıştır (Ebû'l Farac, II, 1987: 345). Emir Gazi Dânişmendlilerin başına geçmiş, 1105 ile 1134 yılları arasında hüküm sürmüştür. Emir Gazi, Sultan I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında ölümüyle hakimiyet sahasını genişletmek istemiştir. Ayrıca Selçuklu iç meselesine dahil olmak suretiyle damadı olan Mesud'u destekleyerek Türkiye Selçuklu tahtına çıkarmıştır. Dânişmendliler Anadolu'da nüfuz sahibi olmuşlardır. Emir Gazi, damadı Sultan I. Mesud döneminin başında Malatya ve Ankara civarını alarak Anadolu'da topraklarını da genişletmeye başlamıştır.

3. Sultan I. Mesud ile Melik Tuğrul Arslan ve Melik Arab Mücadelesinde Dânişmendli Emir Gazi

Sultan I. Kılıç Arslan öldükten sonra Malatya, önce Kılıç Arslan'ın eşi ve küçük oğlu olan Tuğrul Arslan'ın idaresinde kalmıştır. Ardından Şahinşah'ın daha sonra da Kılıç Arslan'ın eşinin evlendiği Emir Belek'in hakimiyet alanı olmuştur. Emir Belek 1124 yılında ölünce hakimiyet alanındaki yerler emirler arasında paylaşılmıştır. Emir Gazi, kısa bir süre sonra Sultan I. Mesud'un yardımıyla Malatya'yı almıştır (Sümer, 2004: 340; Koca, 2016: 139; Turan, 2017: 194-195; Solmaz, 2019: 246). Tuğrul Arslan Haçlılardan yardım istemiş fakat onlar Halep kuşatmasında olduklarından gelememişlerdir. Yardım gelmeyince Kılıç Arslan'ın eşi ve Tuğrul Arslan zenginleri hapsedip

paralarını alarak kaçmayı planlamışlardır. Bu planları işlemeyen Kılıç Arslan'ın eşi ve Tuğrul Arslan Minşar Kalesi'ne çekilerek Malatya'yı Dânişmendlilere teslim etmiştir (Urfalı Mateos, 1987: 282; Ebû'l-Farac, II, 1987: 359; Cahen, 1979: 106; Koca, 2016: 140; Turan, 2017: 194- 195). Malatya kuşatması esnasında Melik Arab'ın Dânişmendli topraklarına saldırması üzerine Emir Gazi, oğlu Muhammed'i kuşatmanın başında yerine bırakıp kendisi geri dönmüştür (Ebû'l Farac, II, 1987: 359). Bu mücadele sonunda Dânişmendliler Malatya'yı almış, Sultan I. Mesud ise kardeşi Tuğrul Arslan'dan kurtulmuştur. İki taraf da çıkarlarına uygun hareket etmiştir.

Sultan I. Mesud, Malatya şehrinin alınmasında Emir Gazi'ye yardım edince Ankara ve Kumana Meliki Melik Arab, I. Kılıç Arslan'ın siyasetine uyumsuz olarak değerlendirdiği bu durum karşısında 30.000 kişilik bir ordu toplayarak Sultan I. Mesud'un üzerine yürümüştür (Michel Le Syrien, III, 1899: 223; Ebû'l-Farac, II, 1987: 360; Sümer, 2004: 340; Koca, 2016: 140; Turan, 2017: 195). Melik Arab, Sultanı tahtından etmek istemiş ve Sultan I. Mesud'u ailesine ihanetle suçlamıştır (Cahen, 1979: 106; Koca, 2016: 140). Aralarında çıkan savaşın galibi Melik Arab olurken, Sultan I. Mesud, Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'tan yardım almak zorunda kalmış, İmparatorun yardımı ile Emir Gazi'nin yanına gitmiştir. Destek bulan Sultan I. Mesud, Konya'yı kuşatan Melik Arab ile tekrar savaşmış ve bu sefer savaşı Melik Arab kaybetmiştir. Melik Arab bu yenilginin ardından 1126 yılında Kilikya Ermeni hâkimi I. Thoros'a (1110-1129) sığındı (Ebû'l Farac, II, 1987: 360; Cahen, 1979: 106; Turan, 2017: 195). Melik Arab, Thoros'tan aldığı destekle 1127 yılında Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i pusuya düşürmek suretiyle esir almıştır. Aralarında çıkan savaşta Emir Gazi galip gelerek Ankara bölgesini almış, oğlu Muhammed'i de kurtarmıştır. Melik Arab tekrar ordu toplamaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Bizans'a kaçarken kaybolmuş bir daha haber alınamamıştır (Ebû'l Farac, II, 1987: 361; Turan, 2017: 197). 1127 yılında Melik Arab tarih sahnesinden çekilmiştir (Michel Le Syrien, III, 1899: 223; Kesik, 2003: 40).

Sultan I. Mesud, Emir Gazi'nin yardımıyla kardeşlerinden kurtulmuştur. Anadolu'nun birçok yeri Dânişmendliler tarafından ele geçirildiğinden o, sadece Konya ve civarında hüküm sürebilmiştir (Koca, 2016: 141; Turan, 2017: 196). 1129 yılında Emir Gazi; Ankara ve çevresi ile Karadeniz sahillerinde de hâkimiyet sağlamıştır (Ebû'l Farac, II, 1987: 363). 1130 yılında ise Ermeni Prensi I. Leon'un (1129-1140) isteği üzerine Çukurova'ya inip Anazarba'yı işgal eden Antakya Prinkepsi II. Bohemund'u mağlup etmiştir (Azimî, 1988: 45; Kesik, 2003: 42; Turan, 2017:196). Bu muharebede Bohemund öldürülmüştür. Emir Gazi onun kesik başını hediyelerle birlikte 1130 yılında Bağdat Halifesi Müsterşid b. Müstazhir'e (1118-1135) yollamıştır (Cahen, 1979: 107; Özyayın, 1993: 470; Turan, 2017: 196). Emir Gazi, Çukurova bölgesiyle ilgilenince Bizans

İmparatoru II. Ioannes Komnenos,⁴ Kastamonu'yu işgal etmiştir. Bu esnada kardeşi Isaakios'un taht iddiasında bulunması sebebiyle İstanbul'a dönmüştür. Bu girişim başarılı olmayınca Isaakios önce Sultan Mesud'a sonra da Emir Gazi'ye sığınmıştır (Niketas Khoniates, 1995: 12; Kesik, 2003: 41; Turan, 2017: 196- 197). Emir Gazi harekete geçerek 1132'de Kastamonu'yu geri almıştır (Niketas Khoniates, 1995: 13; Ioannes Kinnamos, 2001: 11- 13; Koca, 2016: 142; Turan, 2017: 197). 1130 ve 1133 yılları arasında, kuzeybatı Anadolu'daki eski Selçuklu şehirleri Emir Gazi ile Ioannes arasında çekişmelere sahne olurken, iki taraf savaşmamış, önce İmparator işgal etmiş, Emir Gazi ise geri almıştır. Sonunda kazanan taraf hep Emir Gazi olmuştur. 1134 yılında Emir Gazi vefat etmiştir (Azimî, 1988: 49; Ebû'l Farac, II, 1987: 367; Sümer, 2004: 340; Solmaz, 2019: 246).

Emir Gazi ölünce geride Muhammed, Yağıbasan, Yağan ve Aynüddeve adında dört oğlu kalmıştır. Emir Gazi'den sonra çocuklarından Muhammed, Dânişmendlilerin başına geçmiştir. Muhammed'in kardeşlerinden Aynüddeve ve Yağan bu duruma karşı isyan başlatmıştır. Yağan öldürülürken, Aynüddeve ise Malatya'ya kaçmıştır (Michel Le Syrien, III, 1899: 237- 238; Ebû'l Farac, II, 1987: 367; Yınanç, 1977: 470- 471; Özaydın, 1993: 470- 471). Dânişmendlilerden aldığı destekle Sultanlığını sürdüren Mesud, Emir Gazi'nin ölümünün ardından oluşan bu taht kavgalarından faydalanmıştır. Sultan I. Mesud'un Emir Gazi'nin mirasından pay alma çabasında olduğu düşünülebilir (Koca, 2016: 144; Turan, 2017: 199). Aynı anda Bizans İmparatoru II. İoannes de harekete geçmiş ve Sultan I. Mesud ile anlaşma yaparak, Çankırı'ya saldırmıştır (Niketas Khoniates, 1995: 13; Kesik, 2003: 43). Bu durum karşısında Muhammed, Sultan I. Mesud'a Bizans imparatoru ile yaptığı iş birliği sebebiyle Türk çıkarlarının zarar görmekte olduğuna dair görüş bildirmiştir. Bu açıklamalarla ikna olan Sultan I. Mesud, yardımcı kuvvetlerini Bizans'tan çekmiştir. İmparator kuşatmayı kaldırıp geri çekilerek kışı Rhyndakos (Kirmastı veya Mustafakemalpaşa Çayı) civarında geçirmiştir (Niketas Khoniates, 1995: 13; Kesik, 2003: 43; Koca, 2016: 144; Turan, 2017: 199). Kış bitince Çankırı'yı tekrar ele geçiren İmparator geri dönünce, Türkler tekrar bu bölgeleri almıştır (Niketas Khoniates, 1995: 14; Turan, 2017: 200).

⁴ Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, 1081- 1118 yılları arasında hüküm sürmüştür. *Aleksiad* isimli eserinden istifade ettiğimiz Anna Komnenos (ö. 1153)'un babasıdır. Aleksios Komnenos, önce Normanlarla savaşmış sonra Peçenekleri yenmiştir. 1096 yılında I. Haçlı Seferi'ni lehine kullanmaya çalışmıştır. Selçuklular bu süreçte Anadolu'nun iç bölgelerine çekilmek durumunda kalmıştır. 1118- 1143 yılları arasında ise II. İoannis Komnenos babası Aleksios Komnenos'un yerine tahta çıkmıştır. Selçuklu ve Dânişmendlilerle mücadele etmek zorunda kalan İoannis Komnenos ölünce yerini oğlu Manuel Komnenos almıştır. Manuel Komnenos zamanında II. Haçlı Seferi orduları topraklarına girmiş, Bizans onlarla arasını bozmamaya özen göstermiştir. 1176 yılında Miryokefalon Savaşı'ndan sonra artık Bizanslıların Türkleri Anadolu'dan çıkaramayacakları kesinleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ostrogorsky, Georg. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 325- 365; Demirkent, Işın. (1992). "Bizans", *DİA*, C. VI, İstanbul, 237- 238.

4. Sultan I. Mesud ile Danişmendli Melik Muhammed İlişkileri

Bizans İmparatoru II. Ioannes, I. Haçlı Seferi'nden sonra Çukurova'da yerleşen Ermeni baronu I. Leon'un Suriye ve İçel'i kuşatmış olmasından rahatsız olmuştur. Bazı Haçlı liderleri de bu durumdan huzursuz olduklarını ve Antakya'yı kendi hakimiyetine almasını istediklerini Bizans İmparatoruna bildirmiştir (Kesik, 2003: 55- 56; Koca, 2016: 145). II. Ioannes bu sebeple Doğu Akdeniz seferine çıkarak Tarsus, Adana ve Anazarba'yı ele geçirir ve I. Leon ile ailesini İstanbul'a yollamıştır. Antakya'yı almak istediğinde ise Antakya Prensi Raymond (1136- 1149) İmparatora itaatini bildirip ona bağlanmıştır (Niketas Khoniates, 1995: 17; Ostrogorsky, 2011: 350). Sultan I. Mesud ise bu hamlenin ardından Adana'yı ele geçirmişse de sonra İmparatorun barış teklifini kabul ederek geri dönmüştür (Ebû'l Farac, II, 1987: 374). İmparator, 1137-1138 yılında Kuzey Suriye'ye giderek Buzaa kalesini alıp Halep önüne gitmiştir (Azimî, 1988: 61- 62; Turan, 2017: 201). Musul ve Halep Atabeyi İmadüddin Zengi (1127-1146), Harput Artuklu Emiri ile Irak Selçuklu Hükümdarı'ndan yardım istemiş, böylece güçlenmiştir. İmparator, Halep ordusu karşısında başarısızlığa uğramış ama pes etmeyerek sefere devam etmiş, Şeyzer'i kuşatmıştır. İmadüddin Zengi'nin yardıma gelmesiyle 1137 yılında apar topar İstanbul'a dönmüştür (Azimî, 1988: 62; Niketas Khoniates, 1995: 19-20; Usta, 2007: 128- 129; Koca, 2016: 146- 147). Sultan I. Mesud, İmparator'un dönüşüyle beraber Göksun-Malatya arasında geniş bir akın faaliyetinde bulunarak birçok yeri ele geçirmiştir (Michel Le Syrien, III, 1899: 246).

Bizans İmparatoru II. Ioannes Suriye'nin kuzeyine yaptığı seferden kısa süre sonra Karadeniz seferine çıkmıştır. Selçuklular Sakarya havzasına, Dânişmendliler Karadeniz sahillerine akınlar yapmıştır. Bizans'ın Trabzon Dukası Gabras ise adeta bağımsız hareket etmeye başlamıştır. İmparator II. Ioannes bu duruma müdahale etmek istemiştir. Ancak, ordusunun yorgun ve hastalıklardan etkilenmiş olması sebebiyle tam anlamıyla toparlanamamıştır (Niketas Khoniates, 1995: 22; Sevim-Merçil, 1995: 439; Turan, 2017: 202). 1139 yılında Bizans ordusu Kastamonu'dan Kundu'ya gelmiştir. Ancak, Bizanslılar gelirken Selçuklu ve Dânişmendli beylerin saldırılarına uğrayarak yıpranmıştır. Niksar önlerinde Selçuklu ve Dânişmendlilerle Bizans arasında savaş başlamıştır. Bu sırada İmparator'un yeğeni Ioannes, mızrağını ters çevirip miğferini çıkararak Sultan I. Mesud tarafına geçmiştir. (Niketas Khoniates, 1995: 23; Turan, 2017: 202). Bu olaya, İmparator II. Ioannes'in İtalya'dan atsız olarak gelen ünlü bir şövalyeye yeğenin bindiği atı vermek istemesi sebep olmuştur. Yeğen Ioannes bunu sert biçimde reddetmiş ama atını vermek zorunda kalmıştır. Sinirlenen yeğen, Türk tarafına geçmiştir.⁵ Bizans ordusu savaş meydanında yaşanan bu olaydan

⁵ Yeğen Ioannis sonra Konya'ya gidip din değiştirmiştir. *Çelebi* unvanı alarak Sultan I. Mesud'un kızlarından biriyle evlenmek suretiyle Selçuklu ailesine dahil olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, Osman. (2017). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 202.

sonra toparlanamamıştır. İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır (Kesik, 2003: 58- 59; Koca, 2016: 148; Turan, 2017: 202- 203).

İmparator II. Ioannes, 1142 yılında Selçuklu akınlarını durdurup, Antalya'ya kadar Akdeniz yolunu açmak ve Beyşehir halkını itaat altına almak için sefere çıkmıştır. Fakat Beyşehir halkı İmparator'un itaatine girmek istememiş ve Türklerle ilişkileri iyi olduğu için itaat teklifini reddetmiştir. Bölgenin Hıristiyan halkı Türklerle ticaret yapmakta olup aynı zamanda da Türk adetlerine de uyum göstermiştir (Sümer, 2004: 340; Koca, 2016: 150; Turan, 2017: 203). Aslında onlar Türkleşmiştir (Niketas Khoniates, 1995: 24; Sevim-Merçil, 1995: 439; Turan, 2017: 203). Selçuklular adil, halkı vergilerle ezmeyen, toplum düzenine önem veren, asayişi sağlayan bir yönetim anlayışına sahip olmuştur. İmparator bu seferde hayal kırıklığı yaşamıştır. İmparator, Konya'ya gideceği izlenimi verip Selçukluları korkutmaya da çalışmıştır. Ama Bizans Anadolu'da nüfuzunu kaybetmiştir. Halk Türklerin idaresini tercih etmiştir.

Sultan Mesud, Melik Muhammed'le ittifak kurmuş ve Bizans'a karşı birlikte hareket etmiştir. 1142 yılının Aralık ayında Melik Muhammed ölmüştür (Azimî, 1988: 65; İbnü'l Esir, XI, 2016: 89; Ebû'l-Farac, II, 1987: 376; Cenabî, 1994: 9; Koca, 2016: 51; Turan, 2017: 204). Melik Muhammed'in ölümüyle birlikte Anadolu'da otoritesini sağlamlaştıran Sultan Mesud bu tarihten itibaren hakimiyet sahasını genişletmeye başlamış, tam bağımsız bir hale gelmiştir. Sultan Mesud'un Anadolu'daki hâkimiyeti farklı bir boyut kazanmıştır. O, artık Anadolu'nun en güçlü hükümdarı durumuna gelmiştir.

Melik Muhammed öldüğünde geride Zünnun, Yunus ve İbrahim adında üç oğul bırakmıştır. Melik Muhammed ölmeden önce oğullarından Zünnun'u veliaht tayin etmiştir. Melik Muhammed'in kardeşi Sivas Meliki Yağıbasan, Zünnun'un veliaht olmasını tanımayarak Melik Muhammed'in dul kalan eşi ile evlenmiştir (Michel Le Syrien, III, 1899: 253; Ebû'l Farac, II, 1987: 376; Aksarayî, 1943: 126; Sümer, 2004: 340; Turan, 2017: 204). Bu hareketten korkan Zünnun, Sivas'tan Zamantı'ya kaçmıştır. Oradan da Kayseri'ye giderek hükümdarlığını ilan etmiştir. Melik Muhammed'in kardeşlerinden olan Aynüddeve ise Malatya'ya el koymuştur. Aynüddeve kardeşi Yağıbasan ile de iş birliği yapıp Elbistan ve Ceyhun havzasını da işgal etmiştir. Sonuç olarak yaşanan bu gelişmeler ile Dânişmendli otoritesi güç kaybetmiş ve parçalanma sürecine girerek üç kola ayrılmıştır. Dânişmendliler, Sivas'ta Yağıbasan, Malatya'da Aynüddeve ve Kayseri'de Zünnun şubeleri olarak hanedan üyeleri arasında paylaşılmıştır. Zünnun'un resmî varis olması Sultan I. Mesud'un pragmatik bir siyaset izleyerek onun yanında yer almasına sebebiyet vermiştir. Bu ilişki akla Emir Gazi ile Sultan Mesud'un ilişkisini getirmektedir (Kesik, 2003: 46; Sevim- Merçil, 1995: 439; Turan, 2017: 204).

Sultan I. Mesud 1143 yılında bu parçalanmayı kendi lehine kullanmak istemiş, meşru varis olarak kabul gördüğü Zünnun'u korumak amacıyla Yağıbasan'ın üzerine yürümüştür. Onun hâkimiyetindeki Sivas'ı tahrip etmiş, oğlu Şahinşah'ı Ankara, Çankırı ve Kastamonu valiliğine getirmiştir (Özaydın, 1993: 471; Koca, 2016: 151; Turan, 2017: 205). Yağıbasan ise bu durum karşısında Bizans İmparatoruyla müttefik olmayı tercih etmiştir. Sonra Sultan I. Mesud Malatya'daki Aynüddeve'ye yürümüştür. Aynüddeve'nin iktasını arttırarak onu itaate çağırın Sultan Mesud, bu isteğini ona kabul ettirememiştir. Sultan I. Mesud'un yeğeni ile evli olan Aynüddeve, eşini Sultan'a yollamıştır. Malatya ve çevresine muhafaza etmek isteğini Sultan'a iletmış ama olumlu bir karşılık alamamıştır. Sonuç olarak Sultan I. Mesud, Malatya'yı kuşatma altına almıştır (Azimî, 1988: 66; Michel Le Syrien, III, 1899: 254; Ebû'l-Farac, II, 1987: 376; Turan, 2017: 205). Bu kuşatmada hiç hücum olmamıştır. Bunun eski Selçuklu şehri olan Malatya'nın harap olmaması için yapıldığı düşünülebilir. Malatya'ya saldırı olmayışını Aynüddeve'nin yaptığı sihire bağlayanlar da olmuştur (Kesik, 2003: 47; Koca, 2016: 151; Turan, 2017: 205). Sultan Mesud üç aylık kuşatmanın ardından şehirden uzaklaştır (Ebû'l Farac, II, 1987: 377). Çünkü Bizans İmparatoru II. Ioannes, 1143 yılında Kudüs'ü ele geçirmek ve Filistin'i kendi hâkimiyetinde yeniden düzenlemek amacıyla sefere çıkmış, Akdeniz bölgesine gelmiştir. Fakat İmparator, av partisi esnasında zehirli bir ok ile vurularak öldürülmüştür (Ostrogorsky, 2011: 351). Onun yerine I. Manuel (1143-1180) Bizans İmparatoru olmuştur. I. Manuel, babasının ölümünden sonra Selçuklu topraklarını izinsiz olarak kullanıp İstanbul'a gidince, Sultan I. Mesud buna çok kızarak Malatya kuşatmasını kaldırıp İmparatorun üzerine yürümek istemiştir. Sultan Mesud bunu yapamadıysa da Türkmenler Bizanslıları epey hırpalamış hatta iki Bizans Prensini esir almıştır (Niketas Khoniates, 1995: 34; Koca, 2016: 152; Turan, 2017: 205).

Sultan I. Mesud 1144 yılında, Aynüddeve'ye ait olan Ceyhan ve Elbistan bölgelerini de almış ve oğlu Kılıç Arslan'ı Elbistan Meliki olarak görevlendirmiştir (Kesik, 2003: 47; sümer, 2004: 340; Koca, 2016: 152; Turan, 2017: 205). Sonra Harput Artukluların iç mücadelelerine karışın Sultan Mesud, Harput Artuklu hükümdarı Davud'un ölümüyle oğulları Kara Arslan ve Arslan-Doğmuş arasında başlayan mücadelede Kara Arslan'ın yanında durmuştur. Arslan-Doğmuş ise İmadüddin Zengi'ye başvurarak destek istemiştir. Sultan Mesud'un desteklediği Kara Arslan Harput Artukluların başına geçerken İmadüddin Zengi geri dönmek zorunda kalmıştır (Michel Le Syrien, III, 1899: 258; Koca, 2016: 152; Turan, 2017: 205).

Sultan Mesud tekrar Malatya'yı kuşatmıştır (Michel Le Syrien, III, 1899: 258; Ebû'l Farac, II, 1987: 377). Üç ay süren bu kuşatma Bizans İmparatoru I. Manuel'in Akdeniz seferine çıktığının haberi gelmesiyle kaldırılmıştır. Sultan Mesud giderken yerli halkı da beraberinde götürmüştür

(Koca, 2016: 153). Selçuklu Sultanlarının iskân politikası sayesinde hem üretim hem de vergilerden sağlanan kazanç artmıştır (Sevim- Merçil, 1995: 517).

Üçüncü Malatya kuşatması ise 1152 yılında yapılmıştır. 1152 yılında Aynüddeve'nin ölümüyle başa geçen oğlu Zülkarneyn annesiyle birlikte Selçuklulara bağlı olmamaya karar vermiştir. Bunun Yağbasan'ın telkinleriyle olduğunu öğrenen Sultan I. Mesud, Yağbasan'ın üzerine yürüyüp onu itaat altına aldıktan sonra Malatya'yı kuşatmıştır. Önce Zülkarneyn'in annesinin ardından da Zülkarneyn'in Sultan I. Mesud'a itaatlerini arz etmelerinden sonra Sultan kuşatmayı kaldırmıştır. Böylelikle Malatya Sultan Mesud'un idaresi altına girdi (Michel Le Syrien, III, 1899: 305; Sümer, 2004: 341). Böylece tüm Dânişmendli şubeleri itaati altına alan Sultan Mesud, güçlenmiş ve Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelmiştir (Cahen, 1979: 109; Kesik, 2003: 43).

Sonuç

Sultan I. Mesud, taht kavgasının ardından Türkiye Selçuklularının başına geçmiş ve tam otuz dokuz yıl başarılı, akıl dolu politikalar sergilemiştir. İleri görüşlülüğü sayesinde geriye güçlü bir devlet bırakmış, Haçlıların Anadolu'yu ele geçirme isteklerine müsaade etmemiştir. Anadolu'nun Türk vatanı olmasında katkısı çok olmuştur. Sultanlığı dönemi Dânişmendlilerin Anadolu'da üstün olduğu şartlarda başlamıştır. Tahta çıkışında da kayınpederi Dânişmendli Emir Gazi'nin yardımı olmuştur. Daha sonraları Emir Gazi 1134 yılında ölünce artık Anadolu'da Danişmendlilerle eşit güçte bir Türkiye Selçuklu Devleti görülmektedir. Kayınbiraderi olan Melik Muhammed'in de 1142 yılında ölümü Dânişmendlileri taht kavgasına sürükleyince Sultan I. Mesud, şartları lehine kullanmayı bilmiş ve Türkiye Selçuklularını Anadolu'nun güçlü devleti haline getirmiştir. Malazgirt Zaferi'nin ardından Anadolu topraklarında kurulan ilk Türk devletlerinden biri olan Dânişmendliler 1178 yılına kadar varlıklarını sürdürmüştür. İki devlet zaman zaman çatışmış olsa da birbirlerine destek oldukları da görülmüştür. Bu çerçevede, Sultan I. Mesud dönemi, Anadolu topraklarında Türkiye Selçukluları ile Dânişmendliler arasındaki dengelerin değişiminin gözlenebileceği bir sürece sahne olması sebebiyle önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abû'l-Farac İbnu'l-İbrî (G. Barhebraeus). (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmed b. M. (1977). *Selçuk-Name*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Aksarâyî, Mahmud b. Muhammed el-Kerîm. (1944). *Musâmeretu'l-Abbâr ve musâyeretu'l-ahyar*, neşr. Osman Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu; Türkçe terc. Aksarâyî. (1943) *Selçukî Devletleri Tarihi*, (Çev. Nuri Geçosman), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alptekin, C. (1992). "Belek b. Behram", *DİA*, 5, İstanbul, 402-403.
- Altan, E. (2018). *Antakya: Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098- 1112)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anna K. (1996). *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Kitabevi. İngilizce terc. Anna Comnena, *Alexiad*, (Çev. E.A.S. Dawes), Cambridge, Ontario: In Parentheses Publications, Byzantine Series.
- Azimi. (1988). *Azîmi Tarihi (Selçuklular Dönemi ile İlgili Bölümler (430-538))*, çev. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cahen, C. (1979). *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul: e Yayınları.
- Cenâbî M. E. (1994). *Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-Aylemü'z-Zâbir fî Abvâli'l-Evâil ve'l Evâbir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları ile İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri*, Haz. Muharrem Kesik, İstanbul Üniversitesi, SBE, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Demirkent, I. (1992). "Bizans", *DİA*, C. VI, İstanbul: 230-244.
- _____. (2002). "Kılıcarşlan I", *DİA*, C. XXV, Ankara: 396-399.
- Hacıgökmen, M. A. (2011). "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 231-260.
- İbnü'l Esir. (2016). *El-Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça, İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Ioannes, K. (2001). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kesik, M. (2003). *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____. (2004). "Melikşah", *DİA*, C. XXIX, Ankara, 58-59.

- Koca, S. (2016). *Türkiye Selçuklular Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a) (1071-1220)*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Lebeau. (1833). *Histoire du Bas- Empire*, ed. M. De Saint-Martin, M. Brosset, Paris: Firmin Didot Freres.
- Mecit, S. (2017). *Anadolu Selçuklular Bir Hanedanın Evrimi*, (Çev. Özkan Akpınar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, T. (2017). "Sultanlığı Meşruiyet Kazanmamış Bir Selçuklu Şehzadesi: Tuğrul Arslan", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırmaları Dergisi*, 6, 35-52.
- Michel L.S. (1899). *Chronique de Michel Le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1119)*, tra. J. B. Chabot, Paris. Türkçe terc. Süryani Mihael, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi II*. Kısım, çev. Hrant D. A., Basılmamış Nüsha, 44-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1944.
- Müneccimbaşı, A. L. (2001). *Câmi'üd-düvel, Selçuklular Tarihi, Anadolu Selçuklular ve Beylikler*, C. II, çev. Ali Öngül, İzmir: Kabcacı Yayınevi.
- Niketas, K. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. İngilizce terc. Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, (İng. Çev. Harry J. Magoulias), Wayne State University Press, Detroit 1984.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özaydın, A. (1993). "Dânişmendliler", *DİA*, 8, İstanbul, 469-474.
- Piyadeoğlu, C. (2011). "Büyük Selçuklu Devleti Emîri Atabeg Çavlu Sakavu". *Tarih Dergisi*, 0 (38), 37-60.
- Sevim, A. ve Erdoğan M. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Solmaz, S. (2019). "Melik Gazi", *DİA*, Ek-2, Ankara, 245-247.
- Sümer, F. (2004). "Mesud I", *DİA*, C. XXIX, Ankara, 339- 342.
- Turan, O. (2017). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Urfalı M. (1987). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andriasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Usta, A. (2007). "İmâdeddîn Zengî ve Artuklular", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, 2, 120-137.
- Yınanç, M. H. (1977). "Dânişmendliler", *DİA*, 3, İstanbul, 468-479.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Genç Kadınların Astronomi ve Uzay Teknolojilerinde Farkındalığını Artırmak

*To increase the Awareness of Young Women in Astronomy and Space Technologies**Nesibe Özel**

Özet

Astronomi ve uzay teknolojileri alanındaki çalışmaların önemi birçok alanda (ör., tıp, biyoloji, kimya, fizik, vb.) sayısızdır. Dolayısıyla, uzay endüstrisindeki tüm gelişmeler yaşam tarzı, ekoloji, sağlık vb. gibi diğer birçok sektörün gelişiminin anahtarıdır. Uzay teknolojisinde önceliğe sahip olan ülkeler, yaşamda ve eğitimde refahtır, hayallerine ve hedeflerine ulaşma fırsatında önceliğe sahiptirler. Dördüncü Sanayi Devrimi (4IR) ile birlikte, Astronomi ve Uzay Teknolojileri ve BTMM alanlarındaki işlerin sayısı giderek artmakta ve bu işlerde (ör: uzay teknolojileri, yapay zekâ (YZ/AI), makina öğrenmesi (MÖ/ML), blok zincir (BZ/BC), biyoteknoloji, nanoteknoloji, malzeme bilimi) belirtildiği üzere ülkelerin ekonomisini etkilemede önem kazanmaktadır.

Dördüncü Sanayi Devriminde çoğu ülkede kadınlar, yükseköğretimden mezun olanların çoğunluğunu temsil ederken, Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik (BTMM/STEM) alanlarından mezun olan üniversiteli genç kadınların sayısı erkeklerden daha azdır. Yapılan ulusal ve uluslararası araştırmalarda, kadınların ve erkeklerin genel performanslarının benzer olmasına rağmen, genç kadınların kariyerlerini Beşerî Bilimlerden (ör., Edebiyet, Tarih, Felsefe, vd.) yana tercih ettiklerini, erkeklerin ise BTMM alanlarındaki kariyerleri seçtiklerini göstermiştir. Toplumsal beklentilere uygunluk, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, toplumsal cinsiyet rolleri ve rol model

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü, nesibe.ozel@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1168-4124.

Atıf/Citation: Özel, N. (2022). Genç Kadınların Astronomi ve Uzay Teknolojilerinde Farkındalığını Arttırmak. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2022 (2), 43-52.

eksikliği gibi faktörler, genç kadınların kariyer seçimlerini BTMM alanlarından uzaklaştırmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, genç kadınların Bilim ve Teknolojiden uzaklaşmalarındaki temel sorunun yetenek eksikliğinden değil, doğru kariyer seçme yolundaki yetenekte olduğu sonucunu ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede, kadınların sosyal ve ekonomik konumlarını iyileştirmek için sorumluluğu bulunan tüm taraflarca çalışmalar yapılması ve olumsuz göstergelerin işaret ettiği alanlarda iyileştirilmelerin yapılması gerekliliği bir gerçektir. Uluslararası Ekonomik Gelişme Teşkilatı (UEGT/OECD) Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'ndan (ÖDP/PISA) elde edilen verilere dayanan sonuçlar, bu boşluğun kapsamının belirlenmesinde akademik gücün rolüne ışık tutmuştur. Üniversitelerin rolü, gelişmeleri (problem çözme yöntemleri geliştirmek, merak, araştırma ve yaratıcılık özelliklerini yükseltmek) topluma uygulama açısından önemlidir. Bu alanda gerekli politikaların oluşturulması ve oluşturulan politikaların sağlıklı bir şekilde izlenebilmesi amacıyla, Astronomi ve BTMM alanlarındaki cinsiyet farkını kapatmaya yardımcı olmak için hepimiz harekete geçmeli ve genç kızlara ilham vermeliyiz.

Anahtar Kelimeler: Astronomy, BTMM, Uzay Teknolojileri, Genç Kadınlar, Farkındalık, Sürdürülebilirlik.

Abstract

The countries which have priority in space technology have priority in quality of life, prosperity in education and opportunity to reach their dreams and goals. With the Fourth Industrial Revolution (4IR), the number of jobs in the fields of Astronomy and Space Technologies and STEM is increasing and these jobs (e.g., space technologies, artificial intelligence (AI), machine learning, biotechnology, nanotechnology, materials science) gain importance in influencing the economy of countries.

In most countries in the 4IR, women represent the majority of tertiary graduates, while fewer young women than men graduate from STEM fields. National and international studies have shown that although the overall performance of girls and boys is similar, young women prefer careers in Literature, History, Philosophy, etc., while men choose careers in STEM fields. Factors such as conformity with societal expectations, gender stereotypes, gender roles and lack of role models continue to push young women's career choices away from STEM fields. Therefore, we conclude that the main problem for young women to move away from Science and Technology is not the lack of talent, but the opportunities to choose the right career.

In this framework, it is a fact that all parties with responsibility should work to improve the social and economic position of women and that improvements should be made in areas pointed by negative indicators. The results, based on data from the Program for International Student Assessment (PISA), shed light on the role of academic strength in determining the scope of this gap. The role of universities is important in terms of applying developments (developing problem solving methods, raising curiosity, research and creativity) to society. We should all take action and inspire young girls to help close the gender gap in the fields of Astronomy and STEM, in order to establish the necessary policies in this area and to follow the policies in a healthy way.

Keywords: Astronomy, STEM, Space Technologies, Young Women, Awareness, Sustainability

Giriş

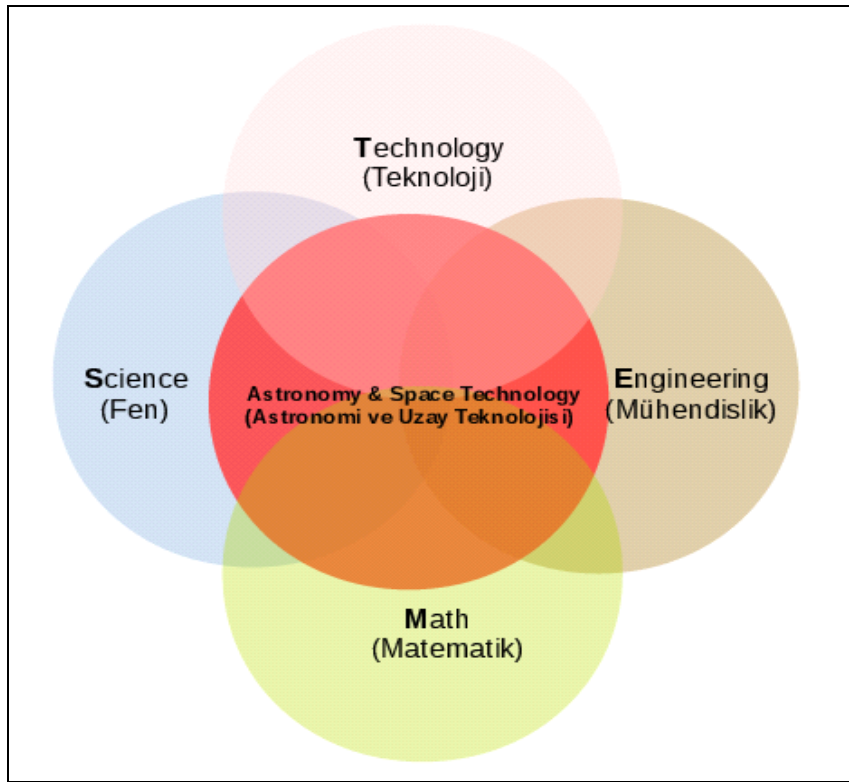
Birinci Sanayi Devrimi, üretimi makineleştirmek için su ve buhar gücünü kullandı. İkincisi, seri üretim yaratmak için elektrik gücünü kullandı. Üçüncü Sanayi Devrimi, üretimi otomatikleştirmek için elektronik ve bilgi teknolojisini kullandı. Şimdi Dördüncü Sanayi Devrimi (Fourth Industrial Revolution-4IR) ise, geçen yüzyılın ortasından beri meydana gelen dijital devrim olan Üçüncü Sanayi Devrimi üzerine inşa edilmektedir. 4IR, teknolojilerin birleşimi ile karakterize edilir ve gelişen dünya ve artan rekabet gücünde en önemli özellikleri hız, kapsam ve sistemlerin etkisidir. 4IR, lineer bir artıştan ziyade üstel (exponansiyel) bir hızda artış göstermekte ve her ülkede hemen hemen her sektörü alt üst etmektedir. Ve bu değişimin derinliği ve genişliği üretim, ticaret ve yönetim sistemlerinin değişiminin habercisidir. Dolayısıyla, Astronomi ve BTMM alanlarındaki işlerin sayısı giderek artmakta ve bu işlerde (ör: uzay teknolojileri, yapay zekâ, makina öğrenimi, blok zincir, biyoteknoloji, nanoteknoloji, malzeme bilimi) belirtildiği üzere ülkelerin ekonomisini etkilemede önem kazanmaktadır. Şekil 1 (Ref. 1, Akgündüz vd. 2015) bütün bilim dallarının birbirleriyle ilişkisini ve Astronomi ve Uzay Teknolojilerinin önemini belirten sembolik bir gösterimi temsil etmektedir.

Avrupa Birliği tarafından 2007 yılında yayınlanan “Avrupa’nın Geleceği için Yenilenen Pedagoji” raporunda (Ref. 2, Rocard, vd., 2007), gençlerin temel bilim araştırmaları ve matematik alanlarına olan ilgisinin endişe verici olduğunu, cinsiyet açısından bakıldığında sorunun daha da kötüye gittiğini ve genel olarak kızların fen eğitimine erkeklerden daha az ilgi duydukları ifade edilmiştir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (UEGT) Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (ÖDP) (Ref. 3) tarafından 15 yaş grubu üzerine yapılan bir araştırmada, birçok ülkede kadınların erkeklere oranla matematikle daha az ilgilendiklerini göstermiştir. Bu cinsiyet farklılıkları modeli, kadınların BTMM alanlarında daha az akademik çalışmayı seçmesiyle devam etmektedir. Çok etkili önlemler alınmadığı takdirde, Avrupa’nın daha uzun vadeli yenilik yapma kapasitesi ve araştırmalarının kalitesinin düşeceği ifade edilmiştir. Söz konusu rapor ayrıca, sorgulamaya dayalı fen eğitimi yaklaşımının bilim ve teknoloji eğitimi süreçlerinde kullanılmasına ve genç insanların fen bilimlerine ilgilerinin arttırılması hususlarında önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeler genel anlamda özetle:

- Karar vericiler yerel, bölgesel, ulusal düzeyde değişimi uygulamaktan sorumlu olan organlardan fen eğitimini iyileştirmeye yönelik eylem talep etmelidir.
- Kızların temel fen konularına katılımını ve fen bilimlerine olan özgüvenlerini arttırmaya özel önem vermelidir.

- İşbirlikçi eylemlerle bilgi birikiminin paylaşılması, bilim eğitiminin yenilenmesi ve değişimi hızlandırmak için şehirlerin, yerel toplulukların ve okul dışı bilim eğitimi kuruluşlarının (kültürel ortaklar ör: bilim merkezleri, bilim müzeleri, bilim tanıtım dernekleri, vb.) katılımını teşvik etmek için önlemler alınmalıdır.

Fen eğitiminde iyileştirmeler, yeni pedagoji biçimleri yoluyla gerçekleştirilmelidir: okullarda sorgulamaya dayalı yaklaşımların tanıtılması, öğretmen eğitimi için eylemler ve öğretmen ağlarının geliştirilmesi aktif olarak teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. Çünkü, eğitimciler, fen bilimleri eğitiminin yenilenmesinde köşe taşlarıdır. Öğretmenlerin becerileri (pedagoji ve içerik), kendine güven, motivasyon ve daha büyük bir toplulukla bütünleşmede çok önemlidir.

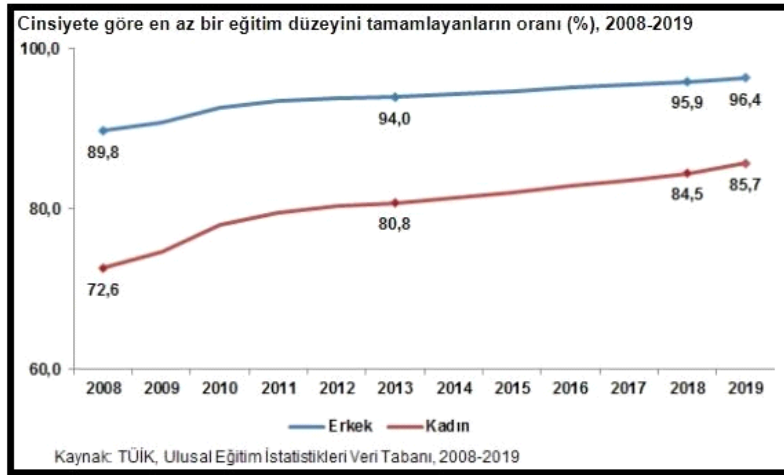
Şekil 1: Bütünleşik STEM eğitimi, Akgündüz vd. 2015, “Türkiye’de BTMM Eğitimi Raporu- Günün Modası mı Yoksa Gereksinim mi” Not: Orjinal gösterimin üzerine tarafımızdan Astronomi ve Uzay Teknolojileri yerleştirilmiştir.

1. Genç Kadınların BTMM Konularına Bakışı

Kadınların güçlendirilmesi, Birleşmiş Milletlerin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin ve 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefinin (SDGs) başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için ön koşuldur. TUBİTAK 2020 Performans Programının (Ref. 5) amaç ve hedefleri içerisinde öğrencilerin bilim ve teknolojiye yönlendirilmesi ve bilimsel çalışmalar yapması gerekliliği ifade edilmektedir.

UEGT'nin Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (ÖDP) (Ref. 3, 4), erkeklerin kızlara göre kendilerini daha çok bilgi ve iletişim uzmanları, mühendis ve bilim insanları olarak hayal ettiklerini ortaya çıkarmaktadır. UEGT raporuna göre, 15 yaşındaki kız ve erkekler üzerinde yapılan araştırmada, okumada en düşük başarılı öğrenciler arasında erkeklerin oranının (%24,9) kızların oranına kıyasla (%12,5) daha fazla olmasına rağmen, matematik (%10,6'ya karşı %14,8 sırasıyla) ve fen ilimlerinde (%7,7'ya karşı %9,3) erkek öğrencilerden çok daha az kız öğrenci bulunduğu belirtilmiştir. Yüksek öğretimde seçilen çalışma alanlarında ise daha da büyük cinsiyet farklılıkları bulunmuştur: UEGT ülkelerinde, her 3 mühendislik mezunundan 1'inden azı ve her 5 bilgisayar bilim mezunundan 1'inden daha azı kız öğrencidir.

TÜİK'in 2020 Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı sonuçlarına göre (Ref. 7, 8) (bakınız Ref. 7, Şekil 2) en az bir eğitim düzeyini tamamlayanların oranı cinsiyete göre incelendiğinde, 2019 yılında, kadınlarda %85,7 erkeklerde %96,4 dür. 2008-2019 zaman diliminde, en az bir eğitim düzeyli kadın ve erkeklerin oranları arasındaki fark %17,2'den %10,7'ye düşmesine rağmen, hala kızların oranı (%85,7) erkeklerin oranından (%96,4) daha düşüktür. Daha da derine inildiğinde daha nüanslı bir resim ortaya çıkmakta ve bu sayılar endişe vermektedir. Bu durum hem mevcut hem de gelecekteki iş piyasası için önemli bir sorundur. Yine 2020 TÜİK raporuna göre, kadınların istihdam oranının erkeklerin yarısından daha az olduğu görülmüştür. Hanehalkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; 2019 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki istihdam edilenlerin oranı %45,7 olup bu oran kadınlarda %28,7 erkeklerde ise %63,1 olmuştur (bakınız, Tablo 1).

Şekil 2: Cinsiyete göre en az bir eğitim düzeyi, 2020 (Ref. 7)

Eğitimciler fen eğitiminin yenilenmesinde kilit oyuncularlardır. Diğer yöntemlerin yanı sıra, bir ağı parçası olmak, genç kadınların kalitesini artırmalarına olanak tanır ve motivasyonlarını destekler. Eğer bizler (Üniversiteler, Yerel Yönetimler, Politika Yapıcılar, Eğitimciler ve Özel sektör) daha fazla genç kadının BTMM'yi benimsemesine yardım etmezsek, bu genişleyen beceri

açığı asla kapatılamayacaktır. Bu nedenle şimdi kızların ve kadın eğitimcilerin Uzay Teknolojilerine ve BTMM eğitimine nasıl dahil edilmesine odaklanmamız gerekmektedir.

Cinsiyete göre seçilmiş göstergeler, 2019			
	Toplam		
	Toplam	Erkek	Kadın
Okuryazar olmayan nüfus oranı (25+ yaş)	4,1	1,2	6,9
Yüksekokul veya fakülteden mezun nüfus oranı (25+ yaş)	20,8	23,1	18,5
İstihdam oranı (15+ yaş)	45,7	63,1	28,7
İşgücüne katılma oranı (15+ yaş)	53,0	72,0	34,4
İşsizlik oranı (15+ yaş)	13,7	12,4	16,5

Kaynak: TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı, 2019
TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması, 2019

Tablo 1: Cinsiyete göre seçilmiş göstergeler, 2020 (Ref. 7)

2. Genç Kadınların BTMM'e Olan İlgisinde En Büyük Negatif Etkiye Sahip Faktörler

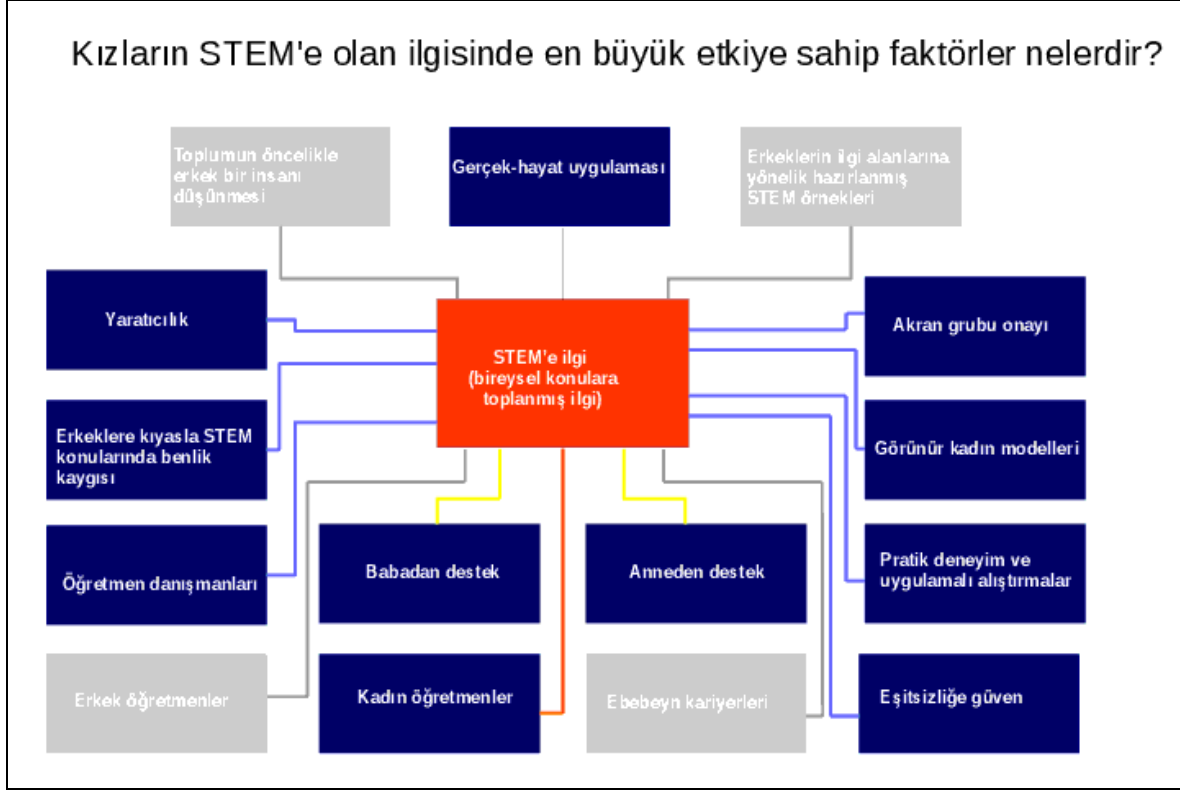
Genç kadınların BTMM alanlarına ve iş gücüne daha düşük oranlarda katılmaları matematik ve bilimdeki performans farklılıklarından ziyade kalıp yargılar ve beklentilerdir. BTMM alanlarına katılımlarını olumsuz etkileyen faktörler (bakınız Şekil 3):

- BTMM konularında daha az kadın öğretmen/ eğitimci,
- İşgücü piyasasındaki eşitsizlik ve ücret açıkları,
- Cinsiyet ayrımı,
- BTMM alanında kadınlar için kariyer danışmanlığı, burslar ve mentörlük alanlarında sınırlı fırsatlar,
- Cesaretlendirme eksikliği,
- Aktif cesaret kırma,
- Rol model eksikliği,
- Olumsuz akran baskısı ve tacizdir.

Bu nedenlerle, yetersiz temsil edilen gruplardan kadınlar hem cinsiyetlerine hem de ırklarına karşı iki kez önyargıyla karşı karşıya kalmaktadır. Microsoft'un 2017'de yaptığı araştırmaya göre (Ref. 9), kızların eğer erkeklerle aynı muameleye tabi tutulurlarsa herşeyin mümkün olduğuna inandıklarını, genç kadınların toplumun her alanında kadın ve erkeklerin gerçekten eşit olacağı ilk kuşak olacaklarından emin oldukları, fakat BTMM işlerinde erkeklere ve kadınlara farklı davranıldığını ve bu nedenle bu algılanan eşitsizliğin onları daha fazla BTMM çalışmalarında ve kariyerlerinde geri plana attığını ortaya koymuştur. Araştırma ayrıca, kızların Beşerî Bilim konularına (ör: Tarih, Dil, Edebiyat, vs.) BTMM konularına kıyasla daha fazla ilgi duyduklarını belirtmiştir.

Gelişmekte olan dünyadaki bazı ülkelerde, genç kadınlar hala eğitime temel erişim ve ardından işyerine kabul edilmek için mücadele etmektedir. Oysaki, gerçek dünyadaki BTMM işlerini

öğrendiklerinde, BTMM'nin yaratıcılık ve olumlu etkisi hakkındaki algıları iki katından fazla olabilir. Erken kariyer seçimlerine ve daha fazla genç kadını Uzay Teknolojileri ve BTMM alanlarına teşvik etmek için nasıl desteklenebileceğine dair karşılaştırmalı ve sürdürülebilir gözlemler yapılması gerekmektedir.

Şekil 3: Kızların BTMM ile ilgili konulara olan ilgilerini etkileyen temel faktörleri belirlemek ve istatistiksel olarak kanıtlamak için toplu bir çoklu regresyon analizi. Mavi renk kutular istatistiksel olarak önemli etkiye sahip, gri renk kutular istatistiksel olarak önemsiz karşı gelmektedir. Mavi çizgiler “Güçlü Etki”, sarı çizgiler “Orta Dereceli Etki”, kırmızı çizgiler “Zayıf Etki” ye karşılık gelirken gri çizgiler “İhmal Edilebilir” ifade etmektedir (Ref. 9).

Taş., B. ve Bozkurt., E. (Ref. 10) 2020’de 20 ilde 9. sınıftaki 14-16 yaş aralığındaki kız çocuklarının BTMM algıları üzerine araştırmalar yapmıştır. Yayımlanan raporda, BTMM alanları düşünüldüğünde “akla ilk gelen meslek” grubundaki dağılımın en büyük payını bilim insanı ve mühendislik alanları (sırasıyla %29,52, %25,63, bakınız Tablo 9) alırken, öğrenciler tarafından en sık ifade edilen mesleğin kimya, matematik ve biyoloji gibi alanların yerine astronotluk ve uzay ile ilişkili alanlar (%6,62) olduğu belirtilmiştir. Bu durumun, kız çocuklarının yanıt bulma, sorun çözüme, fark yaratma gibi istekleriyle şekillendirildiği düşünülmüştür. Bununla birlikte bu çalışmada, “BTMM İlgi” başlığı altında, kız öğrencilerin hayallerindeki mesleklere göre dağılımları incelendiğinde, önemli bir bölümün tıp, hukuk, öğretmenlik, mühendislik (BTMM alanları ve BTMM dışı alanlar dahil toplamda %58,93) gibi yüksek görünürlüğü olan mesleklere yoğunlaştığını gösterirken, BTMM alanlarına olan ilginin oldukça düşük (toplamda %4,42) olduğu ortaya

konmuştur. Ayrıca BTMM alanlarına görece yoğun ilginin önemli bir kısmı tıp alanının çeşitli alanlarına yönelmek isteyen katılımcılardan kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Araştırmacılar, bölgesel gelişmiş açısından (sosyoekonomik kalkınmışlık) dezavantajlı bölgelerde (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) yer alan öğrencilerin BTMM alanlarına ilgisinin özellikle bu alanlarda yer alan mesleklerin ekonomik getirilerine ilişkin beklentilerinden kaynaklanabileceğini ifade etmişlerdir. Raporda aynı zamanda, kız çocuklarının BTMM alanlarındaki meslekleri bilmediğini ifade etme oranının Meslek ve Teknik Anadolu Liselerindekiler için %33 olduğunu ve bu değer Anadolu Liseleri için olan (%11) değerden üç kat fazla olduğunu belirtmiştir. Çalışma, BTMM alanını bilmediğini ifade eden öğrencilerle, bilim insanı olamam yanıtını veren öğrencilerin ve bölgelerin örtüştüğünü ve bu her iki oranın ortalamasının üzerinde olduğunu göstermiştir. Bunun genel olarak başlıca nedenleri arasında Türkiye'deki sosyoekonomik ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin, eğitim sistemindeki alan seçimlerinin ve Üniversite giriş sınavlarının yapısı gibi ana unsurların teşkil ettiğini ifade edilmiştir.

Sonuç

Genç kadınların Astronomi, Uzay Teknolojileri ve BTMM konularının kendi hayatları ile olan ilişkilerini anlamaya ve ne tür işler yapabileceklerine dair vizyonlarını genişletmeyi hedeflenmesi ve bu yönde politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Karar vericiler, yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde değişimi uygulamaktan sorumlu organlardan fen eğitimini iyileştirmeye çalışmalıdır.

Genç kadınların temel bilim konularına katılımlarının ve bilime olan özgüvenlerinin artırılmasına özellikle dikkat edilmelidir. Şehirlerin, yerel toplulukların ve müfredat dışı bilim eğitimi kuruluşlarının (ör: kültürel ortaklıklar, bilim merkezleri, bilim müzeleri, bilim tanıtım dernekleri vb.) katılımını teşvik etmek için bilgiyi paylaşmak, bilim eğitimini yenilemek ve değişimi hızlandırmak için işbirlikçi eylem ve önlemler alınmalıdır.

Sonuç olarak;

- i) Kız çocukları BTMM alanlarını tanımalı ve bilgilendirilmeli,
- ii) Bilim insanı mesleğinin gerçek yaşamla olan uyumu, çalışma koşulları hakkında gerçekçi fikirler geliştirilmeli,
- iii) Aile, öğretmenlerin/eğitimcilerin bilgi düzeylerinin artırılarak sürece dahil olmalı
- iv) BTMM alanlarında çalışam kadın figürlerin temsiline (rol model) öncelik verilmeli ve böylece kız çocuklarının BTMM katılımları teşvik edilmelidir.

Kaynakça

- Akgündüz D., Aydeniz M., Cakmakci G., Cavas B. (2015). “Türkiye’de STEM Eğitimi Raporu- Günün Modası mı Yoksa Gereksinim mi?”. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Rocard, M., Csermely, P., Jorde, D., Lenzen, D., Henriksson, H. W., Hemmo, V. (2007). Science education now: A new pedagogy for the future of Europe. European Commission Directorate General for Research Information and Communication Unit. http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/report-rocard-on-science-education_en.pdf.
- Taş, B., Bozkurt E. (2020), “Türkiye’de STEM Alanındaki Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri Araştırma ve İzlem Raporu”. İstanbul: Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği. <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>
<https://www.oecd.org/gender/data/wherearetomorrowsfemalescientists.htm>
<https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/18842/2020-pp.pdf>
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2020-37221>
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Indexp=Isgucu-Istatistikleri-Agustos-2020-33792>
https://news.microsoft.com/uploads/2017/03/ms_stem_whitepaper.pdf

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Mülteci Gebe ve Lohusa Kadınlara Bakım Veren Ebe ve Hemşirelerin Bakım Verme ve Bakımı Sürdürmede Yaşadığı Güçlükler

*Difficulties Experienced In Providing And Maintaining Care By Midwives And Nurses
Who Care For Refugee Pregnant And Puerperal Women*

*Gülnehal Artuğ Cansızlar**
Kerime Derya Beydağ

Özet

Bu çalışma, mülteci gebe ve lohusa kadınlara bakım veren ebe ve hemşirelerin bakım verme ve bakımı sürdürmede yaşadığı güçlükleri belirlemek amacıyla narrative (öyküleme) kalitatif tipte yapılmıştır.

Araştırma Süleymaniye Kadın Doğum Hastanesi'nde doğumhane, gebe acil, kadın doğum kliniklerinde çalışmakta olan 10 hemşire ve ebe üzerinde yüz yüze görüşme tekniğiyle gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonucunda; hemşire ve ebelerin mülteci gebe ve lohusa kadınlara bakım verme ve bakımı sürdürmede büyük oranda beden dilini kullandıkları, yanlış anlamaların yaşandığı, bakım verirken tükenmiş hissettikleri ve aynı dili konuştukları gebe ve lohusalara bakım vermekten farklı olmadığını belirttikleri saptanmıştır. Hemşire ve ebeler, mülteci hastalara bakım vermenin iş yükünü arttırdığını ve çalıştıkları kurumda bu grup hastalara yönelik bakım verme ve sürdürme konusunda özel bir düzenleme olmadığını ifade etmiştir. Hemşire ve ebeler, 24 saat kurum tercümanı bulundurulması ve sadece mülteci hastalara yönelik hastane açılmasının yaşanan sıkıntıları gidermede etkili olabileceğini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mülteci Gebe, Mülteci Lohusa, Göç ve Hemşire, Göç ve Ebe.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Drnt., SBÜ İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi, gulnihalarartug@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3357-9034.

** Doç.Dr., İstanbul Gedik Üniversitesi, derya.beydag@gedik.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7251-4882.

Atıf/Citation: Artuğ Cansızlar, G. ve Beydağ, K.D. (2022). Mülteci Gebe ve Lohusa Kadınlara Bakım Veren Ebe ve Hemşirelerin Bakım Verme ve Bakımı Sürdürmede Yaşadığı Güçlükler. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 53-72.

Geliş/Received: 15.02.2022

Kabul/Accepted: 17.04.2022

Abstract

The present study was carried out as a narratives qualitative study in order to determine the difficulties experienced in providing and maintaining care by midwives and nurses who care for refugee pregnant and puerperal women.

The research was carried out by face-to-face interview technique on 10 nurses and midwives working in maternity, pregnant emergency, obstetrics clinics at Suleymaniye Obstetrics and Gynecology Hospital.

As a result of the research, it was found that nurses and midwives largely use body language in providing care and maintenance to refugee pregnant and pregnant women, there are misunderstandings, they feel exhausted when providing care, and they say that it is no different from providing care to pregnant and pregnant women who speak the same language. Nurses and midwives have stated that providing care to refugee patients increases the workload and that there are no special regulations on providing and maintaining care for this group of patients in the institution where they work. Nurses and midwives stated that having a 24-hour institution translator and opening a hospital only for refugee patients could be effective in alleviating the problems experienced.

Keywords: Refugee Conception, Refugee Postpartum, Migration And Nurse, Migration And Midwife.

Giriş

Dünya tarihi boyunca pek çok sebeple insanlar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır. Bu terk edişin nedenleri etnik köken, din, siyasi görüş, savaş vb. olabileceği gibi eğitim, iş imkânları, evlilik gibi sosyal sebeplerden de olabilmektedir. Yaşadıkları yerleri terk eden insanlar için çeşitli terimler göçmen, mülteci, sığınmacı vb. kullanılmıştır. Göçmen tabiri çoğunlukla ekonomik nedenlerle ülkesini gönüllü olarak terk eden, başka bir ülkeye o ülkenin izniyle göç eden kişilerdir. Sığınmacı ve mülteci terimleri genellikle birbirleriyle karıştırılır; eğer bir kişi mülteci olduğunu ileri sürüyorsa, fakat iddiaları henüz kesinliğe kavuşturulmamışsa, o kişi sığınma talebinde bulunmuş sayılır (UNHCR BM, 2017).

“1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi’ne (1951 Sözleşmesi) göre mülteci “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıs”lar olarak tanımlanmaktadır (Özcan, 2005).”

Göçmenler, özellikle göçmen işçiler, kendilerinin ve ailelerinin geleceklerini garanti altına almak için buldukları yeri terk etmeyi seçerler. Mülteciler de ise, tam aksine hayatlarını kurtarmak ve özgürlüklerini korumak için evlerini terk ederler. Kendi hükümetleri onlara herhangi bir koruma sağlamadığı gibi aslında genellikle mültecilere zulmeden, tehdit eden kendi hükümetleridir (UNHCR BM, 2017).

Ülkemizde özellikle son yıllarda mülteci sayısında çok fazla artış olmuştur. Pilot bölgeler olan Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Kilis, Kahramanmaraş, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Mardin ve Malatya’da mülteci kampları bulunmaktadır (AFAD, 2014). 2017 yılında kayıtlı olan Suriyeli mülteci sayısı 3,2 milyonun üzerindedir (Avrupa Komisyonu, 2017).

BM Mülteci Örgütü Eylül 2017 verilerine göre ülkemizde 3,5 milyon mülteci bulunmaktadır. Bunlardan 3,2 milyonu Suriyeli, 145 bin Afgan, 140 bin Iraklı, 32 bin İranlı, 4 bin Somalili ve 9 bini ise diğer milletlerdendir (UNHCR, 2017).

AFAD 2014 raporuna göre, 19 Nisan 2014 tarihi itibarıyla 900 bini aşkın Suriyeliye ev sahipliği yaptığı ve bu nüfusun, yaklaşık 220 bininin Türkiye-Suriye sınırı yakınındaki 10 ilde kurulan 22 barınma merkezinde konakladığı ve barınma merkezleri dışında 700 bine yakın Suriyelinin ülkenin çeşitli kentlerinde kendi imkânlarıyla yaşadığı ifade edilmiştir. 2014 tarihli bu rapora göre Suriyeli misafirlerin yaklaşık dörtte üçünün barınma merkezleri dışında yaşadığı anlaşılmaktadır.

Kamplar dışında yaşayan mültecilerin eğitim, barınma, sağlık gibi hizmetlerden faydalanması zorlaşmaktadır. Bu zorlukların ilk nedeni dil faktörüdür. Kadınlar erkeklere oranla olumsuz şartlardan daha çok etkilenmektedir (AFAD, 2014).

Mültecilerde ülke değişikliği, ekonomik zorluklar, aile bireyi sayısını azaltma isteği, gelecek olan başlık parası ve takılar nedeniyle erken evlilik veya evliliğe zorlama, cinsel taciz sık görülmektedir (IOM, 2015).

Kadın mülteciler şiddet, tecavüz ve gasplara karşı savunmasızdır (Levy ve Sidel, 2008). Kadınlar ister mülteci olarak başka ülkelere gitsinler, ister kendi ülkelerinde kalsınlar savaştan en çok etkilenen ve mağdur olan taraftır. Mülteci oldukları ülkelerde de cinsel istismarlar, adölesan evlilikler, kaçırılma ve tecavüzlere maruz kalmakta ve olumsuz koşullarda yaşamaktadırlar. Bunun yanında getirdiği birçok sağlık problemleriyle de baş etmek zorunda kalmaktadırlar. Yetersiz beslenme, kötü hijyen koşulları, düşükler, enfeksiyonlar, kronik hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar gibi (Korkmaz Çiçek, 2014).

Ruanda ve Darfur'daki soykırımlarda erkek savaşçılar, düşmanın aşağılanmasının en iyi yolunun düşman kadınlarına işkence yapmak ve tecavüz etmek olduğuna inanıyorlardı. Kadınların savaşın meşru ganimeti olduğuna inanıyorlardı. 2'nci Dünya Savaşı sırasında 100.000 ila 200.000 kadın uzun süre cinsel istismara maruz kalmıştır. Kadınların çoğu Koreli, bir kısmı ise Çinli, Filipinli, Endonezyalı, Burmalı ve Hollandalıdır. Ordu belgelerinde kadınlar savaş malzemeleri olarak envantere kaydedilmişlerdir. Amaç ise Japon askerlerin cinsel yolla bulaşıcı hastalığı olmayan bakire kadınlarla cinsel birlikteliklerini sağlamaktır. Bu kadınların yüzde 10'dan azı savaş alanından sağ kurtulmuştur (Levy ve Sidel, 2008).

Pek çok sağlık sorunuyla mücadele eden mülteci kadınlar ayrıca dil problemiyle de karşı karşıyadır. Sağlık alanında yaşanan en önemli sorunlardan biri dil problemidir. Mültecilerin yeteri kadar Türkçe bilmiyor olması ve ilgili kurumlarda Arapça veya Kürtçe bilen personelin bulunmaması ya da yeterli personelin olmaması bu sorunu çözümsüz kılmaktadır (İnsani Haklar Derneği, 2013). Özellikle doğumhane, ameliyathane, yoğun bakım gibi tercümanın bulunamayacağı birimlerde dil sorunu daha kritik olmaktadır. Tercümanın tercüme ettiği cümlelerin de ne kadar doğru olduğu, sorunu doğru anlayıp anlamadığı veya doğru ifade edip etmediği bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Sağlık çalışanları ve hasta arasında iletişim sağlanamadığından hasta için spesifik olarak planlanan bakım genel olarak yapılmakta ve bireyselleştirilememektedir.

Mülteci kadınların sağlık koşullarını geliştirmesinde ve sürdürülmesinde birinci basamak sağlık hizmetlerine ve bu hizmetin önemli bir parçası olan hemşire ve ebelere çok önemli görevler düşmektedir. Giderek artan mülteci sayısı, sağlık ihtiyaçlarının kişiden kişiye değişiklik göstermesi, kültürel faktörlerden, hastalık durumundan ve cinsiyet gibi pek çok faktörden etkilenmesi, hemşire

ve ebelerin hastaya ve ailesine yönelik yapacağı her bakımı bireye yönelik yapmasını gerektirmektedir. Hemşire ve ebeler mülteci kadınlara ve onların sorunlarına yönelik bakım vermeye karar verdiklerinde bu farklılıkları göz ardı etmemesi gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı, ülkemizde son dönemlerde büyük artış gösteren, özel bakım ve semptom takibi gerektiren özellikli hasta grubu olan gebe ve lohusa mültecilere bakım veren ebe ve hemşirelerin yaşadığı güçlükleri saptamaktır. Aynı zamanda çalışma sonucu tespit edilen güçlükler baz alınarak kurum içerisinde düzenlemeler, eğitimler yapılması ve farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir.

2. Gereç ve Yöntem

2.1. Araştırmanın Tipi

Bu çalışma, mülteci gebe ve lohusalara bakım veren ebe ve hemşirelerin bakım verme ve bakımı sürdürmede yaşadığı güçlükleri araştırmak amacıyla narratives (öyküleme) kalitatif olarak yapılmıştır.

2.2. Araştırmanın Yapıldığı Yer ve Zaman

Araştırma İstanbul Avrupa yakasında hizmet veren S.B.Ü Süleymaniye Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde 1.02.2017-1.03.2017 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmada, görüşmelerin sessiz ve rahat ortamda yapılabilmesi amacıyla hemşire dinlenme odaları kullanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, hastanede verilerin toplandığı tarihler arasında doğumhane, kadın doğum klinikleri, acil gebe polikliniğinde çalışan toplam 25 ebe ve hemşire oluşturmuştur.

Araştırma kapsamına alınan hemşire ve ebelerin arasında ekonomik veya kültürel bir ayrım gözlemlenmemiştir. Araştırmanın örneklemini, bahsi geçen kliniklerde çalışan, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 5 hemşire ve 5 ebe oluşturmuştur. Araştırma sırasında raporlu olan 3 kişi, katılmak istemeyen 7 kişi ve yeterli cevap alınamayan 5 kişi olması nedeniyle çalışma 10 hemşire ile yapılmıştır.

2.4. Veri Toplama Tekniği ve Araçları

Araştırma soruları önce çalışmaya dahil edilemeyen bir hemşireye uygulanmış soruların anlaşılabilirliği ve cevap alma durumu değerlendirilmiştir. Veriler toplanırken öncelikle katılımcılara “Gönüllü Katılım Formu” sunulmuştur. Araştırmayı kabul eden ebe ve hemşirelere tanımlayıcı

özelliklerin yer aldığı “Kişisel Bilgi Formu” ve “Görüşme Formu” uygulanmıştır. Verilen cevaplarda tekrarlar oluştuğunda çalışma doygunluğa ulaşmış ve tamamlanmıştır.

2.4.1. Gönüllü Katılım Formu: Bu formda araştırmanın konusu ve amacının ne olduğu, araştırmada veri kaybını önlemek amacıyla ses kaydı kullanılacağı, katılımcıya ait özel bilgilerin paylaşılmayacağı ve katılımın tamamen gönüllülük esaslı olduğu hiçbir zorunluluk barındırmadığı açık bir dille ifade edilmiştir.

2.4.2. Kişisel Bilgi Formu: Bu form katılımcıların yaşı, eğitim durumu, mesleği, çalışma yılı, medeni durumu, çocuk sahibi olma durumu, Türkçe dışında dil bilme durumu, mesleğini isteyerek seçme durumu, bulunduğu birimde çalışma yılı, şimdiye kadar bakılan mülteci hasta sayısı, mülteci hastalara yönelik kurum politikası varlığı ve tercüman bulunması durumunu içeren 12 sorudan oluşmaktadır.

2.4.3. Görüşme Formu: Görüşme formu, ebe ve hemşirelerin mülteci hastalara bakım verirken ve bakımı sürürken karşılaştıkları zorlukları belirlemeye yönelik açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Görüşme formunda toplamda 8 soru bulunmaktadır.

2.5. Verilerin Toplanması

Veriler, “Görüşme Formu” ile niteliksel araştırma yöntemlerinden birisi olan yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Veri toplama işlemi öncesinde bir üniversitenin etik kurulunun 29.12.2016 tarih ve 78/8 nolu toplantısında onay alınmıştır. Sağlık Bakanlığı Fatih Kamu Hastaneler Birliği ve S.B.Ü Süleymaniye Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nden 16.02.2017 tarihinde gerekli izinler alınmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden hemşirelerden yazılı onam alınmıştır. Görüşme formundaki sorular formda olduğu şekliyle sırayla sorulmuş, görüşmelerin süresi yaklaşık 20 ile 40 dakika arasında değişmiştir.

2.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Araştırma bir hastane ile kısıtlı bulunmaktadır.
- Araştırma sırasında raporlu olan 3 kişi, katılmak istemeyen 7 kişi ve yeterli cevap alınamayan 5 kişi olması nedeniyle çalışma 10 hemşire ile kısıtlanmıştır.
- Araştırmaya, ilgili kliniklerde çalışan, çalışmaya katılmaya gönüllü olan ebe ve hemşireler dahil edilmiştir. Araştırmanın herhangi bir sınırlılığı bulunmamaktadır.

2.7. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen içerik nitel analiz yöntemleri ile analiz edilmiştir. Hemşirelerin görüşlerinin dökümleri sorulara göre hazırlanmıştır. Görüşme sorulara verilen yanıtlar tek tek ele

alınarak kodlanmış, temalara ayrıştırılmıştır. Ortak yönleri olan temalar bir üst temada birleştirilmiştir. Elde edilen tema çeşitliliği ve yoğunluğu yorumlanarak örneklerle birlikte raporlanmıştır. Belirlenen temalara ilişkin katılımcı kodları ve temayla en çok ilgili katılımcı belirlenmiştir.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. Ebe ve Hemşirelerin Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Değişkenler	Gruplar	n	%
Yaş Grubu	18-24 Yaş	2	20
	25-31 Yaş	4	40
	32-38 Yaş	1	10
	39 Yaş ve üzeri	3	30
Meslek	Ebe	5	50
	Hemşire	5	50
Eğitim Durumu	Lise	2	20
	Lisans	7	70
	Yüksek Lisans	1	10
Mesleki Çalışma yılı	1-5 yıl	4	40
	6-10 yıl	2	20
	11 yıl ve üzeri	4	40
Medeni Durum	Evli	3	30
	Bekar	7	70
Çocuk Varlığı	Evet	4	40
	Hayır	6	60
Bilinen Yabancı Dil	İngilizce, Zazaca		
	Evet	3	30
	Hayır	7	70
Mesleğin İsteyerek Seçme Durumu	Evet	6	60
	Hayır	4	40
Bulduğunuz Birimde Çalışma Yılı	1 yıldan az	3	30
	1-5 yıl	7	70
Şimdiye Kadar Bakılan Mülteci Hasta Sayısı	21 kez ve üzeri	10	100

Tablo 1. Demografik Özelliklerin Dağılımı (N=10)

Araştırmaya katılanların %50'sinin (n=5) hemşire ve %50'sinin (n=5) ebe olduğu, %40'ının (n=4) 25-31 yaş grubunda ve %70'inin (n=7) lisans mezunu olduğu, %40'ının (n=4) mesleki çalışma yılının 1-5 yıl %40'ının (n=4) 11 yıl ve üzeri olduğu, %70'inin (n=7) bekar olduğu ve %60'ının (n=6) çocuk sahibi olmadığı, %70'inin (n=7) yabancı dil bilmediği %60'ının (n=6) mesleğini isteyerek seçtiği ve %70'inin (n=7) buldukları birimde 1-5 yıldır çalıştıkları ve tümünün (N=10) şimdiye kadar 21 kez ve üzeri mülteci hastaya baktıkları saptanmıştır.

3.2. Mülteci Gebe ve Lohusalara Bakım Verme ve Bakımı Sürdürmede Karşılaşılan Zorluklara Ait Bulgular

Temalar	n	%	Katılımcı Kodu
Beden Dili ve Hareket	8	80	K1, K3*, K4, K5, K6, K7, K8, K10
Dil Bilen Yakınlar Aracılığı	4	40	K2, K3, K8, K9
Telefonla Tercüman	4	40	K3, K5*, K9, K10
Kendim Tıp Terimleri Öğrendim	1	10	K4
Hastanemizde Dil Bilen Çalışanlar	1	10	K6
Türkçe Bilen Hastalar	1	10	K7*
İletişim Kuramıyoruz	1	10	K9
Gebe/Lohusaya Uygulatarak	1	10	K7

Tablo 2. Mülteci Gebe ve Loğusa Kadınlara Bakım Verme ve Bakımı Sürdürmede İletişim Araçlarından En Çok Hangisinin Kullanıldığını

Mülteci gebe ve loğusa kadınlara bakım verme ve bakımı sürdürmede iletişim araçlarından (tercüman, vücut dili vs.) en çok hangisinin kullanıldığını belirlemek amacıyla sorulan soruda elde edilen temalar *beden dili ve hareket, dil bilen yakınlar aracılığı, telefonla tercüman, kendim tıp terimleri öğrendim, hastanemizde dil bilen çalışanlar, Türkçe bilen hastalar, iletişim kuramıyoruz, gebe lohusaya uygulatarak* olmak üzere 8 başlık altında toplanmıştır.

Hemşirelerle yapılan görüşmeler sonucunda mülteci gebe ve loğusa kadınlara bakım verme ve bakımı sürdürmede en çok kullanılan iletişim araçlarının başında %80 oranla beden dili ve hareketin kullanıldığı, %40 oranla dil bilen yakınlar aracılığı ve telefonla tercüman desteğinin kullanıldığı görülmektedir. Katılımcı hemşirelerden bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Hasta yakınlarının tercümanından veya telefonla tercümandan yardım alıyorum. Bazen de beden dili ile anlaşıyorum” (K3).

“Telefonla tercüman, hastanemizde Arapça bilen sekreterimiz var onu çağırıyoruz bazen de beden dili kullanıyoruz.” (K5).

“En sık beden dilini kullanıyorum. Bazen hastalar kendileri az da olsa Türkçe öğrenmiş oluyor. Gebe ve lohusalara uygulayıp-uygulatarak anlaşmaya çalışıyorum” (K7).

Temalar	n	%	Katılımcı Kodu
Emzirme Eğitimi	5	50	K1*, K3, K4, K8, K9
Kanama Takip Eğitimi	4	40	K1, K4, K5, K9
Beslenme Durumu	5	50	K1, K3, K4, K7, K9
Bebek Anne Uyum Eğitimi	1	10	K1
Hasta Bakımı Sırasında	1	10	K2
Hasta Bakımına Yönelik Bilgilendirme	1	10	K2

Yapılması ve Yapılmaması Gereken Durumlar	1	10	K2
Hasta Yakını Eğitimi	5	50	K3, K5, K7, K8, K9
Mobilizasyon Eğitimi	4	40	K3, K6, K8, K10
Anne Bebek Hareketi Eğitimi	1	10	K4
Anamnez Alma	1	10	K4
Hijyen Eğitimi	2	20	K4, K10
Hastanın Kendisini Bilgilendirmek	2	20	K5, K6
Hasta Mahremiyet Eğitimi	1	10	K5
Hastalık Komplikasyonlarını Tanımlama	1	10	K6
Hemşire Çağrı Butonu Kullanımı	2	20	K6, K10
Acil Durumda Yapılacaklar	2	20	K6, K10
Anksiyeteyi Giderme	1	10	K6
Ziyaret Saati Bilgilendirme	1	10	K10
İlaç Kullanımı Eğitimi	1	10	K7

Tablo 3. Mülteci Gebe ve Loğusa Kadınlara Bakım Verme ve Bakımı Sürdürmede İletişim Araçlarının Hangi Amaçla Kullanıldığı

Mülteci gebe ve loğusa kadınlara bakım verme ve bakımı sürdürmede iletişim araçlarının hangi amaçla kullanıldığını belirlemek üzere sorulan soruda temalar “*emzirme eğitimi, kanama takip eğitimi, beslenme durumu, bebek anne uyum eğitimi, hasta bakımı sırasında, hasta bakıma yönelik bilgilendirme, yapılması ve yapılmaması gereken durumlar, hasta yakını eğitiminde, mobilizasyon eğitimi, anne bebek hareketi eğitimi, anamnez alma, hijyen eğitimi, hastanın kendisini bilgilendirmek, hasta mahremiyet eğitimi, hastalık komplikasyonlarını tanımlama, hemşire çağrı butonu kullanımı, acil durumda yapılacaklar, anksiyeteyi giderme, ziyaret saati bilgilendirme, ilaç kullanımı eğitimi*” olmak üzere 20 başlık altında toplanmıştır.

Hemşirelerle yapılan görüşmeler sonucunda mülteci gebe ve loğusa kadınlara bakım verme ve bakımı sürdürmede iletişim araçlarının en çok kullanılma amaçlarının %40-%50 oranla emzirme eğitimi, kanama takip eğitimi, beslenme durumu, hasta yakını eğitiminde, mobilizasyon eğitimi olduğu görülmektedir. Katılımcı hemşirelerden bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Hastayı servise kabul ettikten sonra hasta ile sürekli iletişim halinde olmamız gerekiyor. Mesela emzirme eğitimi, kanama durumu, beslenme ve daha birçok konuda interaktif olarak eğitim vermemiz gerekiyor. İnsanlar ilk ebeveynlik deneyimlerini yaşıyorlar bu da ufak çaplı bir kriz oluşturuyor. Bebek ve anne uyumu sağlanana kadar çeşitli endişeleri oluyor. Bu süreç ve sürece yönelik olarak iletişim kuruyoruz. Bazen mülteci annelerle bu konuda tam anlaşma sağlayamadığımızda anne ve yakını geriliyor. Sürekli olarak ona göstererek veya uygulatarak onun anksiyetesini gidermeye çalışıyoruz. Biraz yorucu bir süreç oluyor” (K1).

Tablolar	n	%	Katılımcı Kodu
Karşı Koyma ile	1	10	K1
Sorunla Karşılaşmıyoruz	1	10	K10
Saldırganlaşma	1	10	K1
Yanlış Anlamalar	4	40	K1*, K4, K9, K10

Tercüme Hataları	1	10	K1
Tedavi Ret	1	10	K9*
Bilgilendirme De Zorluk	1	10	K3
Tedaviye Uyumsuzluk	2	20	K3, K4
Güven Eksikliği	1	10	K4
Bakımda İşbirliği Yapmamak	2	20	K4, K6
İletişim Kuramamak	3	30	K5, K7, K9
Hastanın Kendini İfade Edememesi	1	10	K7
Eksik Yanlış Bilgi Vermek	1	10	K7
Yanlış Geleneksel Uygulamalardan Hastaları Korumak	1	10	K8

Tablo 4. Mülteci Kadınlara Bakım Verirken Neler Yaşandığı

Mülteci kadınlara bakım verirken neler yaşandığını belirlemek üzere sorulan soruda temalar; *karşı koyma ile sorunla karşılaşmıyoruz, saldırganlaşma, yanlış anlamalar, tercüme hataları, tedavi ret, bilgilendirme de zorluk, tedaviye uyumsuzluk, güven eksikliği, bakımda iş birliği yapmamak, iletişim kuramamak, hastanın kendini ifade edememesi, eksik yanlış bilgi vermek, yanlış geleneksel uygulamalardan hastaları korumak* olmak üzere 14 başlık altında toplanmıştır. Hemşirelerle yapılan görüşmeler sonucunda mülteci kadınlara bakım verirken %30-40 oranı ile Yanlış Anlamalar, %30 oranla İletişim Kuramamanın daha çok yaşandığı saptanmaktadır. Katılımcı hemşirelerden bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Hastalarda bazen defansla karşılaşıyoruz. Zaten dil bilmeyen anlaşılamayan hasta ve hasta yakını endişeli oluyor. Kendi ülkelerinde olmayan bir uygulama gördüklerinde saldırganlaşabiliyorlar. Bazı hastalar yaptığımız uygulamayı yanlış anlıyor. Mesela rhogam yapacağım hastaya iğnesinin kan uyumsuzluğu için yapıldığını tercüman aracılığıyla anlattım. Ama tercümamda kısıtlı Türkçe bildiği için hastaya yanlış ifade etmiş. Hasta kendisine analjezik yapıldığı düşüncesiyle kan uyumsuzluğu için bir şey yapılmadı diye tartışma çıkardı. Daha sonra başka tercümanlar aracılığıyla yeniden anlattık ve özür diledi. Lohusaya ödem takibi başlamıştık. Aktif de ödemi vardı. Sıvı kısıtlamasına gidildi. İdrar çıkışı azalmıştı. Taşikardileri vardı. Hasta yakınına sıvı kısıtlaması yaptığımızı anlattık. Ancak hasta yakını bize güvenmediği için hastasını öldüreceğimize korkmuştu. En sonunda ikna oldu ve müdahalelere karışmadı. Ama bu bizim iş yükümüzü artırıp performansımızı düşürdü” (K1).

“Hastalar ile uyum sorunu yaşıyoruz. Yaptığımız ya da yapmasını istediğimiz şeylere uyumsuz olabiliyorlar. Tedavi ret durumlarıyla karşılaşabiliyoruz. Bu durumda sorumlu bekim tedavi ret formu imzalatıyor. İletişim de sıkıntılar yaşıyoruz. Anlaşamadığımız için yaptıramadığımız şeyler oluyor” (K9).

Temalar	n	%	Katılımcı Kodu
Tükenmiş Hissediyorum	3	30	K1*, K9, K10
Yetersiz Hissediyorum	2	20	K2, K4*
İyi Hissediyorum	1	10	K3*

Normal Hissediyorum	1	10	K5
Çaresiz Hissediyorum	1	10	K6
Kızgın Hissediyorum	2	20	K7, K8
Kötü Hissediyorum	1	10	K8

Tablo 5. Mülteci Kadınlara Bakım Verirken Hemşire ve Ebelerin Kendilerini Nasıl Hissettikleri

Mülteci kadınlara bakım verirken hemşire ve ebelerin kendilerini nasıl hissettiklerini belirlemek üzere sorulan soruda temalar tükenmiş hissediyorum, yetersiz hissediyorum, iyi hissediyorum, normal hissediyorum, çaresiz hissediyorum, kızgın hissediyorum, kötü hissediyorum olmak üzere 7 başlık altında toplanmıştır. Hemşirelerle yapılan görüşmeler sonucunda mülteci kadınlara bakım verirken %30 oranı ile en çok tükenmiş hissettikleri görülmektedir. Katılımcı hemşirelerden bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Tükenmiş hissediyorum. Mülteci hastalarla iletişim kuramamak ya da kültür farkı aramızdaki iletişime engel oluyor. Bazen insanı 1 tane mülteci hasta 30 tane aynı dili konuştuğumuz hasta kadar yorabiliyor” (K1).

“Yetersiz hissediyorum. Onlara yeterli hizmet veremediğim için tabii ki etkili olduğumu düşünmüyorum. Ne istediği ya da ne yapmamı beklediğini anlamıyorum” (K4).

“İyi hissediyorum. Benim için hastanın mülteci olması ya da aynı dili konuşmak bakım vermeme engel olmuyor. Onlara bakım verip bundan faydalandığını görmek beni mutlu ediyor” (K3).

Temalar	n	%	Katılımcı Kodu
İletişim Kurarak			
İşaret ve Beden Dili ile	2	20	K5, K7
Hasta Yakınları Aracılığıyla	2	20	K6, K10
Tercüman Aracılığıyla	1	10	K8*
Hastanın İfadesi ile	1	10	K5
Belirti ve Bulgular ile			
Sık Kontrollerle	3	30	K2*, K7, K9
Gözlem ile	6	60	K3, K4, K5, K6, K7, K9
Vital Bulgular ile	4	40	K4, K6, K9, K10

Tablo 6. Hemşire ve Ebelerin Komplikasyonları Nasıl Anladıkları

Komplikasyonları nasıl anladıklarını belirlemek üzere sorulan soruda temalar iletişim kurarak üst teması olarak *işaret ve beden dili ile, hasta yakınları aracılığıyla, tercüman aracılığıyla, hastanın ifadesi ile*, belirti ve bulgular üst teması olarak *sık kontrollerle, gözlem ile, vital bulgular ile* olmak üzere 7 başlık altında toplanmıştır. Komplikasyonları nasıl anladıkları %40-60 oranı ile gözlem ve vital bulgular ile olduğu saptanmaktadır. Katılımcı hemşirelerden bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Sık kontrollerle anlayabiliyorum. Hasta genelde ifade etmiyor. Komplikasyonların erken anlaşılması kadın doğum branşı için ekstra önemlidir. Mesela gebelerde oluşan komplikasyon sadece anneyi etkilemez bebek içinde bayatıdır. Hastanın mide ağrısı, gözlerinde harekete geçmesi tarif etmesi

o kadar önemlidir ki anlatamam. Bunu ifade etmeyen hasta eklampsi nöbeti geçirebilir ve bebeği hatta anneyi kaybedebiliriz” (K2).

“Tercüman ile iletişim kurmazsak anlayamıyorum. Mesela bebek hareketini hastanın bana ifade etmesi gerekir. Bebek hareketinin olmadığını bana söylemezse anlayamam. Sürekli NST ya da USG de yapılamaz. Bu gibi konularda tercümanında yanlış tercüme etmesinden kaçan vakalar oluyordur. Güvenemiyorsunuz ki dillerin aynı bizdeki gibi lehçeleri olabiliyor” (K8).

Temalar	n	%	Katılımcı Kodu
Yapılan Geleneksel Uygulamaları Gizleme	1	10	K1
Fark Olduğunu Düşünmüyorum	4	40	K2*, K3, K9, K10
Mülteciler Aynı Dili Konuştuğumuz Gebe Lohusadan İyi	1	10	K4
Mülteci Gebeler Doğum Sancılarına Daha Dayanıklı	1	10	K6
Mülteci Gebeler Doğum Sırasında Ebe Doktora Şiddet Uygular	1	10	K6
Doğum Yapacak Gebe Kıyafetlerini Çıkarmak İstemez	1	10	K6
Mülteci Gebeler İçer Kapanık	1	10	K6
Mülteci Gebe Lohusalar İletişimden Kaçınır	1	10	K7
Mülteci Gebe Lohusaların Eşleri Baskındır	1	10	K7
Mülteci Gebe Lohusalar Temizliklerine Dikkat Etmez	1	10	K8
Mülteci Gebe Lohusalar Erkek Doktora Muayane Olmak İstemez	1	10	K7

Tablo 7. Aynı Dili Konuştuğunuz Gebe ve Loğusa Kadınlara Göre Mülteci Gebe ve Loğusa Kadınlara Bakım Verme ve Bakımı Sürdürmeyi Kıyasladığınızda Nasıl Değerlendirildiği

Aynı dili konuştuğunuz gebe ve loğusa kadınlara göre mülteci gebe ve loğusa kadınlara bakım verme ve bakımı sürdürmeyi kıyasladığınızda nasıl değerlendirildiğini belirlemek üzere sorulan soruda temalar *yapılan geleneksel uygulamaları gizleme, fark olduğunu düşünmüyorum, mülteciler aynı dili konuştuğumuz gebe lohusadan iyi, mülteci gebeler doğum sancılarına daha dayanıklı, mülteci gebeler doğum sırasında ebe doktora şiddet uygular, doğum yapacak gebe kıyafetlerini çıkarmak istemez, mülteci gebeler içer kapanık, mülteci gebe lohusalar iletişimden kaçınır, mülteci gebe lohusaların eşleri baskındır, mülteci gebe lohusalar temizliklerine dikkat etmez, mülteci gebe lohusalar erkek doktora muayane olmak istemez* olmak üzere 11 başlık altında toplanmıştır. Hemşirelerle yapılan görüşmeler sonucunda %40 oranı ile fark olduğunu düşünmedikleri olduğu görülmektedir. Katılımcı hemşirelerden bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Aynı dili konuştuğumuz gebe ve lohusalarla aralarında anormal bir fark olduğunu düşünmüyorum. Çünkü insanlar hastaneden içeri girdikleri andan itibaren zaten ajite ve anlaşılmaç oluyorlar. Hastanın hakkında bilgi verirken türkçe anlaştığımız hasta yakınında Arapça anlatılan hasta yakınında tepkisi aynı desem yeridir. İkiside şok ve panik içinde zaten bizimle iletişim kuramıyor” (K2).

Temalar	n	%	Katılımcı Kodu
Avantajı yok	6	60	K1, K3, K4, K6, K7, K8
Değişik Kültürlerle Tanışıyorum	1	10	K2
Fark Olduğunu Düşünmüyorum	2	20	K5, K10
Vakit Kaybı	4	40	K1, K3, K4, K6
Geri Bildirim Alamama	1	10	K1
Kişi Başına Düşen Hasta Sayısında Artış	1	10	K2
Komplikasyonlarda Artış	3	30	K2*, K6, K10
Çok Sık Küçük Yaşta Gebelikler	3	30	K2*, K6, K10
İş Yükünde Artış	5	50	K3, K6, K7, K8, K10
Bakım Vermek Bakımı Sürdürmede Zorluk	1	10	K4
Dezavantajı Yok	1	10	K5
Diğer Hastaların Mültecileri İstememesi Tartışmalar	1	10	K6
Maddi Olarak Yük	2	20	K6, K8

Tablo 8. Mültecilerle Çalışmanın Avantajları ve Dezavantajları

Mültecilerle çalışmanın avantajları ve dezavantajlarını belirlemek üzere sorulan soruda temalar *avantajı yok, değişik kültürlerle tanışıyorum, fark olduğunu düşünmüyorum, vakit kaybı, geri bildirim alamama, kişi başına düşen hasta sayısında artış, komplikasyonlarda artış, çok sık küçük yaşta gebelikler, iş yükünde artış, bakım vermek bakımı sürdürmede zorluk, dezavantajı yok, diğer hastaların mültecileri istememesi tartışmalar, maddi olarak yük* olmak üzere 13 başlık altında toplanmıştır. Hemşirelerle yapılan görüşmeler sonucunda mültecilerle çalışmanın avantajları ve dezavantajlarının %40 ve üzeri avantajı yok, vakit kaybı, iş yükünde artış olarak öne çıktığı görülmektedir. Katılımcı hemşirelerden bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Avantajı olduğunu düşünmüyorum. Aksine dezavantajı olduğunu düşünüyorum. Bu hastalara bakım verirken vakit kaybı yaşıyorum. İletişim kuramıyoruz. Bakımın sonucuna ulaşamıyorum. Yani başarılı oldu mu olmadı mı? Empati yapıyorum ama yine de kızıyorum. Çaba sarfetmediklerini düşünüyorum. Mülteci oldukları için hiçbir konuda kendilerini geliştirmek gibi niyetleri yok. Oysaki onlarda dil öğrenmek zorundalar. Bir hastama gece nöbeti boyunca baktım. Ateşli hastaydı. Sütünü sağdım, kültür aldım, aldığı çıkardığı takibi yaptım. Tedavilerini yaptım. Refakatçisi uyurken onunla ben ilgilendim. Ama geri bildirim alamadım. Mesela teşekkürler öğrenilmeyecek bir kelime değil.” (K2).

Temalar	n	%	Katılımcı Kodu
Bu Hastalara Yönelik Bakım Prosedürleri Oluşturulabilir	1	10	K1
24 Saat Kurum Tercümanı Bulundurulabilir	4	40	K1*, K3, K7, K8
Sadece Mültecilere Yönelik Hastane Açılabilir	4	40	K2, K3, K7, K8
Dil Bilen Personel	3	30	K2, K3, K7
Mültecilere Ait Servis	1	10	K3
Hasta Sayısı Kısıtlanabilir	2	20	K4, K8
Hastane Çalışanlarına Dil Eğitimi Verilebilir	3	30	K5, K8, K10
Mülteciler Yönelik Bilgi Broşürleri Hazırlanabilir	2	20	K5, K6

Mültecilere Dil Dersi Verilebilir	3	30	K5, K6, K10
-----------------------------------	---	----	-------------

Tablo 9. Yeni Yapılacak Düzenlemelere İlişkin Görüşler

Yeni yapılacak düzenlemelerin ne olması ile ilgili sorulan soruda temalar *bu hastalara yönelik bakım prosedürleri oluşturulabilir, 24 saat kurum tercümanı bulundurulabilir, sadece mültecilere yönelik hastane açılabilir, dil bilen personel, mültecilere ait servis, hasta sayısı kısıtlanabilir, hastane çalışanlarına dil eğitimi verilebilir, mülteciler yönelik bilgi broşürleri hazırlanabilir, mültecilere dil dersi verilebilir* olmak üzere 9 başlık altında toplanmıştır. Hemşirelerle yapılan görüşmeler sonucunda %30-40 oranla 24 saat kurum tercümanı bulundurulabilir, sadece mültecilere yönelik hastane açılabilir, dil bilen personel, mültecilere dil dersi verilebilir yanıtının ağırlıklı verildiği görülmektedir. Katılımcı hemşirelerden bazı görüşler aşağıda verilmektedir.

“Kültürlerarası hemşirelik alanında bu hastalara yönelik çalışmalar yapılarak bakım seçenekleri oluşturulabilir. 24 saat hastane içinde tercüman hizmetleri sağlanabilir. Bu hastaların da kendi kültürlerinde bulunan uygulanmasında sakınca olmayan gelenekleri uygulamak, kültürlerine uygun hemşirelik bakımı almak en doğal hakları. Mesela Yahudi hastalar kan transfüzyonu gibi müdahaleleri kabul etmezler bu hastalar kan kaybından elbette ölmüyorlar. Bu hastalara uygun olarak kendi kanları toplanıp uygun koşullarda saklanıp transfüzyon gerektiğinde yeniden kendi kanları transfüzyon ediliyor. Bu hastanın hak ettiği bir değerdir. Biz mülteci hastaların sayısı, iş yükü ve dil problemlerinden dolayı gerektiği gibi hatta belki de bekledikleri bakımı veremiyoruz” (K1).

4. Tartışma

Dil, düşünme, düşündüğünü ifade etme ve anlama gibi faaliyetlerin merkezi olmakla birlikte günlük hayatta da en çok başvurulan iletişim biçimidir (Beyreli, Çetindağı ve Celepoğlu, 2017). İletişim aracı olarak bazen ses, bazen yazı veya resim, bazen de sözel olmayan hareketler kullanılmıştır. İnsanlar iletişim kurarken ilk olarak beden dilini kullanmaktadır (Çalışkan ve Yeşil, 2005: 199). Ancak beden dili her zaman iletişim kurmak için yeterli bir araç olmamakla birlikte tek başına sözel iletişimde anlaşmak için yeterli değildir.

Birinci basamak sağlık kuruluşunda hekimlerle yapılan görüşmede hekimlerin mültecilerle iletişim kurmak için tercüman kullanmak zorunda kaldıklarını ancak tercümanın da problemleri ne kadar doğru anlattıklarına emin olmadıklarını ve verdikleri önerilerin ya da tedavilerin ne kadar anlatılabildiğinden emin olmadıkları belirtilmiştir (Aygün, Gökdemir, Bulut, Yaprak ve Gürdal, 2016: 6).

Amerika’da 95 Müslüman-Arap üzerinde yapılan çalışmada özellikle kadınların pek çoğunun yeterli İngilizce okuma, yazma bilmediği, Arapça konuşan sağlık personeli eksikliği

nedeniyle yeterli tıbbi bakımı alamadığı ortaya çıkmıştır. Tedavi ve diğer sağlık bakımlarını İngilizce aldıkları ve semptomları tarif edemedikleri belirlenmiştir (Inhorn ve Serour, 2011: 935).

Mülteci gebe ve lohusalar gerek doğum öncesi gerek ise doğum sonrası hasta eğitimine en çok ihtiyacı olan kesimi oluşturmaktadır. Bu hasta grubunun yeterli emzirme, kanama takibi, bebek bakımı, hijyen ve beslenme eğitimi gibi eğitimlerin verilmesi post op komplikasyonların erken tanılanması ve gerekli müdahalelerin erken yapılmasını sağlayacaktır. Bu eğitimler sadece gebelik, lohusalık dönemlerini değil kadın sağlığını da etkileyecek kritik öneme sahiptir. Yapılan literatür taramasında mülteci hastalara verilmesi gereken eğitimlerle alakalı çalışma bulunamamıştır.

Çalışmamızın sonuçlarıyla benzer şekilde birinci basamak sağlık hizmetinde çalışan hekimlerle yapılan görüşmede mülteci hastaların ne istediklerini tam olarak anlayamadıklarını, mülteci hastaların da sorunları giderilemediği için sağlık çalışanlarına karşı öfkeli olduğu ifade edilmiştir (Aygün ve diğerleri, 2016: 6).

Amerika'da göçmenlerin sağlık sistemine uyumlarıyla ilgili anket uygulaması yapılmış ve yeni göç edenlerin daha önceden göç eden veya Amerika'da doğan göçmenlere göre doktor muayenesine daha az gittikleri ayrıca Amerika'ya göç yılı 10 yıl ve üzeri olanlarla, Amerika'da doğanlar arasında fark olmadığı ortaya çıkmıştır. Göç yaşı ve konuşulan dilin etkili olduğu düşünülmektedir (Leclere, Jensen, Biddlecom, 1994: 370).

Bizim çalışmamızda tedaviye uyumsuz çıkmaları; kliniklerde uzman tercümanların olmaması nedeniyle hastaların söylenileni tam olarak anlayamaması, ilk ebeveynlik deneyimini yaşaması ve kültürel farklılıkların da etkili olduğunu düşünmekteyiz. Çalışmamızın aksine 190 Suriyeli mülteci kemoterapi hastası üzerinde yapılan çalışmada Suriyeli hastalar ile Türk hastalar arasında tedavi uyumu açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmadığı ifade edilmiştir (Sever, Petekkaya, Çırak ve Ürün, 2015: 216).

Hemşirelerin ve ebelerin çalışma ortamlarında yeterli destek ve kaynaklarının olmaması, toplumdaki göç ve afet gibi olaylardan en fazla etkilenen meslek grubu olması nedeniyle en fazla özveride bulunan kesimdir. Hastaların ve ailelerinin primer bakım vericisi olmaları ve artan hasta sayısı nedeniyle bu meslek grubu üzerinde mülteci hastalara bakım vermenin etkilerinin araştırılması gerekmektedir. Fakat literatür incelemesinde mülteci hastalara bakım vermenin hemşire ve ebelerin üzerinde neden olduğu sorunlara özgü herhangi bir inceleme ve araştırmanın yapılmamış olduğu görülmüştür. Sağlık çalışanlarının büyük kısmını oluşturan hemşire ve ebeler bilgi ve becerileri ile hastaların değişen ve çeşitli olan gereksinimlerine özen gösterirler. Hemşireler, kaynak dağıtımını (örneğin, işgücü sıkıntısı ve gerekli tıbbi ekipman eksikliği) ya da uygun politika ve standartların olmamasından dolayı, bakım standartlara göre yetersiz kaldığında, sorumlulukların çoğunu üstlenmek zorunda kalmaktadır. Hemşire ve ebelere olumlu çalışma ortamları sağlamak ve bakımın

kalitesini artırmak, daha güvenli ve daha etkili bakım elde etmek için çalışma ortamının karmaşıklığını anlamak, çeşitli stratejiler geliştirmek gereklidir (Hughes, 2008:1).

Dünya Sağlık Örgütü 2015 verilerine göre her gün 830 kadın gebelik veya doğum komplikasyonlarından ölmektedir. Bu ölümlerin çoğu kaynak yetersizliğinden meydana gelmektedir ve önlenabilir ölümlerdir.

Çoğunlukla önceden var olan tıbbi durumlar ile gebelik arasındaki etkileşime bağlı olarak gelişen en önemli ölüm nedenleri; kanama, hipertansiyon, enfeksiyon ve in direkt sebeplerdir. Anne ölümlerinin engellemesi için üç gecikme modeli geliştirilmiştir. Üç gecikme modelindeki faktörlerden herhangi birinin gereğinden fazla bir gecikmeye neden olması durumunda hastanın sağlık durumu etkilenmektedir. Örneğin, acil durumun tanınmaması, sağlık tesisine ulaşım sorunları gecikmeye neden olabilmektedir (WHO, 2017).

Hastanın veya sağlık profesyonelinin acil bir durumu tanımlayabilmesi kısmen hastanın veya sağlık profesyonelinin eğitim seviyesine bağlı olsa da çalışmalar, gerçek obstetrik acil durumların yaygın olarak görülen alanlarda acil bir durum olarak algılanamayacağını göstermiştir (WHO, 2017). Hasta ile birebir çalışan hemşire ve ebelerin acil obstetrik durumları tanımlayabilmesi ve acil durumu bildirmesi hızlı müdahale edilmesini sağlayacaktır. Komplikasyonların önlenmesi her zaman mümkün olmasa da hızlı ve doğru müdahalenin sağlanması için gerekli önlemlerin alınması, hastanın dikkatle izlenmesi oluşabilecek acil durumların erken tanınmasını sağlayacaktır. Önlenabilir anne ölümlerinin azalmasında hemşire ve ebenin rolünü artıracaktır.

2006'da Hollanda'da 40 göçmen ve 10 Hollandalı kadın ile yapılan çalışmada; göçmen kadınlar, gebelikle ilgili şikâyetlerine özellikle de preeklampsi gibi vakalarda hekimlerin çoğunlukla dikkat etmediklerini söylemişlerdir. Gözden geçirilen doğum komplikasyonu yaşayan 20 vakanın 16'sında doğum uzmanlarının gelişen komplikasyonlarda rolü olduğu saptanmıştır. Göçmen kadınların önemli komplikasyonları tanımlamakta ve şikâyetlerini belirtmekte zorlandıkları, okuryazar oranı yüksek olan hastalar da durumun aynı olduğu ortaya çıkmıştır. Sağlık profesyonelleri anne sağlığı için iletişim kurarak ve göçmen kadınların sağlık sorunlarını etkileyen faktörlere daha duyarlı olarak iyileşme sağlayabileceklerdir. Kadınların hamilelikteki tehlike işaretleri hakkında eğitilmeleri gereklidir (Jonkers, Richters, Zwart, Öry ve Roosmalen, 2011: 144).

Güney Afrikalı mülteci kadınlar üzerine yapılan çalışmada dil engelinin güvenli bilgi almaya engel olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada anne-bebek ölüm oranını azaltmaya yardımcı olacak, bu kadınların zamanında sağlık kuruluşuna ulaşmasına katkı sağlayacak, olumsuz doğum sonuçlarının azaltacak kritik öneme sahip olan gebelere hamilelik boyunca yaşamsal uyarı işaretlerinin tanımlanması için eğitim vermek gerekmektedir (Kibiribiri, Moodley, Allison, Groves, Sebitloane, 2016: 151).

Hemşirelerin çalışma ortamı ve güvenliği hasta bakımın kalitesini belirlemektedir (Hurt, Guile, Bienstock, Fox, Wallach, Edit: Oral, 2013). Dil engeli, kültürel farklılıklar, kişi başına düşen hasta sayısı ve bu hastalarda komplikasyon varlığının hemşire ve ebelerde mülteci hastaların iş yüküne neden olduğu algısı oluştuğu düşünülmektedir. Hemşireler, çalışma ortamının getirdiği iş yükü ve kötü şartlardan etkilenen en önemli sağlık çalışanlarıdır. Bu nedenle hemşire ve ebelerin çalışma ortamının uygun koşullarda olması önemlidir. Kilis Devlet Hastanesi'nde çalışan hemşirelerin iş yükünü azaltmak için bir uygulama yapılmış ve bu hastaneye Türkiye'nin pek çok yerinden geçici görevlendirme ile hemşire, sağlık memuru ve ebe, hekim, anestezi teknikeri acil ve ilk yardım elemanı gibi sağlık çalışanı görevlendirilmiştir. Ancak Kilis Devlet Hastanesi'nin 2011-2014 tarihi arasındaki verilerine savaş ve buna bağlı çalışma ortamında yaşanan olumsuzluklardan dolayı toplam 31 hemşire, 20 sağlık memuru ve 9 ebenin tayin istedikleri belirlenmiştir (Korkmaz Çiçek, 2014: 37).

Son yıllarda ülkemizde hızla artan mülteci sayısı sağlık hizmetlerinde mültecilere yönelik politikalara ve düzenlemelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ülkemizin özellikle kamp olan pilot bölgelerinde, göç alan şehirlerde bulunan hastanelerde mülteci hastaları ve sağlık çalışanlarını koruyan, iş yükünü azaltan ve hizmet alımını ve hizmet sunumunu kolaylaştıran uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Mülteci hastaların hizmet alım kalitesini düşüren ve çalışanı zor durumda bırakan en önemli etkenlerden birinin de dil olduğu düşünülmektedir. Birinci basamak aile sağlığı merkezinde yapılan çalışmada hekimlerin hastalar ile anlaşamadıkları için kendilerini yetersiz gördükleri belirtilmiştir (Aygün ve diğerleri, 2016: 6).

Mülteci kadınların kendilerini ifade edebilmeleri için dil kursları açılmalı ve bu kurslara katılmaları için teşvik edilmelidirler (Barın, 2015: 10). Sağlık çalışanlarına dil eğitimi verilmeli ve bu eğitimlere teşvik için düzenlemeler yapılmalıdır. Sahalarda profesyonel tercümanlar bulundurulması gerekmektedir. Ancak her ne kadar kurum tercümanları olsa da hasta ve sağlık profesyonelinin birbirini doğru olarak anlamasına yeterli olmayacaktır. Sadece mülteci hastalara yönelik sağlık tesislerinin açılması ve burada çalışacak personellerin de yine aynı şekilde dil bilen personellerden tercih edilmesi hem mülteci hastalar hem de sağlık çalışanları açısından fayda sağlayacaktır. Mülteci hastalar her ne kadar ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinden faydalansalar da bu sağlık hizmetinden kaliteli faydalanmasını sağlayamamaktadır. Bu hastalar kendilerini rahat hissedecekleri, kaliteli hizmet alabilecekleri, kültürlerine uygun olarak bakım verilebilecek tesislere ihtiyaç duymaktadır. Hollanda'da yapılan çalışmada mülteci kadınların sağlık okur-yazarlığı yüksek olsa da kendilerini ifade etmede yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır (Jonkers ve diğerleri, 2011: 144).

5. Sonuç ve neriler:

Farklı rneklem grubuyla değişik açılardan mülteci hasta bakımına yönelik çalışmaların artırılmalıdır. Mülteci gebe ve lohusa hastalara gebelik, doğum ve lohusalık dönemine yönelik eğitim planlarının oluşturulması gerekmektedir. Sağlıktan kaliteli hizmet alımı ve hemşire ve ebelerinde kaliteli hizmet sağlayıcıları olmaları için iki tarafında istek ve koşullarına uygun olanaklar sağlayacak politika ve uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- UNHCR BM Mülteciler Yüksek Komiserliği. <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=72>
(Erişim:29.10.2017).
- Özcan, M. 2005 Avrupa Birliği Sığınma Hukuku Ortak Bir Sığınma Hukukunun Ortaya Çıkışı. Ankara.https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=0k6bYEyQ6XYC&oi=fnd&pg=PA5&dq=avrupa+birli%C4%9Fi+s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nma+hukuku+&ots=CEZSOV2bfV&sig=MrjnvP6uKXzHmZbYsyMBhD-gk3c&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (Erişim: 06.01.2017).
- AFAD (2014). Türkiye'deki Suriyeli Kadınlar. https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2376/files/80-20140529154110-turkiye_deki-suriyeli-kadinlar_-2014.pdf (Erişim:29.10.2017).
- Türkiye Mülteci Krizi, Avrupa Komisyonu, https://ec.europa.eu/commission/index_en
(Erişim:29.10.2017).
- UNHCR (Eylül 2017) Türkiye: Kilit Veriler ve Sayılar. <http://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri> (Erişim:29.10.2017).
- IOM 15 Aralık 2015. Shelter and Settlements, Gender-Based Violence Risk Reduction In Shelter Preliminary Literature Review, Geneva – DRAFT.
- Levy, B. Sidel, V. (2008) War And Public Health, 2nd Edition, Oxford University Press. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=J2dQsvnVtTgC&oi=fnd&pg=PR7&dq=Women,+Children,+War,+and+Health&ots=KecddPdeal&sig=dfJEBHcic_RaYpto bm3riuLqk_I&redir_esc=y#v=onepage&q=women%20health&f=false(Erişim:10.01.2017).
- Korkmaz Çiçek, A. (2014). Sığınmacıların Sağlık ve Hemşirelik Hizmetlerine Yarattığı Sorunlar. Sağlık ve Hemşirelik Yönetim Dergisi, 1(1); 37-42.
- Suriye'den İstanbul'a Gelen Sığınmacıları İzleme Platformu, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma Kültür Derneği, Hayata Destek Derneği, İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, İnsan Hakları Vakfı İstanbul Şubesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Merkezi, Kadınlarla Dayanışma Vakfı, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği İstanbul Şubesi, Sosyal ve Kültürel Hayatı Geliştirme Derneği Toplumsal Hukuk Araştırmaları Vakfı, "Yok Sayılanlar; Kamp Dışında Yaşayan Suriye'den Gelen Sığınmacılar İstanbul Örneği" Raporu, İstanbul, 2013. <https://www.ihd.org.tr/yok-sayilanlar-kamp-disinda-yasayan-suriyeden-gelen-siginmacilar-istanbul-ornegi/> (Erişim: 29.09.2017).

- Beyreli, L. Çetindağ, Z. Celepoğlu, A. (Eylül 2017). Yazılı ve Sözlü Anlatım, Ankara; Pegem Akademi, 9. Baskı. <http://pegemindex.net/index.php/Pati/article/viewFile/2398/1882> (Erişim: 10.9.2017).
- Çalışkan, N. Yeşil, R. (2005). Eğitim Sürecinde Öğretmenin Beden Dili. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1): 199-207.
- Aygün, O. Gökdemir, Ö. Bulut Ülkü, Yaprak Seval, Y. Güldal, D. (2016). Bir Toplum Sağlığı Merkezi Örneğinde Sığınmacı ve Mültecilere Verilen Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care, 10(1): 6-12.
- Inhorn, C. M. Serour, I. G. (2011). Islam, Medicine, And Arab-Muslim Refugee Health In America After 9/11”, The Lancet, 378(9794): 935-943.
- Leclere, F. B. Jensen, L. Biddlecom, A. E. (1994). Health Care Utilization, Family Context, And Adaptation Among Immigrants To The United States. Journal Of Health And Social Behavior, 35 (4): 370-384.
- Sever, N. Ö. Petekkaya, İ. Çırak, Y. Ürün, Y. (2015). Suriyeli Mülteci Hastalarda Kemoterapiye Bağlı Yan Etkiler ve Tedavi Uyumunun Değerlendirilmesi. Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(4): 216-219.
- Hughes, G. R. (2008). Chapter: 2 ‘Nurses at the “Sharp End” of Patient Care. Patient Safety And Quality: An Evidence-Based Handbook For Nurse, 1: 1-36. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK2672/> (Erişim: 10.8.2017).
- Maternal Mortality (2017). http://www.who.int/gho/maternal_health/mortality/maternal/en/ (Erişim Tarihi: 25.10.2017).
- Applying The Lessons Of Maternal Mortality Reduction To Global Emergency Health. <http://www.who.int/bulletin/volumes/93/6/14-146571/en/> (Erişim Tarihi: 25.10.2017).
- Jonkers, M. Richters, A. Zwart, J. Öry, F. Roosmalen, J. (2011). Severe Maternal Morbidity Among Immigrant Women In The Netherlands: Patients' Perspectives. Reproductive Health Matters, 19(37): 144-153.
- Kibiribiri, T. E. Moodley, D. Allison, K. Groves, K. A. Sebitloane, H. S. (2016). Exploring Disparities In Prenatal Care Between Refugees And Local South African Women. International Journal Of Gynecology And Obstetrics, 132(2) :151–155.
- Hurt, K. J. Guile, W. M. Bienstock, L. J. Fox, E. H. Wallach, E. E. Edit: Oral E. (2013) John Hopkins Jinekoloji ve Obstetrik El Kitabı, Ankara; 4. Baskı, Güneş Tıp Kitabevleri.
- Barın. H. (2015). Türkiye’deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Göç Araştırmaları Editörden Dergisi, 1(2): 10-56.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Arşiv Belgeleri Çerçevesinde Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi Muharebeleri'nde Horasan Tayyare Müfrezesi

*In the Framework of Archive Documents, The Horasan Aircraft Detachment in the
Turkish War of Independence on the Eastern Front Battles*

Erdal Korkmaz*

Özet

Birinci Dünya Harbi'ni Osmanlı Devleti adına bitiren Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu işgal edilmeye başlanmıştır. Anadolu'nun işgali, Osmanlı azınlıklarının bu süreçten faydalanmak istemesine neden olmuştur. Bu kapsamda Ermeniler, mütarekenin İngilizce metninde ifade edilen Ermeni vilayetleri olarak belirtilen 24'üncü maddesine dayanarak, Doğu Anadolu ve Çukurova bölgesini kapsayacak büyük bir devlet kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Mütarekenin ardından Ermeniler, Doğu Anadolu'daki Türk ve Müslüman ahalie saldırıya ve bölgeden halkın göçe zorlanmasına kadar bir takım nümayiş hareketlerine başlamıştır.

Ermeni olaylarının arttığı bir dönemde, Birinci Dünya Harbi'nin yenik devletlerinin durumunu görüşmek amacıyla 18 Ocak 1919'da Paris'te bir barış konferansı yapılmıştır. Bu konferans sırasında Ermeniler, devlet kurmaya dönük istek ve emellerini somut bir zemine oturtmaya ve Batılı Devletlerin desteğini almaya çalışmıştır. Ermeniler, Doğu Anadolu ile Çukurova bölgesinde kendilerinin çoğunlukta olduğunu iddia ederek bu bölgelerin kendilerine verilmesini istemiştir. Ermeni iddialarına karşı Osmanlı Hükümeti tarafından konferansa bir muhtıra verilerek, ilgili bölgelerdeki halkın %80'inin Türk ve Müslüman ahaliden oluştuğu açıklanmıştır. Bu durum Ermenilerin, Anadolu'da daha küçük bir Ermeni Devleti kurmak amacıyla harekete geçmesine neden olmuştur.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, erdalkorkmaz.01@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3260-9403.

Atf/Citation: Korkmaz E. (2022). Arşiv Belgeleri Çerçevesinde Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi Muharebeleri'nde Horasan Tayyare Müfrezesi. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 73-95.

Geliş/Received: 04.05.2022

Kabul/Accepted: 18.05.2022

Ermenilerin Türk köy ve kasabalarına saldırdığı dönemde, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde Millî Mücadele başlamıştır. Bu mücadele, TBMM'nin açılması ile teşkilatlı ve örgütlü bir yapıya dönüşmüştür. TBMM'nin açıldığı dönemde, Mondros Mütarekesi'nin orduların terhis edilmesi kararına karşı çıkarak emrindeki 15'inci Kolordu'yu dağıtmayan Kazım (Karabekir) Paşa, birkaç kez Ermenilere karşı harekât düzenlenmesi için izin talebinde bulunmuştur. Ancak bu talep, iç ve dış politik gelişmeler değerlendirildikten sonra 1920 yılı Eylül ayında karara bağlanmıştır. Bu sırada Kazım Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığı'na atanmıştır.

Harekât öncesinde Kazım Paşa'nın emri ile Birinci Dünya Harbi'nden kalma 7'nci ve 8'inci Tayyare Bölükleri birleştirilerek 15'inci Tayyare Bölüğü kurulmuştur. Bu tayyare bölüğü, Horasan Müfrezesi olarak anılmış ve millî mücadelenin ilk muharip hava birliği olmuştur. Doğu Cephesi'nde Ermenilerin 6 tayyaresine karşı, Türk ordusunun elinde bulunan 3 tayyare ile bölgede hava harekât görevleri icra edilmiştir. Muharebelerin başından sonuna kadar Horasan Tayyare Müfrezesi, Sarıkamış ve Kars yönündeki harekâta katılarak; keşif, bombardıman ve taarruz faaliyetlerinde bulunmuştur. Muharebeler, 2-3 Aralık 1920'de yapılan Gümrü Antlaşması ile sona ererken, aynı gün Ermenilerden bir tayyare ele geçirilmiştir.

Bu çalışmada, Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi Muharebeleri'nde Ermenilere karşı etkinlik gösteren Horasan Tayyare Müfrezesi'nin faaliyetlerine arşiv belgeleri ve tetkik eserler çerçevesinde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Cephesi, Kazım Karabekir, Havacılık, Tayyare, Keşif.

Abstract

After the Armistice of Mondros, which ended the First World War on behalf of the Ottoman Empire, Anatolia began to be occupied. The occupation of Anatolia caused Ottoman minorities to want to benefit from this process. In this context, the Armenians took action to establish a great state that would cover the Eastern Anatolia and Çukurova region, based on article 24 of their mistice, which was stated as the Armenian provinces expressed in the English text of their mistice. After the armistice, the Armenians started some protest movements until they attacked the Turkish and Muslim people in Eastern Anatolia and forced the people to migrate from the region.

At a time when the Armenian events increased, a peace conference was held in Paris on January 18, 1919 to discuss the situation of the defeated states of the First World War. During this conference, Armenians tried to put their desires and ambitions to establish a state on a concrete basis and get Western States support. The Armenians claimed that they were the majority in Eastern Anatolia and Çukurova region and demanded that these regions be given to them. A memorandum was given to the conference by the Ottoman Government against the Armenian allegations, and it was announced that %80 of the people in the relevant regions consisted of Turkish and Muslim people. This situation caused the Armenians to take action to establish a smaller Armenian State in Anatolia.

During the period when Armenians attacked Turkish villages and towns, the National Struggle under the leadership of Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha. This struggle turned into an organized and organized structure with the opening of the Turkish Grand National Assembly. Kazım (Karabekir) Pasha, who did not disband the 15th Corps under his command by opposing the decision of the Armistice of Mudros to demobilize the armies, during the opening of the Grand National Assembly of Turkey, requested permission several times to organize an operation against the Armenians. However, this request was decided in September 1920 after the domestic and foreign political developments were evaluated. Meanwhile, Kazım Pasha was appointed to the Command of the Eastern Front.

Before the operation, the 15th Aircraft Company was established by combining the 7th and 8th Aircraft Divisions from the First World War by the order of Kazım Pasha. This aircraft company was called the Horasan Detachment and became the first combat air unit of the national struggle. On the Eastern Front, air operations were carried out in the region with 3 aircraft in the hands of the Turkish army against 6 aircraft of the Armenians. From the beginning to the end of the battles, the Horasan Aircraft Detachment participated in the operation in the direction of

Sarıkamış and Kars; engaged in reconnaissance, bombardment and offensive activities. While the battles ended with the Treaty of Gümrü on 2-3 December 1920, an airplane was captured from the Armenians on the same day.

In this study, the activities of the Horasan Aircraft Detachment, which was active against the Armenians in the Eastern Front Battles of the Turkish War of Independence, will be included within the framework of archive documents and research works.

Keywords: Eastern Front, Kazım Karabekir, Aviation, Aircraft, Reconnaissance.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Dağılma döneminde Ermeniler, Anadolu'nun doğusunda bir devlet kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu kapsamda Ermeni çeteleri, Türk köy ve kasabaları ile şehirlerine saldırarak ülke güvenliğini tehlikeye sokmuştur (Kaşığıuşun, 2019: 77-93). Bu gelişme üzerine Birinci Dünya Harbi içerisinde 27 Mayıs 1915'te kabul edilen Sevk ve İskân Kanunu ile Ermeniler, Osmanlı toprağı olan Suriye ve Lübnan'a tehcir edilmiştir (Yılmaz, 2018: 46-59; Halaçoğlu, 2006:50-51). Böylece, Ermenilerin devlet kurma hedefleri kısmen önlenmiştir.

Birinci Dünya Harbi sonrasında Osmanlı Devleti, imzaladığı Mondros Mütarekesi ile harpten yenik ayrılmıştır (Kapucu, 2019: 72-79; Aysal, 2020: 215-229). Mütareke ağır hükümler içermiş ve Osmanlı topraklarının işgaline ve paylaşılmasına zemin hazırlamıştır (Kapucu, 2019: 45-47). Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi'nde Doğu Anadolu'daki Vilayet-i Sitte denilen altı ilde (Bitlis, Van, Elâzığ, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas) bir karışıklık çıkarsa bu bölgenin işgal edileceğı ifade edilmiştir. Mütarekenin İngilizce metninde Vilayet-i Sitte denilen bu altı il Ermeni Vilayetleri olarak vurgulanmıştır (Özdemir, 2010: 15-18; Saral, 1970: 338). Bu durumdan yararlanmak isteyen Ermeniler, büyük devletlerin himayesi altında Doğu Anadolu'da bir devlet kurma amaç ve isteklerini tekrar gündeme getirmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Ermenilerinin temsilcisi sıfatıyla Bogos Nubar Paşa, 30 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'ne başvurmak suretiyle, Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurulmasını talep etmiştir. Ayrıca Bogos Nubar Paşa, kurulacak bağımsız Ermeni devletinin İtilaf Devletleri tarafından korunup, himaye edilmesini istemiştir (İlter, 2001: 299-319; Uras, 1987: 696).

Aynı ideal ekseninde hareket eden bir diğerk kişi olan Patrik Zevan Efendi de 12 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na katılıp, Kafkasya'dan Akdeniz'e ve Karadeniz'den Suriye'ye kadar olan bölgede büyük bir Ermenistan kurulması talep ve isteklerini gündeme taşımıştır (Arslan, 2019: 1-38; Dilek, 2009: 79-97). Ermenilerin istek ve dilekleri, İngiliz ve Fransızların bölgeye yönelik nüfuz mücadelesi sebebiyle bir süre daha ertelenmiştir (Başak, 2008: 460-470; İlter, 1969: 60).

19 Ağustos 1919'da 15'inci Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa tarafından doğu bölgeleri ile ilgili Harbiye Nezareti'ne gönderilen durum raporunda; Ermenilere ait çift sathlı bir tayyarenin Kağızman civarındaki yaylalarda bulunan Müslüman ahaliyi bombaladığı bildirilmiştir. Aynı raporda Ermenilerin, Türk halka yönelik baskı, zulüm ve tecavüzlerini artırdığı ifade edilmiştir (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 1954: 200).

Paris Barış Konferansı devam ederken İngiltere, Osmanlı Devleti'nin doğu bölgesinde görev yapan kuvvetlerinin silah ve malzemelerini teslim etmesini istemiştir (Kinross, 1988:213). Bu amaçla Erzurum'da bulunan İngiliz Kaymakam Rawlinson, Osmanlı 15'inci Kolordu

Komutanlığı'nın ağır silahlarını teslim almak üzere vazifelendirilmiştir (Kansu, 1966: 47). Fakat 15'inci Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa, Ermenilerin saldırı hazırlığı içinde olduğunu ifade ederek, İngilizlerin talep ve isteklerini reddetmiştir (Karabekir, 1995: 131).

İngiliz isteklerinin reddedildiği dönemde, Anadolu'daki Ermenilerin zulüm ve baskıya uğradığına dair Avrupa ülkeleri tarafından yaygın bir propaganda yapılmaya başlanmıştır. Bu propaganda ile Anadolu üzerinde bir Ermenistan meydana getirmek için kamuoyu ve altyapı oluşturmak amaçlanmıştır. Bu propagandalar, ABD manda ve himayesinde Anadolu'da bir Ermenistan Devleti kurulmasını gündeme getirmiştir. Bunun üzerine ABD, Anadolu'daki Ermeni nüfusun durumu ve Ermenilere yönelik zulüm ve baskı politikalarının araştırılması için General James G. Harboud'u bölgeye göndermiştir. General James G. Harboud, Anadolu'ya gelerek 16 Ekim 1919'da hazırladığı raporu ile Ermeni iddia ve tezlerini çürütmüştür. Bu raporda Harboud, Doğu Anadolu'da Ermeni çoğunluğun olmadığını ve Ermenilere zulüm ve baskı yapılmadığını ortaya koymuştur (Demirci, 2016: 114-130).

12 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmıştır. Mebusan Meclisi'ne seçilen milletvekillerinin 28 Ocak 1920'de aldığı Misak-ı Milli Kararları ile Mondros Mütarekesi imzaladığı sıradaki toprakların ayrılık kabul etmez bir bütün olduğu belirtilmiş ve Elviye-i Selase olarak ifade edilen; Batum, Kars ve Ardahan'ın geleceğinin yapılacak halk oylaması ile belirlenmesi gerektiği ilan edilmiştir (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 1920: 144).

İlgili karar ve hükümler, bölgede Büyük Ermenistan kurma idealleri olan kitleler ile İtilaf Devletlerinin tepkisine neden olmuştur. Bu ortamda Ermeni çetelerinin artan faaliyetleri üzerine Millî Mücadele hareketi, 1920 yılı ilkbaharından itibaren doğuda askeri bir harekât yapmayı planlamıştır. Ancak, Büyük Millet Meclisi'nin bazı hassasiyetleri sebebiyle harekât ertelenmiştir (Selçuk, 2003: 201-203). 1920 yılı haziran ayından itibaren Ermenilerin, sınır bölgelerindeki Türk halka yönelik saldırı, yağma ve eylemleri daha da artmıştır. Bu durum harekât kararının alınmasında ve Misak-ı Milli Sınırlarının yurt topraklarına katılmasına yönelik fiili eylemlere geçilmesinde etkili olmuştur.

1. Muharebeler Öncesi Tarafların Durumu

Doğu Cephesi'ndeki muharebeler öncesinde karargâhı Erzurum'da konuşlu 15'inci Kolordu Komutanlığı, dört tümen ve Erzurum Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'ndan meydana gelmiştir (Doğan, 1995: 12). 15'inci Kolordu Komutanlığı'na bağlı; 3'üncü Kafkas Tümeni Erzincan bölgesinde, 9'uncu Kafkas Tümeni Erzurum bölgesinde; 11'inci Kafkas Tümeni Van bölgesinde ve 12'nci Kafkas Tümeni ise Harput civarında konuşlanmıştır (Belen, 1983: 37). Ayrıca, kolordu

emrinde üç tayyareden oluşan bir hava bölüğü görev yapmıştır (Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi, 1995: 42-43).

15'inci Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa hatıratında, kolordunun Nisan 1919'daki kuvvetinin; 17.860 asker ile 4.000 aşiret birliğinden oluştuğunu belirtmiştir. Bunun yanında kolordunun 33.323 tüfek, 284 makineli tüfek ve 48 koşulu toptan oluştuğunu ifade etmiştir (Karabekir, 1993: 35).

15'inci Kolordu Komutanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen kuvve cetvellerinde ise kolordunun er sayısı 12.000 ile 17.000 arasında verilmiş, subay sayısı ise 850 ile 1.400 arasında gösterilmiştir (Gedik, 1992: 32). Başka bir kaynakta ise 15'inci Kolordu Komutanlığı'nın harekât öncesindeki mevcudu 12.701 olarak gösterilmiştir (Türk İstiklâl Harbi, 1992: 183).

Ermeni Ordusu ise Patrik Zaven Efendi tarafından 1919 yılı Nisan ayında Spectateur d'Orient adlı gazeteye verilen beyanatta; "60.000 kişiden oluşan bir ordu ile 20.000 gönüllüden oluşan bir kuvvetimiz bulunmaktadır. Bu nedenle İtilaf Devletlerinin desteğine muhtaç değiliz." (Bozkurt, 2008: 316). denilerek ortaya konulmuştur.

Sovyet kaynaklarına göre Doğu Cephesi Muharebeleri öncesinde Ermenistan Ordusu Başkomutanlığını General Nazarbekov yaparken, Savaş Bakanlığı'nı ise General Ter-Minasyon yapmıştır. Ermenistan Başkomutanlığı, Savaş Bakanlığı'na bağlı olarak teşkilatlanmıştır. Ermeni kuvvetleri, düzenli ordu ve "Mavzerist" olarak adlandırılan özel birliklerden oluşmuştur. Ermenistan Ordusu; süvari, piyade, topçu ve yardımcı sınıflardan teşkil edilmiştir. Yardımcı sınıflar; telgraf bölükleri, askeri-teknik daire, istihkâm kuvvetleri, zırhlı birlikler, hava müfrezeleri ve sınır muhafızlarından oluşmuştur.

Bütün Ermeni kuvvetleri, dört piyade ve bir süvari tugayından meydana gelmiştir. Ordunun toplam mevcudu ise otuz bin kişiden oluşmuştur. Ordunun asli gücünü, dört bölükten teşkil edilen piyade taburu oluşturmuştur. Her piyade alayı üç taburdan, her taburda dört bölükten meydana gelmiştir. Her süvari tugayı altı alaydan, her alay ise dört süvari bölüğünden oluşmuştur. Her tugay da topçu taburu yer alırken, her topçu taburu da üç bataryadan meydana gelmiştir. Bataryalarda ise dört top görevlendirilmiştir. Tugaylardaki topçu taburları dışında, birliklerde bağımsız hava topçu taburları da faaliyet göstermiştir.

Ermenistan Ordusu'nun yardımcı birlikleri; iki istihkâm taburu, bir telgraf bölüğü ve askeri-teknik daireden oluşmuştur. Ermenistan'ın; Erivan, Gümrü ve Kars'ta mevcudu biner kişiden oluşan birer müstakil tenkil taburu da faaliyet göstermiştir. Bu taburlarda yirmişer makineli tüfek görev almıştır. Bütün bu kuvvetlerin yanında büyük merkezlerde konuşlanmış, hükümeti korumakla

görevli iki “*Manöverist Alay*” da ordunun bir bölümünü oluşturmuştur. Bu kuvvetlerden biri iki bin kişilik piyade ve diğeri de bin kişilik süvari alayından oluşmuştur (Perinçek, 2014: 152-155).

Türk Ordusu’nun istihbaratına göre Ermenistan Ordusu’nun yedi veya sekiz bin kişiden oluştuğu, bu sayının duruma göre yirmi bin kişiye yükseltilebileceği öngörülmüştür (Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi, 1995: 150-154). General Nazarbekov komutasındaki 7’nci Ermeni Ordusuna bağlı iki hava birliği de kuvvetlerin bir bölümünü oluşturmuştur. Bu bölüklerden 6tayyareli Birinci Hava Filosu Kars Meydanı’nda, 4 tayyareli İkinci Hava Filosu ise Erivan Meydanı’nda konuşlanmıştır (Kurter, 2009: 470). Muharebeler sırasında Ermeni kuvvetleri De Havilland D.H.4 model keşif-bombardıman tayyaresi ile Nieuport model av tayyaresi kullanmıştır (Kaymaklı, 2005: 53). Ermeni tayyarelerinin kanatlarında; dıştan içe doğru mor, sarı ve yeşil olmak üzere, üç daireden oluşan kokart, yön dümeninde ise aynı renklerden oluşan, iç içe üç kareden oluşan bir fors kullanılmıştır (Kurter, 2009: 470).

2. Harekâtın İcrası ve Hava Faaliyetleri

Ermenilere yönelik harekât öncesinde 15’inci Kolordu Komutanlığı, 27 Mayıs 1920’de çıkardığı emirle, Erzurum Tayyare İstasyonu’nda bulunan 7’nci Tayyare Bölüğü ile 8’inci Tayyare Bölüğü’nü lağvetmiştir (Kurt, Korkmaz, 2020: 416-417). Bu iki bölüğün yerine 15’inci Tayyare Bölüğü adıyla yeni bir teşkilat kurmuştur (Kapucu, Korkmaz, 2020: 71-72). Ayrıca aynı emirle Erzincan Tayyare İstasyonu da dağıtılarak, faaliyetlerine son verilmiştir. 15’inci Tayyare Bölüğü, Millî Mücadele Dönemi’nde kurulan ilk muharip hava birliği olmuştur (Özdemir, 1981: 13). Bu bölük ile yapılacak harekâtı havadan desteklemek ve tayyare keşifleri ile ordunun taktik ve stratejisini belirlemek hedeflenmiştir. Tayyare bölüklerinin birleştirilmesinde, elde yeterli tayyare ve malzemenin bulunmayışının etkisi olmuştur. Bu sırada Birinci Dünya Harbi sonrasında Elazığ’a çekilen 2’nci Tayyare Bölüğü’nden kalma iki av tayyaresi tamir edilerek, 15’inci Tayyare Bölüğü emrine verilmiştir. Aynı dönemde Erzurum’da bulunan ve Ruslardan kalma 11 tayyareden sadece Albatros C.III model keşif tayyaresi de onarımı yapılmak suretiyle bu yeni bölüğe katılmıştır. Böylece 15’inci Tayyare Bölüğü’nün elinde harp harekâta iştirak edebilecek üç tayyare yerini almıştır (Zaif, 2001: 34-35). 15’inci Tayyare Bölüğü’nün komutanlığını Pilot Kolağası Abdullah (Başuçar) Bey yapmıştır. Bölükte pilot olarak ise; Küçük Zabit Hasan Basri (Alev), Küçük Zabit Abdülhalim (Canko), Küçük Zabit Halil ve Küçük Zabit Mehmet Hikmet Beyler görev almıştır. Ayrıca bölükte bulunan 6 zabitte rasit olarak harp harekâta iştirak etmiştir (Kurter, 2009: 452-471).

Ermenilerin, 1920 Haziran ayından itibaren Kafkasya ve Doğu Anadolu’daki Türk ve Müslüman halka yönelik saldırıları artmıştır. Bunun üzerine Kazım (Karabekir) Paşa, 4 Haziran 1920’de Soğanlı Geçitlerine kadar olan bölgeleri ele geçirmek üzere Büyük Millet Meclisi’nden izin

istemiştir (Özçelik, 2017: 655-682). Bu talep 6 Haziran 1920'de Büyük Millet Meclisi tarafından uygun görülmüş ve harekât için müsaade edilmiştir (Tektosun, 2007: 44).

Büyük Millet Meclisi'nin izni sonrasında Kazım (Karabekir) Paşa tarafından 9 Haziran 1920'de bölgede geçici seferberlik ilan edilmiş ve kuvvetler sınır bölgelerine kaydırılmıştır. Ayrıca Kazım Paşa, 1890 ve 1891 doğumları ihtiyat olarak ordu emrine aldirtmiştir. Bu sırada 14 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından Ankara'ya gönderilen bir mektupla, Ermenilere yönelik harekât icra edilmemesi ve Türk hudutlarının müzakere aracılığıyla belirleneceği bildirilmiştir (Karabekir, 1995: 164-256). Bu mektup üzerine Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından Ermeniler üzerine alınan harekât kararı ertelenmiştir (Belen, 1983: 241).

15 Haziran 1920'de, 15'inci Kolordu Komutanlığı lağvedilmiş, yerine Doğu Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Doğu Cephesi Komutanlığı'na da Kazım (Karabekir) Paşa getirilmiştir (Taşkiran, 1999: 99; Sarıçoban, 2017: 137-157). 19 Haziran 1920'de Ermeniler, Merdenek (Göle) bölgesine ve Sarıkamış'ın kuzeybatısından Bardız istikametine doğru saldırıya geçmiştir. Bu taarruz sonucunda Ermeniler, Verişan (Gürbüzler) Köyü ve Akmezar Dağı'nı ele geçirmiştir. 20 Haziran 1920'de Ermeni kuvvetleri Kosor Boğazı'nın kuzeyinden taarruza geçerek, Göle ile Oltu yolunu işgal etmiştir (Tektosun, 2007: 47). Ermeni taarruzunun arttığı bir dönemde 22 Haziran 1920'de, Batı Cephesi'nde Yunan taarruzu başlamıştır. Bu nedenle 9 Temmuz 1920'de Ermenilere nota vermekle yetinilmiş ve harekât için beklemeye geçilmiştir (Tellal, 2009: 170).

10 Ağustos 1920'de İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır (Gürün, 1993: 252). İlgili metinle Doğu Anadolu'da büyük bir Ermeni devleti kurulması kararlaştırılmıştır (Altuğ, 1970: 20; Beyoğlu, 2008: 125-138). Bu kapsamda Bitlis, Erzurum, Trabzon, Van, Sivas, Diyarbakır ve Elâzığ Ermenilere verilmiştir (Gül, 1995: 367-380).

Sevr Antlaşması'ndan sonra Ermenilerin Türk yerleşim bölgelerine yönelik saldırıları artmıştır. Bu kapsamda Ermeniler 12 Ağustos 1920'de, Oltu bölgesindeki bazı yerleşim birimlerini işgal etmiş ve buradaki bir köyü de yakmıştır (Gedik, 1992: 158). Ermeniler, Malazgirt'in doğusundaki köylere de saldırmıştır. 20 Ağustos 1920'de Türk karakolunu basan bir Ermeni piyade birliği, Müslüman halka yönelik baskı ve yıldırma eylemlerine devam etmiştir (Tektosun, 2007: 47).

Ermenilerin saldırıları üzerine 29 Ağustos 1920'de Kazım (Karabekir) Paşa, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'nden Aras ve Novoselim'e kadar harekât yapmak için izin talebinde bulunmuştur (Karabekir, 1995: 278). Erkân-ı Harbiye Vekâleti bu talebi uygun görmüş ve Ermeniler üzerine yapılacak harekâtı onaylamıştır. Bu sırada Ermeniler, 7 Eylül 1920'de Kağızman'ı ve ardından Kulp'u işgal etmiştir. Ayrıca Ermeniler, 13 Eylül 1920'de Doğu Beyazıt bölgesine saldırıp, hâkimiyet alan ve sahalarını genişletmeye yönelik eylemlerini arttırmıştır (Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi, 1995: 148).

Türk yerleşim bölgelerine yönelik saldırıların artması üzerine 20 Eylül 1920’de Vekiller Heyeti, sınırlı bir harekât yerine genel bir taarruzla Ermeni kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmasını kararlaştırmıştır (Çaykırın, 2021: 201). Bu kapsamda Doğu Cephesi Komutanlığı’na gönderilen harekât emri ile Türk Ordusu’nun harekât planı ortaya konulmuştur (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 1964: 1138). Bu harekât emrine göre; Doğu Ordusu’nun Kars genel istikametinde taarruz etmesi, birinci evrede Kağızman, Novoselim ve Merdenek hattına ilerlenmesi emredilmiştir. Ayrıca harekât ile Ermeni silahlı güçlerinin imha edilmesi, Gürcülerin işgal mıntukasına girilmemesi, fakat bölgedeki gelişmelerin dikkate alınması istenmiştir. Bunların yanında harekât sırasında, sivil Ermenilere zarar verilmemesi ve her türlü tecavüzzattan kaçınılması emredilmiştir (ATBD, 2000: 66-67). İlgili direktif sonrasında Kazım Paşa, 24 Eylül 1920’de saldırı emrini kuvvetlere iletmiştir (Karabekir, 1995: 173-174).

Cephe hattında bu gelişmeler olurken yeni teşkil edilen 15’inci Tayyare Bölüğü’nden bir hava müfrezesi, Doğu Cephesi’nde Ermenilere karşı yürütülecek harekâta katılmak üzere 1920 yılı Eylül ayı içerisinde üç tayyaresi ile birlikte Horasan’a gönderilmiştir. Elde mevcut sadece iki av ve bir keşif-bombardıman tayyaresi olduğu için bütün bölüğün intikali yerine, yeterli personelden oluşan bir müfrezenin bölgeye gönderilmesi uygun görülmüştür. Bu kapsamda Horasan’daki meydana giden Tayyare Müfrezesi, Ermeni harekâtına buradan destek vermiştir. Bu tayyare birliği bulunduğu yerden dolayı “*Horasan Müfrezesi*” adıyla anılmıştır (Kurter, 2009: 456). Horasan Müfrezesi’nde komutan olarak Rasit Mülazım-ı Evvel Ahmet Rahmet Bey görev yapmıştır. Pilot olarak ise müfrezede Küçük Zabit Abdülhalim (Canko) ile Küçük Zabit Hasan Basri (Alev) görev almıştır (Besbelli, Göymen, 1964: 247).

Horasan Müfrezesinin kurulduğu dönemde Ermeniler, Bardız’daki 9’uncu Kafkas Tümeni’ne saldırmıştır (Karabekir, 1995: 284). Bu saldırı sırasında Ermeni tayyareleri, Kazım Paşa’nın Bardız’da bulunan karargâhını da havadan bombalamıştır. Ancak bu hava bombardımanında, personele herhangi bir şey olmamıştır (Evcin, 2004, 102). Bu taarruz ile ilgili Kazım Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen harp raporunda, Ermenilerin beş yüz piyade ve altı makineli tüfekle Ziyaret Tepesi istikametinden Çırcır Dağı’na taarruz ettiği bildirilmiştir. Raporun devamında, Ermenilerin bu taarruzu desteklemek için yüz elli kadar piyade ile Tandırlı Dağı, yüz elli piyade ile de Bardız Yaylası’na saldırdığı belirtilmiştir. Ayrıca raporda, Ermeni taarruzunun Sarıkamış ve Kumru Dağı istikametinden gelen iki tayyarenin hava desteği ile şekillendiği ifade edilmiştir. İlave olarak raporda, Ermeni tayyarelerinin Bardız’a beş bomba attığı, ancak herhangi bir tesirinin olmadığı vurgulanmıştır (İSH, K: 750, G: 86, B: 86-2).

9’uncu Kafkas Tümeni’nin yaptığı savunma ve ardından gerçekleştirdiği karşı taarruz sonucunda Ermeniler başarılı olamayarak, bölgeden geri çekilmiştir. Bardız taarruzu sebebiyle

Doğu Cephesi Komutanlığı, Erkân-ı Harbiye Vekâleti'ne gönderdiği yazıyla genel taarruzun 28 Eylül 1920'de yapılacağını bildirmiştir (ATBD, 2000: 78).

28 Eylül 1920'de Doğu Cephesi Komutanlığı'na ait kuvvetler, ileri harekâta başlamıştır. Bu harekât sırasında Ermenilerin Novoselim yönüne çekildiği tespit edilmiştir (Tektosun, 2007: 50). Aynı gün Merdenek, Ermeni kuvvetlerinden alınmıştır. Bu sırada burada top, tüfek ve birçok tayyare bombası ele geçirilmiştir (Askeri Mecmua, 1937: 81).

Harekâtın ilk günü 12'nci Kafkas Tümen Komutanlığı, Horasan Tayyare Müfrezesi'ne gönderdiği emirle, havanın uygun olması durumunda Karaorgan, Çambar, Hüseyinağayurt Dağı, Sarıkamış ve Novoselim istikametinde hava keşfi yapılmasını istemiştir. Emrin devamında, hava keşfi dönüşünde Laloğlu, Verişan Sırtları, Kumru Dağı, Akmezar Dağı ile Yeniköy istikametinin keşfedilmesi ve görülen Ermeni birlikleri üzerine bomba atılması talep edilmiştir. Bunun yanında keşif sonucunun Akmezar Dağı'nda bulunan karargâha atılması emredilmiştir. Karargâhın yerinin belli olması için yere "+" şeklinde beyaz çarşaf serileceği belirtilmiştir. Bu emri yerine getirmek üzere Pilot Küçük Zabit Abdülhalim (Canko) Bey, Albatros model keşif tayyaresi ile saat 05.00'da görev uçuşuna çıkmıştır. Keşif tayyaresini korumak üzere av tayyaresi ile Pilot Küçük Zabit Hasan Basrı (Alev), keşif tayyaresine destek vermiştir. Görev sırasında herhangi bir Ermeni tayyaresi ile karşılaşmamış ve keşif rahat bir şekilde yapılarak 12'nci Kafkas Tümen Komutanlığı'na sonuç havadan iletilmiştir (Kurter, 2009: 473).

Harekâtın devamında 29 Eylül 1920'de Türk kuvvetleri, Sarıkamış'a girmiştir (Kılıç, 2016: 29-48). Sarıkamış'ın ele geçirilmesinden sonra Horasan Tayyare Müfrezesi, buradaki hava meydanına intikal etmiştir. Böyle bir karar alınmasında cephe hattına yakın olma, istek ve amacı ön plana çıkmıştır. Bu sırada yapılan tayyare keşfinde; Sarıkamış'ın altı kilometre doğusunda yol üzerinde bir tabur Ermeni kuvvetinin istirahat halinde olduğu, buna karşılık Ermeni askerlerinin perakende halde Kars'a doğru gitmekte olduğu tespit edilmiştir. Keşif sırasında, Kars'a doğru gitmekte olan Ermeni kuvvetlerine havadan iki bomba atılmıştır. Keşfin devamında; Sarıkamış ile Kars yolunda faaliyet olmadığı, Novoselim İstasyonu'nda bir tabur kadar Ermeni kuvveti bulunduğu, Kars yönünden herhangi bir birlik veya kuvvet gelmediği belirlenmiştir. Ayrıca, Emirhan'ın güneybatısında tahminen 300-400 kişilik bir kuvvet olduğu, Divik ile Lâloğlu'nda Ermeni birliği olmadığı gözlemlenmiştir (İSH, K: 750, G: 168, B: 168-1).

Harekât devam ederken, Paldum Gediği'nden Çatak ile Divik hattına ilerlemekte olan 28'inci Türk Alayının üzerine gelen bir Ermeni tayyaresi, yüksek irtifadan iki bomba atmıştır. Bombalar yüksek irtifadan atıldığı için alayın açığına düşmüş ve personele herhangi bir zararı olmamıştır. İlgili tayyare bombardıman sonrasında doğu istikametinde bölgeden uzaklaşmıştır (Kurter, 2009: 471-473). Bu sırada Türk kuvvetleri tarafından 30 Eylül 1920'de Göle ele geçirilmiştir

(Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi, 1995: 180). Sarıkamış Harekâtı'ndan sonra 1 Ekim 1920'de Kağızman ele geçirilmiştir (Tektosun, 2007: 51).

Sarıkamış'ın ele geçirilmesinden sonra Erkân-ı Harbiye Vekâleti, Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği emirle bölgenin savunulabilmesi için Kars ve civarındaki arazinin de ele geçirilmesinin zorunlu olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Doğu Cephesi Komutanlığı tarafından Ankara'ya gönderilen cevabi metinde, Erkân-ı Harbiye Vekâleti ile aynı görüş ve düşüncede olduğu iletilmiştir (Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi, 1995: 180). Ermeniler, ellerinde bulunan tayareleri Türk kuvvetlerini keşfetmek ve birliklerin üzerine bomba atmak üzere kullanmıştır. Ancak Ermeni tayarelerinin yüksek irtifadan uçmaları, hava bombardımanlarının etki ve gücünü azaltmıştır (Kurter, 2009: 471).

7 Ekim 1920'de Kazım Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen harp raporunda; sabahleyin saat 09.45'te çift satırlı bir Ermeni tayarasının Novoselim mıntikasındaki Türk mevzileri üzerine gelerek, bölgeye isabetsiz bombalar attığını bildirmiştir (İSH, K: 751, G: 25, B: 25-1).

14 Ekim 1920'de Kazım Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen harp raporunda, Ermenilerin sabahleyin saat 08.00'da Kars mıntikasına genel bir taarruzda bulunduğu, ancak başarılı olamayarak geri çekildikleri bildirilmiştir (İSH, K: 615, G: 15, B: 15-2). Aynı raporda, Kars istikametinden gelen bir Ermeni tayarasının Novoselim ile Sarıkamış üzerinde uçtuğu ve Novoselim'e havadan bomba attığı ifade edilmiştir (İSH, K: 615, G: 15, B: 15-3).

Harekât devam ederken, istihbarat ve keşif raporlarından Ermeni kuvvetlerinin 8.000 ile 10.000 arasında olduğu öğrenilmiştir. Buna karşılık Türk birlikleri 10.000 kişiden oluşsa da muharip unsurlar 7.700 kişiden meydana gelmiştir. Bu sırada Doğu Cephesi Komutanlığı, Kars'ı doğudan kuşatmaya yönelik taarruz planını, 9'uncu Kafkas Tümeni ile 12'nci Kafkas Tümeni'ne 18 Ekim 1920'de bildirmiştir (Kaplan, 1994: 187).

21 Ekim 1920'de Kazım Paşa tarafından, 9'uncu Kafkas Tümeni, 12'nci Kafkas Tümeni, Sağ Cenah Grubu ve Tayyare İstasyonu'na gönderilen emirle, hem kuvvetlerin muharebelere katkısı için teşekkür edilmiş, hem de ikinci bir seferberlik çağrısı iletilmiştir (İSH, K: 751, G: 48, B: 48-1). Bu emirde Kazım Paşa;

"Kabraman Arkadaşlarım, Şimdiye kadar güzel memleketlerimizin, aziz milletimizin istiklal ve namusunu kanlı ve katil ellerle parçalamaya yürüyen düşmanlarımıza karşı kabramanca mukabelede büyük bir azim ve iman gösterdiniz.

İlim ve irfan sahibi olmakla, hür ve müstakil yaşamakla vatanımızı âbâd olacağını, milletimizin büyük bir istidat ve kudretle yükseleceğini kestiren düşmanlarımız bizim, memleketlerimizde refah

ve sükûnet içinde serbest çalışmamıza daima mâni olacak surette müşkülât çıkarıyorlar... İçimizde, hudutlarımızda görünen bu müşkülât ve teblikeleri kaldırmak, memleketin namus ve akıbetini kurtarmak için uzun zamandan beri mahrumiyetler içinde hudut boylarında bulunuyorsunuz...

Fakat şüphesiz ki; bütün dünyanın hayret ve takdirlerini kazanan ve size kahraman ecdadınızdan miras olan celadet ve fedakârlıklarınızla hudut boylarında, düşman karşısında geçen bu zamanlar, sizin de millet ve tarihimizin de en kıymetli ve hayırlı anlarıdır. Batı Anadolu'da Yunanlara, Adana civarlarında Fransızlara karşı vatanı müdafaaya harp eden kahraman arkadaşlarımız da her gün yeni bir zaferle düşmanlarımızı mağlubiyetlere düşürüyor. Hele son harekâtınızla Taşnak Ermenilerine karşı kazandığımız yeni muvaffakiyet vatanımızın kurtuluş yolunu büsbütün aydınlattı.

Arkadaşlarımız!... Hepiniz biliyorsunuz ki: İngiltere ve müttefikleri memleketimizi kendi idareleri altına alacak ve milletimizi kendilerine esir yapacak bir muahede yaptılar ve bu muahede Doğu Anadolu'dan; Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerini de İslam'a kanlı olan Taşnak Ermenilerine vermek istediler. O Taşnaklar ki, kahramanca savletlerinizi önünde kaçmaktan ve silabsız masum halka zulüm yapmaktan başka bir şey bilmezler. Allahın inayeti ve milletimizin her türlü muavenet ve kuvveti sayesinde cephenizi düşmanın her tecavüzüne karşı kahramanca tutacağımıza ve alacağımız vazifeleri din gayreti, vatan aşkı ve millet muhabbeti ile tamamen ve muzafferane yapacağımıza hepinizden ayrı ayrı eminim...

Askerlikçe bir tedbir ihtiyatı olmak üzere Erzurum, Van vilayetleri ile Erzincan ve Beyazıt livaları mntıkalarındaki 305'ten 300'e kadar erbabi, silah arkadaşlığımıza, vatan ve namus mücabedesine çağırdım. Daha kuvvetli ve daha emniyetli olarak ifa edeceğimiz vezâifte cenabı hâkkin tenfîk ve inayeti rehberiniz olsun." (İSH, K: 751, G: 48, B: 48-2; İSH, K: 751, G: 48, B: 48-3). demıştır.

23 Ekim 1920'de Doğu Cephesi Komutanı Kazım Paşa tarafından Kars üzerine yapılacak harekât ile ilgili Türk kuvvetlerine yayımlanan cephe emrinde;

"Harekât ve istihzârâtın kat'iyen hisssettirilmeyerek düşmana ânî ve müessir bir darbe vurulması temîn olunmalıdır. Eski ordugâh mahallerinde bi'l-hâssa Kars Çayı batısındaki mntıkada fazla ordugâh ateşleri, çadırılı ordugâh ve mevzilerde sahte amplasan ve siperler gösterilmeli, düşman aldatılmalıdır. Tayyare keşfine karşı kıtaatin hareket hâlinde bulunmaması lâzımdır. Hareket hâlinde bulunan kıtaat da derhâl durarak yere yatmalıdır." (ATBD, 2020: 112). denilerek askeri taktik ve stratejiye yönelik direktif iletilmiştir.

28 Ekim 1920'de Doğu Cephesi Komutanlığı'na bağlı 9'uncu Kafkas Tümeni Yahniler ile Vezinköy hattı üzerinden; 12'nci Kafkas Tümeni de Borlukdağı ile Hacıhalil istikametinden Kars

harekâtına başlamıştır (Boy, 2018: 109-132). 30 Ekim 1920'de gerçekleştirilen genel taarruz neticesinde Kars ele geçirilmiştir (Özçelik, 2005: 236).

Kars'ın ele geçirilmesi sırasında bir Ermeni tayyaresi, şehrin güneyinde bulunan hava meydanından havalanmak suretiyle bölgeden uzaklaşmıştır. Tayyarenin arkasından Türk kuvvetleri tarafından yerden ateş açılmıştır. Ancak tayyare düşürülememiştir. Kars'ın ele geçirilmesinden sonra Horasan Tayyare Müfrezesi, Sarıkamış'tan buraya intikal etmiştir (Kurter, 2009: 471).

Kars'ın ele geçirilmesi ile bölgenin güvenliği sağlanmıştır. Kars harekâtı neticesinde Ermeni Harbiye Nazırı Araratof, Genelkurmay Başkanı Vekilof, Kars Kale Grup Kumandanı Pirimof ve bir de nazır esir alınmıştır. Ayrıca Ermenilerden, 1.100 kişi ölü olarak ele geçirilmiştir (Karabekir, 2009: 289-290).

İlave olarak Ermenilerden; sağlam vaziyette 337 top, tamire muhtaç 339 top, birçok makineli tüfek ve mermi elde edilmiştir. Türk kuvvetleri ise 9 şehit, 47 yaralı vermiştir. 31 Ekim 1920'de Kazım Paşa, başarılarından dolayı ferikliğe (Korgeneral) yükseltilmiştir (Evcin, 2004: 104).

Kars'tan sonra harekâtına devam eden Türk birlikleri, 6 Kasım 1920'de Gümrü civarındaki istihkâmlara kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine Ermeniler, mütareke talebinde bulunmuştur (Tansel, 1973: 225-227; Şimşir, 2005: 341). Böylece muharebeler sona ermiştir. İlgili durum, Ermeniler ile ateşkes görüşmelerinin başlamasına etki etmiştir.

Harekât devam ederken Ermeni ordusundan ganimet olarak tek kişilik Nieuport model bir tayyare ele geçirilmiştir. Bu tayyarenin harekât görevlerinde kullanılması düşünülmüş ve hemen çalışmalara başlanmıştır (İSH, K: 756, G: 37, B: 1).

11 Kasım 1920'de Kazım Paşa tarafından bağlı birliklere yönelik çıkarılan cephe emriyle; Ermeni kuvvetleri hakkında henüz maksada kifayet edecek kadar bilgi alınamadığı, bu yüzden hava müsait olursa bir tayyarenin Alagöz Dağı, Gümrü ve Karakilise demiryolu arasındaki bölgeyi keşfetmesini istemiştir (ATBD, 1998: 2995). Bu emir kapsamında bir Türk tayyaresi tarafından 14 Kasım 1920'de Karakilise istikametinde hava keşfi yapılarak, bölgedeki gelişmeler tespit edilmiştir (ATBD, 2020: 31-1).

20 Kasım 1920'de Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği emirde, sulh müzakereleri sırasında Ermenilerle yapılacak anlaşmanın şartlarını bildirmiştir. Bu kapsamda Ermenistan Hükûmeti'nin bir hafta içerisinde tamamen teslim edilmek şartıyla 26.000 sandık cephanesi ile birlikte 8.000 aynı cins piyâdetüfegi ile 4.000 sandık cephanesi ve yedek namluları ile 40 ağır makineli tüfek vermesi istenmiştir. Ayrıca Ermenilerin, 2.000 sandık cephane ile 60 hafif makineli tüfek, 48.000 atım cephanesiyle 4 seri sahra ve cebel bataryası, altışar bin atım cephanesiyle bir seri sahra obüs ve bir seri ağır obüs bataryası teslim etmesi talep edilmiştir. Bunlardan başka Ermenilerin; 4 sağlam tayyare, 3 zırhlı tren, 30 yük otomobili, 5

bin ek otomobili, 150 bidon benzin, 50 ton vakum yağı ve 400 ton mazot vermesi istenmiştir. İlave olarak Ermeni Hükümeti'nin yeniden tahkimat yapmaması ve silâhına efrat almaması konularının şart koşulması talep edilmiştir (ATBD, 2020: 67). İlgili emir, Ermenilerle yapılacak barış antlaşmasının hangi şart ve hükümler çerçevesinde yapılacağını ortaya koymuştur.

28 Kasım 1920'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet tarafından 15'inci Kolordu Tayyare Bölük Kumandanlığı'na gönderilen yazıyla, 16 Ağustos 1920'den itibaren tayyare kıtaat ve istasyonlarının talim ve terbiye ile idarelerinin icrası konusunda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti emrinde oldukları bildirilmiştir. Aynı emrin devamında, cephelerde bulunan tayyare bölüklerinin cephe kumandanının emri altında olmakla beraber yaptıkları keşiflerden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni de doğrudan doğruya haberdar edecekleri belirtilmiştir. Ayrıca emirde, cephelerin tayyareye ve tayyarelerin levazıma olan ihtiyaçlarının bizzat Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden talep edileceği ifade edilmiştir (İSH, K: 757, G: 74, B: 74-1).

Ermenilerle yapılan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nın imzalanması ile bölgedeki muharebeler bitmiştir (BCA, 930.2.0.0, 2.12.2; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 6, 199-202; Boy, 2018, 551-570). Aynı gün Horasan Tayyare Müfrezesi Komutanı tarafından Doğu Cephesi Komutanlığına gönderilen yazıyla; Ermenilerden ganimet olarak ele geçirilen tayyarenin tamir edildiği ve uçuşa hazır hale getirildiği bildirilmiştir (Korkmaz, 2022: 126-135). Ancak, müfrezedeki tayyarenin benzin ve hint yağı eksikliğinden dolayı tecrübesinin yapılamadığı ifade edilmiştir (İSH, K: 753, G: 39, B: 1).

Gümrü Antlaşması'ndan sonra bölgedeki uçuşlar durdurulmuştur. Harekât sırasında Ermenilerin cephe hattında av ve keşif olmak üzere iki tayyaresi görülmüştür. Ancak bu tayyarelerle, Türk tayyareleri arasında herhangi bir hava muharebesi gerçekleşmemiş ve iki tarafın hava unsurları karşı karşıya gelmemiştir (İSH, K: 756, G: 37, B: 1). Doğu Cephesi'ndeki muharebelere sonra 15'inci Tayyare Bölüğü emrinde Elazığ'da bulunan iki zabıt ve üç küçük zabıt ve yirmi iki nefer ile iki muhtacı tamir harp tayyaresi tüm malzemeleri ile kara yoluyla 29 Eylül 1921'de Ankara'ya getirilmiştir. Böylece 15'inci Tayyare Bölüğü'nün faaliyetlerine son verilmiştir (İSH, K: 1180, G: 63, B: 2).

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeniler, Doğu Anadolu ve Çukurova bölgelerinde büyük bir devlet kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu kapsamda Ermeniler tarafından Türk yerleşim bölgelerine yönelik taarruz ve saldırılara başlanmıştır. Ermeniler, devlet kurmaya yönelik istek ve taleplerini Paris Barış Konferansı sırasında gündeme getirerek Batılı devletlerin desteğini almaya çalışmıştır. Ermeni ileri gelenleri, yaptıkları propaganda ile Doğu Anadolu ve Çukurova

bölgelerinde çoğunluğun kendilerine ait olduğunu iddia etmiştir. Ancak, Osmanlı Hükümetinin konferansa sunduğu belgelerle bölge nüfusunun %80'inin Türk ve Müslüman olduğu ortaya konulmuştur.

Ermeniler, Paris Barış Konferansı'nda kendi lehlerine bir karar çıkaramamalarına karşın devlet kurmaya yönelik fiil ve eylemlerine devam etmiştir. Bu sırada Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğinde Türk İstiklal Harbi başlamıştır. Türk istiklal mücadelesi, zamanla örgütlenmiş ve TBMM'nin açılışı ile teşkilatlı bir yapıya bürünmüştür. Millî Mücadelenin örgütlendiği dönemde, Mondros Mütarekesi hükümlerine karşı gelerek emrindeki 15'inci Kolordu'yu dağıtmayan Kazım Paşa, Ermenilere karşı bir harekâta girişmek istemiştir. Bu kapsamda TBMM'den izin talebinde bulunmuş, ancak dönemin iç ve dış politik gelişmeleri sebebiyle harekâta müsaade edilmemiştir. Aynı dönemde TBMM tarafından alınan kararla Doğu Cephesi Komutanlığı kurularak, bu makama Kazım Paşa komutan olarak tayin edilmiştir.

Kazım Paşa, Doğu Cephesi Komutanı olduktan sonra verdiği emirle Birinci Dünya Harbi'nden kalma 7'nci ve 8'inci Tayyare Bölüklerini birleştirerek 15'inci Tayyare Bölüğü'nü kurmuştur. Bu bölük millî mücadelenin ilk muharip hava birliği olmuş ve Horasan Tayyare Müfrezesi olarak anılmıştır. Doğu Cephesi Komutanlığı'nın teşkilatlandığı dönemde, TBMM tarafından 1920 yılı Eylül ayında alınan kararla Ermenilere yönelik bir harekâta karar verilmiştir. Bu karar kapsamında tayyare bölüğü elinde bulunan 3 faal tayyare ile Doğu Cephesi Muharebelerine destek vermiştir. Bu cephedeki muharebeler sırasında Ermeniler, envanterlerinde bulunan 6 tayyare ile harp harekâtlarına şekil vermiştir.

Türk ordusunun Sarıkamış ve Kars'a yönelik harekâtı sırasında Horasan Tayyare Müfrezesi, elinde bulunan 3 faal tayyare ile Ermeni güçlerinin vaziyetinin tespit ve teşhisinde görev almıştır. Türk havacılar, keşif yanında Ermeni kuvvetlerinin bombalanması ve sath unsurlarına makineli tüfekle taarruz edilmesinde de faaliyet göstermiştir. Doğu Cephesi Muharebeleri, Gümrü Antlaşması ile sona ermiştir. Gümrü Antlaşması ile Ermeniler, Misak-ı Millîyi tanıyarak Doğu Anadolu'daki toprak talebinden vazgeçmiştir. Ayrıca Ermeniler, bu antlaşma ile TBMM Hükümeti'ni tanıyan ilk devlet olmuştur. TBMM, Doğu Cephesi'nde kazandığı başarılarla hem iç politikada hem de dış politikada varlığını ve gücünü kanıtlamıştır. Doğu Cephesi'ndeki muharebelerin bitmesinden sonra buradaki havacılar ile tayyare ve malzemeler, Batı Cephesi'ndeki kritik vaziyet sebebiyle bu bölgeye aktarılmıştır. Havacılar, Doğu Cephesi'ndeki muharebelerin kazanılmasında tüm imkânsızlık ve yetersizliklere rağmen gösterdikleri başarılar ile etkili olmuştur.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BCA, 930.2.0.0, 2.12.2.

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE) Arşivi

İSH, K: 750, G: 86, B: 86-2.

İSH, K: 750, G: 168, B: 168-1.

İSH, K: 751, G: 25, B: 25-1.

İSH, K: 615, G: 15, B: 15-2.

İSH, K: 615, G: 15, B: 15-3.

İSH, K: 751, G: 48, B: 48-1.

İSH, K: 751, G: 48, B: 48-2.

İSH, K: 751, G: 48, B: 48-3.

İSH, K: 753, G: 39, B: 1.

İSH, K: 756, G: 37, B: 1.

İSH, K: 1180, G: 63, B: 2.

İSH, K: 756, G: 37, B: 1.

İSH, K: 757, G: 74, B: 74-1.

Kitaplar

Başak, T. (2008). *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Belen, F. (1983). *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Besbelli, S. Göymen, İ. (1964). *Türk İstiklal Harbi Cilt V: Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Bozkurt, M. E. (2008). *Atatürk İhtilali I-II*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Çaykiran, G. (2021). *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, Hece Yayınları, Ankara.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, (1995). *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, Cilt: III, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. (1992). *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Gürün, K. (1993). *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- Halaçoğlu, Y. (2006). *Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları*, Babiâli Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- İlter, E. (1969). *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Kansu, M. M. (1966). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kapucu, D. Korkmaz, E. (2020). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)*, Karakum Yayınevi, Ankara.
- Karabekir, K. (1993). *Paşaların Hesaplaşması*, Emre Yayınları, İstanbul.
- _____. (1995). *İstiklal Harbimiz I*, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul.
- _____. (1995). *İstiklal Harbimiz*, Cilt: 2, Emre Yayınları, İstanbul.
- _____. (1995). *İstiklal Harbimizin Esasları*, Emre Yayıncılık, İstanbul.
- Kaymaklı, H. (2005). *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt: II, Hava Basımevi, Ankara.
- Kinross, L. (1988). *Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kurt, D. Korkmaz, E. (2020). *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt: I, Hava Basımevi, Ankara.
- Kurter, A. (2009). *Türk Hava Kuvvetleri*, Cilt: 5, Hava Basımevi, Ankara.
- Özçelik, İ. (2005). *Ermeni Sorunu ve Gerçekler*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Özdemir, H. (2010). *Mondros'tan Lozan'a Ermenilerin Uyraklık Sorunu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Y. (1981). *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Hava Basımevi, Ankara.
- Saral, A. H. (1970). *Ermeni Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Şimşir, B. (2005). *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: 3, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Taşkıran, C. (1999). *Millî Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Sorunu*, Belge Yayınları, İstanbul.

Makaleler

- Altuğ, Y. (1970). "Onaylanmayan Antlaşmalar-Sevr", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın*, Sayı: 32.
- Arslan, L. (2019). "Millî Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 64.

- Aysal, N. (2020). "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı).
- Beyoğlu, S. (2008). "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3.
- Boy, A. (2018). "1877-1878'den 1920'ye Kadar Kars ve Çevresinde Rus-Ermeni İşbirliği", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 10, Cilt: 10, Sayı: 18.
- Boy, A. (2018). "Gümrü-Moskova-Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mülteci Problemi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 4.
- Dilek, M.S. (2009). "Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 15-16.
- Gül, M. (1995). "Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 15.
- İlter, E. (2001). "Ermeni İstekleri Karşısında Millî Teşekküllerin Tutumu (1919-1922)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28.
- Kapucu, D. (2019). "Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü", *M5 Dergisi Ulusal Güvenlik, Savunma Strateji Dergisi*, Sayı: 337.
- Kaşıyuğun, A. (2019). "Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve Ermenilere Yönelik Uygulamalar: Adıyaman Örneği", *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1.
- Kılıç, S. (2016). "Oltu'nun İşgali, Kurtuluşu ve Anavatan'a Katılımı (1878-1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 94.
- Özçelik, İ. (2017). "Millî Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi", *Ulakbilge*, Cilt: 5, Sayı: 11.
- Sarıçoban, G. (2017). "Kâzım Karabekir'in Askeri ve Siyasi Biyografisi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1.
- Tellal, E. (2009). "Sovyetlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Editör: Baskın Oran, Cilt: 1, İstanbul.
- Zaif, O. (2001). "Türk Havacılığının Kurtuluş Savaşı'na Etkisi", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Ankara.

Sürelî Yayınlar

- Askeri Mecmua*, Yıl: 11, Sayı: 48, 1 Ocak 1937, s.81.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 147, Yıl: 69, Temmuz 2020, Belge No: 31, 31-1, s.112.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 47, Sayı: 106, Haziran 1998, Belge No: 2995.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 49, Sayı: 110, Ankara, Haziran 2000, s.66-67.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 49, Sayı: 110, Ankara, Haziran 2000, s.78.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 69, Sayı: 147, Temmuz 2020, Belge No: 31, 31-1.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 69, Sayı: 147, Temmuz 2020, Belge No: 67.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Kars Özel Sayısı, Sayı: 49, Eylül 1964, Vesika No: 1138.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 9, Eylül 1954, Vesika No: 200.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C.1, İctima Senesi: 1, 17 Şubat 1920, s.144.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt: 6, s.199-202.

Tezler

Demirci, H. (2016). *1919'da Amerikan Heyetlerinin Doğu Anadolu ve Trans kaşkasya Gezileri ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporları*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman.

Doğan, H. (1995). *Millî Mücadelede Doğu Cephesinden Batı Cephesine Yapılan Yardımlar ve İkmal Yolları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Evcin, E. (2004). *Kazım Karabekir Paşa'nın Türk İstiklal Savaşındaki Rolü*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Gedik, İ. (1992). *Millî Mücadele'de XV. Kolordu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kapucu, D. (2019). *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kaplan, L. (1994). *Kazım Karabekir Paşa (1882-1948), Kurtuluş Savaşımıza Yön Verenler*, Gazi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara.

Korkmaz, E. (2022). *Millî Mücadelede Hava Gücünün Kullanılması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Perinçek, M. B. (2014). *Sovyet Arşiv Belgelerinin Işığında Türk-Sovyet Askeri İlişkileri: Doğu Cephesi (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Selçuk, F. (2003). *Türk Basınında Ermeni Sorunu (Mayıs 1919-Aralık 1920)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Tektosun, M. (2007). *Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

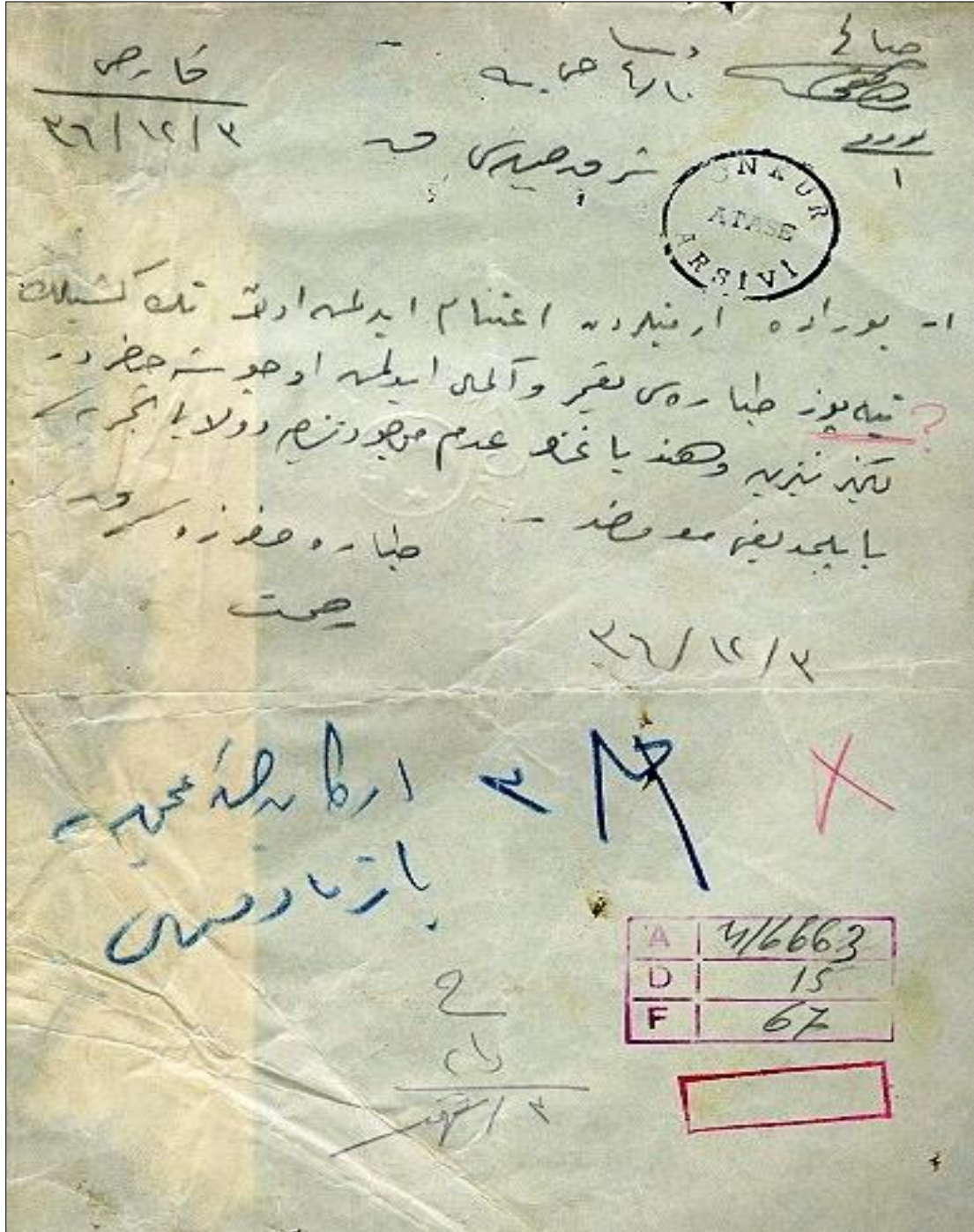
Ekler

EK-1

Месяць и число прибытия	№№ талоновъ	ИМЕНА и ФАМИЛИИ	Рота назначения	Примѣчаніе						
		<p style="text-align: center;">GNKOR ATASE ARSINI</p> <p style="text-align: center;">1920</p>								
		<table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <tr> <td>A</td> <td>8643</td> </tr> <tr> <td>D</td> <td>1-4</td> </tr> <tr> <td>F</td> <td>86</td> </tr> </table>	A	8643	D	1-4	F	86		
A	8643									
D	1-4									
F	86									
		<p>1- صاری قاصد مختیا</p> <p>2- صاری قاصبہ قاصد مختیا</p> <p>3- صاری قاصد مختیا</p> <p>4- صاری قاصد مختیا</p> <p>5- صاری قاصد مختیا</p> <p>6- صاری قاصد مختیا</p> <p>7- صاری قاصد مختیا</p>								

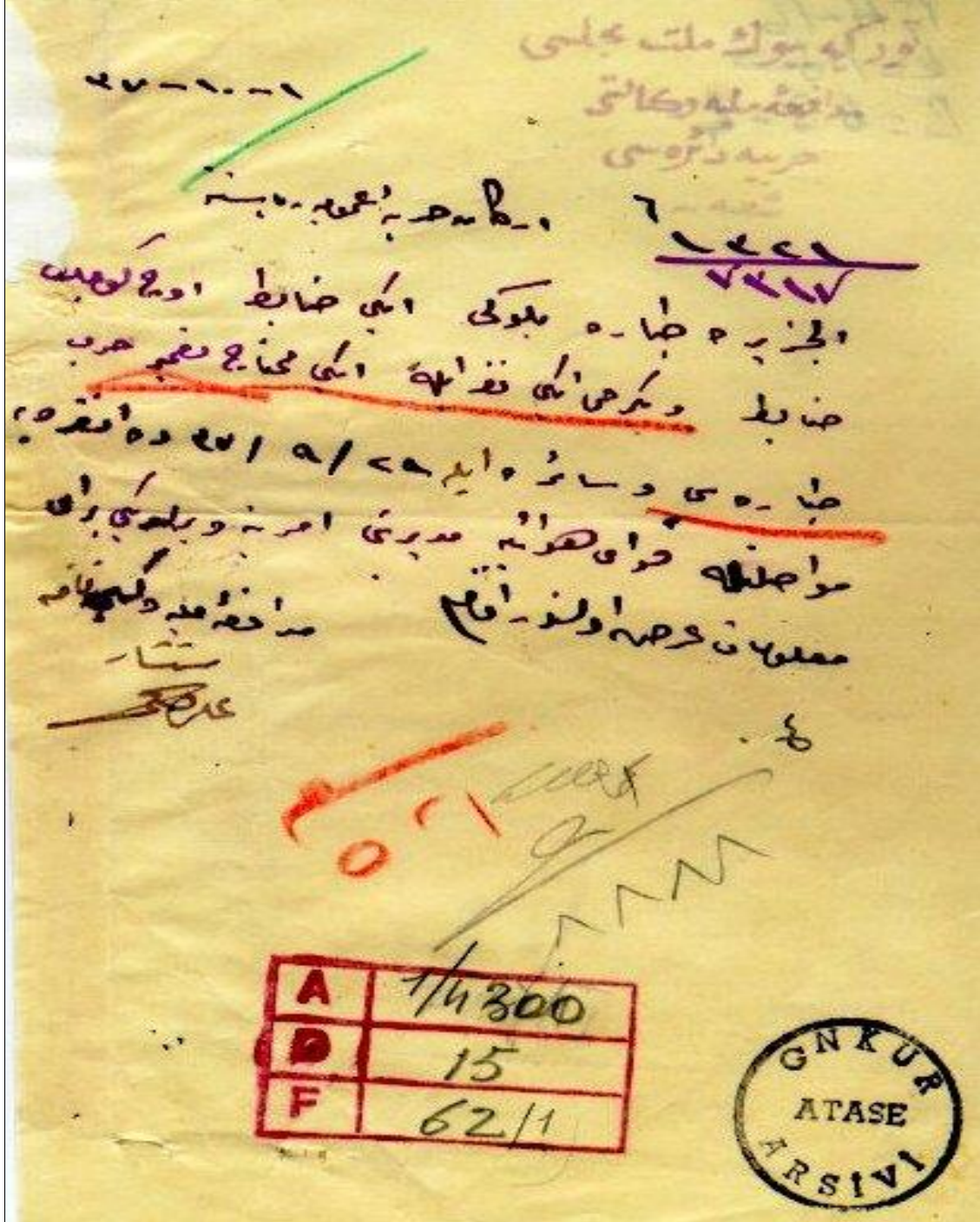
Sarıkamış, Kars ve Novoselim İstikametlerinde Yapılan Hava Keşif Raporu, 29 Eylül 1920 (İSH, K: 750, G: 168, B: 168-1).

EK-2

Doğu Cephesi Harekâtı Sırasında Ermenilerden Ele Geçirilen Tayyareye İlişkin Belge, 3 Aralık 1920 (İSH, K: 756, G: 37, B: 1).

EK-3

Doğu Cephesi Muharebeleri Sonrasında Buradaki Tayyare ve Malzemenin Ankara'ya Getirildiğine Dair Belge, 29 Eylül 1921 (İSH, K: 1180, G: 63, B: 2).

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Azerbaycan ve Türk Atasözlerinin “Dildönmez” veya “Dilterpenmez” Davranış Formülleri

*“Dildönmez” or “Dilterpenmez” Formuls of Azerbaijani And Turkish Proverbs**Xankişi Mammadov**

Özet

Bu eserde ilk defa hiçbir kaynakta bulunmayan Azerbaycan ve Türk “dil dönmez” veya “dilterpenmez” atasözlerinden bahsedilmiştir. Kaydolunur ki, “dil dönmez atasözleri” terimi “dudak degmez atasözleri”, “koşayarpak atasözleri” ve “evvel-axir atasözleri” kibi ilk olarak bu setirlerin müellifi tarafından kullanılmıştır. “Dildönmez”, dilin dönmesine neden olan “İ” ve “ı” ünsüzlerini kullanmayan kelimelerden oluşan şüirlere verilen isimdir. Dildönmez nesir da yazılabilir. Her iki dilde kelimelerin büyük çoğunluğu “İ” ve “ı” ünsüzlerine sahip olduğundan, şüir biçimi oluşturmak çok zordur. Elçin ve V. Guliyev Azerbaycan aşık şüirinde Aşık Alasgar’ın eserlerinde tek bir deyim “dil dönmez” olduğunu yazarlar. Aslında, öyle dildönmez kusurludur, yeni dildönendir. Böylece Azerbaycan edebiyatında “dildönen” şüir yok. “Dildönmez” şeklindeki şüirler sadece bu mısraların müellifinin eserlerinde bulunur. Ancak hep Azerbaycan hep de Türk atasözlerinde olduğu gibi folklorun diğer örneklerinde de pek çok “dil dönmez” örneği vardır. Elbette bu, eski Türk-Oğuz boylarının düşünce alanının, ideolojik ve estetik küreselliğinin zenginliğine tanıklık etmekte ve babalarımızın ne kadar manevi ve sanatsal açıdan zengin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Azerbaycan Atasözleri ve Sorunları, Türk Atasözleri ve Sorunları, Aşık Alasgar, “dildönmez”

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Doç.Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, kankishimamedov_53@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-7064-726X.

Atıf/Citation: Mammadov X. (2022). Azerbaycan ve Türk Atasözlerinin “Dildönmez” veya “Dilterpenmez” Davranış Formülleri. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 96-119.

Geliş/Received: 06.04.2022**Kabul/Accepted:** 21.05.2022

Abstract

In the article, it is spoken for the first time about Azerbaijani and Turkish proverbs that are not found in any other source. It is noted that the term “dildonmez” proverbs is used for the first time, as “dodagdeymez” (in the speech process lips do not touch each other), “evvel-akhir proverbs” (in the formation of these proverbs the initial and final sounds should be the same). “Dildonmez” is the name given to poems composed of words in which the consonants “l” and “r” are not used, causing the tongue to rotate in the oral activity. You can also write “dildonmez” prose. Since the vast majority of words belonging to both languages contain the consonants “l” and “r”, it is very difficult to create varieties of dildonmez in poetry. Elchin and V. Guliyev write that in the Azerbaijani ashug poetry there is only one sample of dildonmez in the works of Ashug Alasgar. In fact, this dildonmez is invalid. Thus, there is no “dildonmez” in Azerbaijani literature. It is also noted that the poem “dildonmez” occurs only in the works of the author of these lines. In fact, this dildonmez is invalid. However, there are many “dildonmez” examples in both Azerbaijani and Turkish folklore, as well as in other examples of folklore. Of course, this also testifies to the richness of the field of thought, ideological and aesthetic globalism of the ancient Turkic-Oghuz tribes and lead us how spiritually and artistically rich our ancestors were.

Keywords: Folklore, Azerbaijani proverbs and parables, Turkish proverbs, Ashug Alasgar, “dildonmez”.

Giriş

Aşık edebiyatının en az rastlanan ve en zor biçimlerinden biri, şiirin “dildönmez” biçimidir. Elchin ve Vilayet Guyliyev, bu tür şiirlerde dilin icra sürecinde sabit kalması gerektiğini, yani burada dilin durumunu değiştiren ünsüzlü kelimelerin kullanılmaması gerektiğini belirtmektedir (Elchin, 1993: 38). Meherrem Kasımlı ve Mahmud Allahmanlı'nın “Aşık şiirinin poetik biçimleri ve çeşitleri” adlı kitabında okuyoruz: “dildönmez”, dilin ağız boşluğunda dönmesine neden olan “l” ve “r” ünsüzlerini kullanmayan kelimelerden oluşan geraylı, koşma ve tecnislere verilen attır. Başka bir deyişle, bu tür şiirlerde dil, icra sürecinde sabit kalmalı ve konumunu değiştirmemelidir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki metinde herhangi bir harfin ya da birkaç harfin aynı anda kullanılmamasının reddine eski kaynaklarda da rastlanmaktadır. Bu etkinlik İngilizce “lipogram”, Almanca “leipogramm”, Fransızca “lipogramme”, İspanyolca ve Portekizce “lipograma”, Rusça “lipogramma” olarak adlandırılmaktadır. Terim bilim tarafından Yunanca “λειπω”- “reddediyorum” ve “ῥοῶμ” - “harf” sözcüklerinden türetilen “λειποῤῥοῶματος” terimi olarak bilinir. Ayrıca eski Yunancada buna “lipogram” denir. Bizim çağımızdan önce VI yüzyılda Yunan lirik şair Lasus of Hermione, “σ” harfi olmadan iki “şiir” yazmıştır. Tarihte “α “ ve “β “ harfleri olmayan şiirlere de rastlıyoruz. Nestor of Laranda, Homeros’un İlyada’sı için bir şarkıyı yeniden yazarken bu numarayı kullandı. En ünlü lipogramlar, Fransız yazar Georges Perec’in eserlerinde de bulunur. 300 sayfalık romanı La Disparition’da (Rusça çeviride “o” harfi yer almamaktadır) Fransızca’da en yaygın sesli harflerden biri olan “e” harfini kullanmamıştır. Macarca ve Fransızca’da “La Disparition”, Rusça’da “İsçezenie” ve İngilizce’de “A Void” olarak adlandırılan kitap, İngilizce, İtalyanca, Almanca, İspanyolca, Türkçe, İsveççe, Felemenkçe, Romence, Japonca dahil olmak üzere çeşitli dillere ve hatta Katalanca tercüme edilmiştir. Türk/Tatar kökenli G.Derzhavin, 1791-1802 yılları arasında “r” harfini kullanmadan on iki şiir yazmıştır. “Anacreon Mecliste “ - 1791, “Rüyada Bülbül” - 1797 ve diğerleri. Fütüristlerin başkanı, Ukrayna kökenli Rus-Amerikalı şair D.Burlyuk da “r” ve “s” harfleri olmadan şiirler yazdı. Amerikalı yazar Edgar Allan Poe, 1845 tarihli “The Raven” adlı şiirinde “s” harfini kullanmamıştır. Bu tür örnekleri oluşturmak zor olsa da bu yöntem zaman-zaman kullanılmış ve edebiyat dünyasına “lipogram” adı verilen bir türde tanınmıştır. Bu alandaki rekorun Amerikalı yazar Ernest Vincent Wright’a ait olması da ilginç. Onun 1939’da yayınlanan 50.000’den fazla kelime olan ünlü “Gadsby” romanında “e” harfi kullanılmamaktadır. Azerbaycan ve Türk edebiyatında, metinde herhangi bir harfi veya birkaç harfi kullanmayı reddeden şiirler arasında “dudak degmez” ve “dildönmez” vardır. “Dudak degmez” hakkında bir şey yazmamıza gerek yoktu. Çünkü bu konudaki yazımız yayınlandı (Memmedov, 2022: 145-162). Bu nedenle, bu yazıda sadece “dildönmez” hakkında konuşacağız.

Unutulmamalıdır ki, “z”, “x”, “q” harflerini kullanmadan İngilizce herhangi bir eser yazmak zor değildir, ancak bu dilde “a” harfinden vazgeçerek bir şeyler yazmak zordur. Hem Azerice hem de Türkçede “l” ve “r” ünsüzleri olmadan küçük bir eser bile yazmak zordur, ancak mümkündür. Mesele şu ki Azerbaycan Türkçesine ait kelimelerin büyük çoğunluğunda “l” ve “r” ünsüzleri bulunmaktadır. Anlaşılan bu zorluktan dolayı edebiyatımızda “dildönmez” şiirlere rastlamıyoruz. Bütün edebiyat eleştirmenleri- Elçin, Vilayet Guliyev, Meherrem Kasımlı, Mahmud Allahmanlı ve diğerleri yazarken Azerbaycan aşık şiirinde sadece Aşık Alasgar’ın eserlerinde bir “dildönmez” vardır, ikincisi yok. Aslında, bu dildönmez kusurludur. Şu şiire dikkat edelim:

Axı, biya, biya, bigu,
Bigu, bikof, dağa, bax, bax.
Heyyü, hekkü hakim sensen,
Heyye bax, bu bağa bax, bax.

Gözüm sağı, **seher** çağı
Geyek ağı, gezek bağı.
Hamı sevib bu sayağı,
Kaymağa, hem yağa bax, bax.

Aziz aye, müammaye,
Salsan saye bu mevaye.
Sebeb sensen bu sevdaye,
Böyük ağa, sağa bax, bax! (Elçin, 1993: 39).

Görüldüğü gibi birinci fıkrada “l” ve “r” ünsüzleri kullanılmamasına rağmen, ikinci ve üçüncü fıkralarda bu şart ihlal edilmiştir. İkinci fıkranın ilk satırında “seher” kelimesinde, üçüncü fıkranın ikinci satırında “salsan” kelimesinde “l” ve “r” ünsüzleri kullanılarak kurallar ihlal edilmiştir. Aşık Alasgar’ın 2004 yılında yayınlanan eserlerinde geçen şiirin ikinci mısrasında “seher” kelimesi “şafak” kelimesi ile değiştirilmiş ve kusur giderilmiştir. Ancak üçüncü ayette “salsan” kelimesinin yerini “gerek” kelimesi almış ve böylece söz konusu eksiklik giderilmemiştir. Bu lehçenin üçüncü noktasını düşünün:

Aziz aye, müammaye,
Gerek saye bu mevaye.
Sebeb sensen bu kovğaye,
Böyük ağa, sağa bax, bax (Aşık Alesker, 2004: 162).

Bu nedenle, yukarıdakilerden şu sonuca varılamaz: Aşık Alasgar'ın eserlerinde bir “dildönmez” olduğu söylene de (bu da kusurlu) aslında Azerbaycan edebiyatında “dildönmez” şiirler olmadığı sonucuna geliyoruz. Her durumda, bu doğrudur. M.Gasimli ve M. Allahmanlı, bazı aşık ortamlarında bu fonopoetik işlemin “diltenpenmez” olarak da adlandırıldığını belirtmektedirler (Kasımlı, 2018: 90). Bu tür şiirlerin sadece bu setirlerin yazarının eserlerinde bulunduğunu belirtmek gerekir (X.M). Bir örneğe dikket edelim:

Yaxşını yamana yazdın,
Nece deyim, ahsen dünya.
Kanmazı kanana yazdın,
Nece deyim, ahsen dünya.

Şaxta keçdi yazım, yayım,
Daşa deydi oxum, yayım.
Vaxtsiz köçdü emim, dayım,
Nece deyim, ahsen dünya.

Sinemi kat-kat oydun sen,
Oymakdan hiç doymadın sen.
Xankişini mat koydun sen,
Nece deyim, ahsen dünya (Memmedov, 2022: 186).
Kanaatimizce daha fazla yoruma gerek yoktur.

1. Sorun

Ama “dildönmez” folklorun diğer örneklerine de uygulanabilir mi? Örneğin, atasözleri vb. Bu eserde ilk defa hiçbir kaynakta bulunmayan Azerbaycan ve Türk “dildönmez” veya “diltarpenmez” atasözlerinden bahsedilmiştir. Araştırmamız Azerbaycan, aynı zamanda Türk atasözlerinde ve diğer folklor örneklerinde yeterince “dildönmez” olduğunu göstermektedir. Elbette bu, eski Türk-Oğuz boylarının düşünce, ideolojik ve estetik küreselcilik alanındaki zenginliğine tanıklık eder ve bize babalarımızın manevi olarak sanatsal zevk açısından ne kadar zengin olduğunu sorar. Onları incelemek çok önemlidir. Bizce bu hem folklor tarihinin bir incelemesi hep de dilimizin ve dilimizin güzelliğinin yanı sıra yaratılan manevi hazinenin korunması açısından da ilgi çekicidir. Bu, sorunun aciliyetini gösterir. Eserde ilk kez hiçbir kaynakta bulunmayan “dildönmez” Azerbaycan ve Türk atasözleri ele alınmaktadır. Şunu da belirtmek

gerekir ki, “dudak degmez atasözleri”, “evvel-axir atasözleri” gibi “dildönmez atasözleri” tabiri ilk kez tarafımızdan kullanılmıştır (Memmedov, 2022: 145-162).

2. Azerbaycan “dildönmez” Atasözleri

Çalışmaya beş binden fazla Azerbaycan (5) ve Türk atasözleri (6) dahil edilmiş ve bunlardan üç yüz on beşinin “dildönmez” olduğu tespit edilmiştir. “K” harfiyle başlayan en çarpıcı atasözleri (altmış) daha dikkat çekicidir. Elbette bu sayının daha yüksek olması muhtemeldir. Bazı “dildönmez” atasözlerinden örnekler:

- Kada gadiye, ben gadiye;
Kada tükendi, tövbe tükenmedi;
Kadının gücü göz yaşındadı;
Kan dedi kamaşmadı, kayın dedi kamaşdı;
Kan sübutsuz kaynamaz;
Kanan düşmen kanmaz dostdan yaxşıdı;
Kanın diyesi var, namusun diyesi yoxdu;
Kasıb et tapanda od tapmaz, od tapanda et;
Kasıbın günü – itin günü;
Kasıbın eli heç neye çatmaz;
Kasıbın saxası şeytandandı;
Katık yememişik, katık kabı görmüşük;
Kav düşmese, ses çıxmaz;
Kaza atdım, koza deydi;
Kazanan kim, yeyen kim?!
Kazanmayınca kazan kaynamaz;
Kazı taxtına, köpek vaxtına;
Kanaet xezinedi;
Keçen güne gün çatmaz;
Keçen zaman kayıtmaz;
Keçi handa, kaya handa;
Keçi kasıbın inegidi;
Keçi senin, biz benim;
Keşiş hemişe kete yemez;
Keyf senin, kend kovxanın;
Kışda bağ etegi, yayda dağ etegi;

Kışın günü adamı isitmez;
Kız evi - şah evi;
Kız kundakda, cehizi sandıkda;
Kız özge emanetidi;
Kız yükü, duz yükü;
Kızını döydü, özünü öydü;
Kızını koy beşiye, cehizini koy eşiye;
Kızsız - ana, duzsuz ana;
Kızsız ev, duzsuz ev;
Kiçikden xeta, böyükden eta;
Kime emek, kime yemek;
Kimine kat-kat, kimine ac yat;
Kimse kimsenin nesibin yemez;
Kişinin üzüne baxma, sözüne bax;
Kocadan demek, cavandan kömek;
Kohumun acısı – kovunun acısı;
Kohumun kimdi? Yaxın koşun;
Konak umduğun yemez;
Konağım konağ, koşum da konak;
Konağın üzüne baxma, izine bax;
Konak ev yiyesinin kuzusudu;
Konak konağı sevmez, ev yiyesi ikisini de sevmez;
Koşun tox, sen de tox;
Koşunun başı şişdi, kayğısı bize düşdü;
Korxak karnın doyurmaz;
Kovxa benem, nobat sendedi;
Koyun kuzusunun ayağını basmaz;
Koz kabığından çıxdı, kabığını begenmedi;
Köhne getdi, sen tezedən danış;
Köhne hamam, köhnə tas;
Köhne kapı, köhne daban;
Köhnesiz teze yoxdu;
Köpek ünü göge çıkmaz;
Kuzu katmıyan kuzuçudan küsmez.

2.1. “A” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

- Ac ayı oynamaz;
Ac beyden tox it yaxşısı;
Ac katık istemez, yuxu yasdık;
Adamı başdan, ağacı yaşdan;
Adamın adı çıxınca, canı çıksa yaxşısı;
Adımı güvec koy, ocak üste koyma;
Adımı sene koyum, seni yana-yana koyum;
Ağacın yemişini ye, kabığını soyma;
Ağız yemeyine, üz utanmaz;
Ağzım ne yeyib ki, üzüm ne utana;
Axdı kan, çıxdı can;
Axşamın işini sabaha koyma;
Ac adamın gözüne yuxu getmez;
Asanı koyub çetine düşme;
Aşığın sazı boynunda, sözü boğazında;
Aşna-aşna, çıxdı ocak başına;
At etnen, igid donnan;
At binen atasını tanımaz;
Ata-ata – atıcı, bine-bine – binici;
Ata baxma, dona baxma, içindeki cana bax;
Ata kabakdan yanaş, ite arkadan;
Ata kamçı, eşşege – biz;
Ata bindi, atasını tanımadı, atdan düşdü, atı tanımadı;
Atamı, anamı atmışam, tekce seni tutmuşam;
Atanın duası, ananın ahı;
Atasız uşak – damsız ev;
Atdan düşsen de addan düşme;
Ayağa düşmeyen başa çıxmaz;
Ayı adamı öz yuvasında boğmaz;
Az danış, yaxşı danış;
Az ye ki, çox yeyesen;
Az-az ye, hemişe ye.

2.2. “D” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Dad dadiycan, duz da dadiycan;
Dadanan dayanmaz, yığdıkcə da doymaz;
Daş kuyuya düşən kimi düşdü;
Daz daznan yatdı, daz da naz atdı;
Dazın daza baxdığı, dazın da naz atdığı;
Demesen, eşitmezsen;
Demege utanmayan yemege de utanmaz;
Deve böyükse, yükü de böyükdü;
Deyme bana, deymeyim sana;
Dinc ayağa hiç ne deymez;
Dinindən dönen imanından dönmez;
Don tapmaq asandı, dost tapmaq çətin;
Dokkuzunda ne isə doxsanında da odu;
Dost dostun aynasıdı;
Dosta dost, düşməne düşməni kibi bax;
Dostsuz insan – kanadsız kuş;
Dostu yatanda, düşməni satanda sına;
Dostunu bene de, deyim sen kimsen;
Dostunun dostu senin de dostundu;
Dovşan dağda, suyu ocakda;
Düneni deme, bu günü de;
Dünya boynu yoğunundu;
Dünya - kazan, biz - çömçə;
Düşməni ocak başında tanı.

2.3. “B” və “S” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Babadan hikmet – neveden xidmet;
Bağa kınınnan çıxdı, kınını beğenmedi;
Baxdın yatdı, sen de yat;
Baxma deyene, bax dediyinə;
Baş bostanda bitmez;
Başaçığın kaçacağı papakçı dükanıdı;
Başı baş eden - ayak, ayağı ayak eden - dayak;

Baş başına, başmağı ayağına;
Beş de beş, beş buçuk da beş;
Beg dediyin ne, begenmediyin ne?
Beg dediyin hansı, begenmediyin hansı;
Bege inanma, suya dayanma;
Bezenmisen bu gündesen, bezenmesen ne gündesen?!
Bıçak öz kının kesmez;
Boğaz boydan aşağıdı;
Boş kazan kaynamaz;
Boyuna baxma, bacarığına bax;
Böyük başını küçük işe katma;
Bu gün bene ise, sabah da senedi; Bugün nakit, yarın nishe;
Bu meçide bu namaz da çoxdu;
Buğday etmegine ne katık?!
Buz üste çıkmış danaya dönüb;

2.4. “S” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Sağ baş yasduk istemez;
Samana katsan at yemez, kepeye katsan it;
Sevgi sönmez ateşdi;
Sen get özüne dost kazan, düşmen ocak başında;
Senet kanaddı;
Senetsiz kişi, kanadsız kuş;
Senin üzün, devenin dizi;
Seninki sende, benimki bende;
Silah sahibine de düşmenddi;
Siyavuş kanıdı, batmaz;
Soğan eyib açandı;
Söz adama, çubux heyvana;
Söz böyüyün, su kiçiyin;
Söz danış, söz eşit;
Söz deyen azdı, söz çeyneyen çox;
Söz sahibinin dustağıdı, sahibi sözün dustağı;
Söz sözün söykeyidi;

Söz üçün usta, iş üçün xeste;
Söze usta, işe xeste;
Sözünü mekâmında de;
Sözün düzünü de, atı min çap;
Suyu - susuza, ekmeği aca;
Sümüyünü it sümüğüne katma.

2.5. “İ” ve “Y” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

İçdim üzüm suyunu, tökdüm üzüm suyunu;
İgid basdığıni kesmez;
İgid dayısına baxmaz;
İki adam danışanda üçüncü adam danışmaz;
İnegin üzüne bax, sūdünü sağ;
İsa üçün Musayı kınama;
İş başka, söz başka;
İşimiz düşdü kaza, kaz da özünü koydu naza;
İşin düşdü kazıya, özün döndün tazıya;
İt de getdi, ip de getdi;
İt de öz kapısında ağadı;
İt dişiyen, igid işiyen tanınar;
İt ekmege, uşak mehebbete;
İt ekmekden kaçmaz;
İt iti yemez, it eti yimez;
İt itin ayağını basmaz;
İt ola, et ola, dayana;
İt yanına beg kibi, beg yanına it kibi;
İte atmağa daşı yoxdu;
İyesi itine sümük atar;
İynen de itende gözün itikçidi;

Ya dağın eteginde, ya begeteginde;
Yağ ye, yaxada gez;
Yağmadı yağış, bitmedi kemiş;
Yaxın konşuya yaman söz deme;

Yaxını koyub, uzakdan danışma; Yaxşı adamnan savaşıma, pis adama – yanaşıma;
Yaxşı at kamçı yemez;
Yaxşı gün cennetdi, yaman gün cehennem;
Yaxşı güne dözmeyen yaman güne heç dözmez;
Yaxşı ovçunun tufengi pas tutmaz;
Yaşına baxma, başına bax;
Yaşına yaşına, çıxdı ocak başına;
Yaşına yox, başına bax;
Yatan iti oyatma;
Yatan öküze yem yoxdu;
Yay kasıbın hem atasıdı, hem de anası;
Yazana baxma, yazdığına bax;
Yeddisinde ne idise, yetmişinde de odu;
Yemegin dadı duzdadı, dünyanın dadı gözde;
Yiye gözü hekim gözü;
Yügensiz ata minme.

2.6. “E” herfi ile başlayan “dıldönmez” atasözleri

Eyin geydiyın isteme, boğaz yedyıın iste;
Ekmesen, biçmezsən;
Emanete minen tez ener;
Emek itmez;
Enseden atan topuğa deger;
Et emanetdi, sümük daimi;
Et ye, at min, et kuc;
Ete baxma, dona baxma, içindeki cana bax;
Eti senin, sümüyü benim;
Etine kıysa da, sümügüne kıymaz;
Ezizim ezizdi, canım onnan ezizdi.

2.7. “M” ve “Ö” herfi ile başlayan “dıldönmez” atasözleri

Mayıs ayı - vayıs ayı;
Meymun baxdı güzğüye, adını koydu özğüye;
Mehebbet sönmez oddu;

Mehebbetin yaşı yoxdu;
Men dedim daza, daz özünü koydu naza;
Men yatım, yaman keçsin, yaman yatsın, men keçim;
Menden sana öyüt, deni özün üyüt;
Meksedsiz iş tutma;
Müxennetnen ehsan yemege de getme;

Ögey ana, ocağa yana;
Öküzün cütdü, işin bitdi, öküzün taydı, işin zaydı;
Öyüd batmayana söyüd batmaz;
Öz anasını seven, özge anasını söymez;
Öz sözünü özgenin ağzından danışma;
Özgenin sözünü özgenin evinde danışma;
Özgenin yaxşısından öz pisimiz yaxşıdı;
Özüne baxma, sözünə bax;
Özüne istemeyeni, özgeye istemel!

2.8. “E”, “N” ve “O” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Eşşegin yox ise, güyegün de mi yok?
Eşidib bay olmadı;
Eşşegin doğduğu kabağınca;
Eşşek nedi, döşek nedi?
Eşşek üçün yasın oxunmaz;
Eşşegin adı eşşekdi, axmak ise eşşekden pısdı;
Eşşeyin hesabı başka, eşşekçininki başka;
Evin kiçiyi olunca, kapının iti ol;

Nadanın düşmeni özüdü;
Namus insanın kan bahasıdı;
Naümid şeytandı;
Ne it yiyesidi, ne gön yiyesi;
Nefes hakdandı;
Nefes nefesdi, bednefesin adı bednamdı;
Nene evin kötüyüdü;

Nene nevenin oyuncağıdı;Oba bizde, biz obada;

Ocakdan getse de bucakdan getmez;

Od imandandır;

Od yanmasa tüstüsü çıkmaz;

Odunu beş koy, gözünü deş koy;

Oxuyan yaşa baxmaz;

Okı at, dexi çıkışına bak;

Ota katsan, at yemez, ete katsan, it.

2.9. “G”,”H” ve “T” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Geje otağa, gündüz yatağa;

Get özüne dost kazan, düşmen ocak başındadı;

Getdim savab edem, günaha batdım;

Göy muncuk kimdedi, benim gözüm ondadı;

Göz baxmak üçündü, cibe koymak üçün yok;

Günahsız adam yoxdu;

Günde kazan, günde ye; Hakk iş batmaz;

Hakk iş günden aydıdı;

Hakk küvvet, küvvet hakkdı;

Havadaki kuşu satma;

Heç kim adama müfte iş tutmaz;

Heya imandandı;

Hoha hiş, yenge düş;

Tanıdığın şeytan tanımadığın adamdan yaxşıdı;

Tepe dağı begenmez;

Tısbağa kınından çıxdı, kınını begenmedi;

Tox it ac begden yaxşıdı;

Tosbağa kınından çıxdı, daha kınını begenmedi;

Toya getmesen eyib etmez, yasa getmek vacibdi;

Tükü yönüne sığa.

2.10. “C” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Can bostanda bitmez;
Can de, can eşit;
Cavan işe, koca aşa;
Cennet de bu dünyadı, cehennem de;
Cibin boşsa, sözün keçmez;
Cüme şenbenden uzundu.

2.11. “P” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Papağımız güne yandı;
Papakçının kaçağı papakçı dükanıdı;
Payızın suyu kasıbın boğazına tengdi;
Peyinine bax bostan ek;
Pişik çox kaçmaz.

2.12. “U” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Udsuz ev, kutsuz ev;
Umudunu kesen şeytandı;
Unutkannık faciədi;
Uyxu yasdık istemez.

2.13. “X”, “Ş”, “Ü” ve “V” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Xata benden, eta senden;
Xeste yatmaq xesteye baxmaqdan yaxşıdı;
Xış kötüye dayanıb;Şaddığa gejik, ehtiyaca yox;

Şahidin kazancı söyüşdü;
Şamın heyatı onun yanmağındadı;Üz döndü, göz döndü;

Üzü bezek, içi tezək;
Üzük ismetdi, nişan kismet; Vaxt kenimetdi;

Vay o gündən ki, adamın öz iti özünü kapa;
Vede vediye baxmaz, vede heç şeye baxmaz.

2.14. “Ç” və “Z” herfi ile başlayan “dildönmez” atalar sözleri

Çaxmağını çax, papağını tapım;

Çaxmak benden, kov senden;

Zaman zamana uymaz; Zıyan ağudan acıdı.

3. Türk “dildönmez” Atasözleri

Şimdi de Türkçe “dildönmez” atasözlerine dikkat edelim. Burada da en dikkat çeken “K” harfiyle başlayan “dildönmez” atasözleridir.

3.1. “K” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Kaçmaktan kovmaya meydan yok;

Kanatsız kuş uçmaz;

Kanı sıcak;

Kanıımı kuruttu;

Karı düzeni;

Kasım gibi yüzü ekşi;

Kavak ağacı gibi büyümüş gitmiş;

Kavga kaşağısı;

Kavgasız evin kaynanası;

Kaynatamın çenesi gibi;

Kaz gibi ağzını açacağına gözünü aç;

Kazanmayınca kazan kaynamaz;

Keçinin can kaygısı, kasabın yağ kaygısı;

Kedi gibi yakında dama çıkacak;

Kedi gözü gibi;

Kedi ne, budu ne?

Kedi, tavşan tutmaz;

Kedinin ayağı kaç?

Kefen sevici;

Kendinden paha biç;

Keskin kahyası yok ya;

Keskin bıçak sahibini kesmez;

Kestane kabuğundan çıkmış, kabuğunu beğenmemiş;

Keyfi çatmış, masfayı atmış;
Keyfine danış;
Kimi yağından yiyemez kimi yavanından;
Kimine hay hay kimine vay vay;
Kiminin devesi, kiminin duası;
Kırk serçeden bir börek;
Kiyamet cücesi;
Kız beşikte, cihaz sandıkta;
Köpeğe hoş, kediye pişt demez;
Köpeği an, çomağı yanı başında;
Köpeğin ağzına kemik atmış;
Köpek köpeği yemez;
Kötüden iyi doğmaz;
Küpe bindi.

3.2. “A” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Abacı, keçeci, ya sen neci?
Abayı yaktı Fatmacığın bezine;
Acuze gibi çenesi düşmüş;
Aç ayı oynamaz;
Ağzının suyu aktı;
Akçenin gittiğine bakma, işin bittiğine bak;
Akşam ise yat, sabah ise git;
Aşk ateşi yanmayınca, yakmaz imiş;
Ana kuzusu, ana baba günü;
Ateş pahası;
At yedi günde it yediği günde;
Ata bakma, tavına bak, içindeki cana bak;
Attan indi, eşeğe bindi;
Ateşi ateşine;
Ayağı düze bastı;
Ayağı üzengide;
Ayağına ip taktı;
Ayakkabına tuz koydum;

Ateşi yanmadan dumanı çıkmaz;
Az kaz, öz kaz, kapıyı büyükçe kaz;
Azıcık aşım, kavgasız başım;
Aydın havası.

3.3. “B” harfi ile başlayan “dildönmez” atalar sözleri

Baba ocağı;
Baş, bostanda bitmez ya;
Başını kaşımaya vakti yok;
Bahtına küssün;
Başı bacadan aşmadı ya!
Başı gözü sadakası;
Başını meydana koydu;
Başkasının sözünden ziyade kendi gözüne inan;
Be diyecek dudağı yok;
Beğim dedikçe azıttı;
Beğim sen de pek pašamışsın;
Bıçak kınını kesmez;
Beşte beş, onbeş de beş;
Bıçak kemiğe dayandı;
Bizim boz eşek de bu havadan gittiydi;
Boş keseden, beş de daha;
Boyu boyuma, huyu huyuma uymadı;
Bu sevdadan vaz geç;
Buz gibi soğudu.

3.4. “D” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Dağ üstü bağ;
Danışan dağı aşmış;
Danışık döğüşü;
Dem bu dem;
Dev aynasına bakmış;
Devesi Hacı;
Divan atı;

Dost, düşman içinde;
Dostuna dost, düşmanıma düşmanım;
Dünya bu ya kim kazana kim yiye;
Dünya kazan biz kepçe;
Dünyanın ucuna yetiştik;
Dünyayı başına zindan etti;
Düşüş attı;
Düz taban.

3.5. “S” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Saçı bitmedik yetim;
Sağ baş yastık istemez;
Sağdıç emeği;
Sandığımız kutu kapağı çıktı;
Sanki kıyamet kopmuş;
Sen ağa, ben ağa, bu ineği kim sağa?
Seninki sende, benimki bende;
Sepette pamuk yok;
Sıcağı geçti;
Sıcağı sıcağına;
Söz ayağa düştü;
Sudan cevap;
Suyu yumuşak.

3.6. “E” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane;
Emeği, sağdıç emeğine döndü;
Er isen meydana çık;
Eski ağza, yeni taam;
Eski hamam eski tas;
Eski kütük;
Esvap kabası;
Eti senin, kemiği benim;
Ev yap, ev yıkma;

Eyyüp oyuncacı mı bu?
Ez de suyunu iç;
Ezilip süzülmesine değmez.

3.7. “İ” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

İçtik üzüm suyunu, döktük yüzün suyunu;
İmam suyu;
İmama uygun cemaat;
İp takmadı;
İpe un serdi;
İpi, sapı yok.
İpten kuşak kuşandı;
İstemem, yan cebime koy;
İş işten geçti;
İşin sonuna bak;
İyi gün dostu.

3.8. “H” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Hacı yatmaz;
Haddeden geçmiş;
Han evi, babam evi;
Hanım iğnesi;
Hapı yuttu;
Hastaya naz etmek hekime yakışmaz;
Hava hoş;
Havası uygun;
Hiç senesi gibi uzadı;
Hitabından, atasından.

3.9. “Ç” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Çam ağacı gibi up uzun;
Çekişmeyince pekişmez;
Çenesi düşük;
Çift çubuk sahibi;

Çingene ustası;
Çoban itikadı;
Çobana yağ kaygısı, keçiyə can kaygısı;
Çöp çatan çatmış.

3.10. “C” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Can çıkmayınca huy çıkmaz;
Canı kemeğine bitişik;
Canına ot tıkadı;
Cehennem azabı;
Cehennem kütüğü;
Cennet kuşu;
Cennet, canıma mihnet.

3.11. “G” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Geç, geçenden;
Gittiği antep yediği pekmez;
Gün bugün, saat bu saat;
Göz boyadı;
Gözünü budaktan sakınmaz;
Gün doğdu.

3.12. “N” və “O” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Naçizden kendini sakın;
Nakişi beyaza çıktı;
Nanı hab etti;
Nasuh nasuh tevbesi;

Ocağı söndü;
Ok, yaydan çıktı;
Okuma canıma değdi;
Okunu attı, yayını astı.

3.13. “F” ve “Ö” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Faka bastı;

Faka koyacak tane yok;

Fesat kumkuması;

Öfke tavana çıktı;

Önüne bakma sonuna bak;

Ötesi çıkmaz sokak.

3.14. “M” ve “P” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Meydan okudu;

Meyve ağacından uzak düşmez;

Pabucu büyüğe okut kendini;

Pişmiş aşa soğuk su kattı;

“Ş” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri (bir):

Şeytan kendi evini yıkmaz.

Döldönmez atasözlerinde “evvel-axır” veya “harf üste” ile ilgili yeterince örnek vardır. Yani bu atasözleri dildönmez olduğu gibi, aynı zamanda aynı harfle başlar ve aynı harfle biter. Azerbaycan folklorunda rastladığımız böyle “evvel-axır” atasözlerinden örnekler:

Adımı güvec koy, ocak üste koyma;

Ağacın yemişini ye, kabığını soyma;

Ağzım ne yeyib ki, üzüm ne utana;

Axşamın işini sabaha koyma;

Aşığın sazı boynunda, sözü boğazında;

Aşna-aşna, çıxdı ocak başına;

Buz üste çıkmış danaya dönüb;

Eyin geydiyin istermır, boğaz yediyin iste;

İt de getdi, ip de getdi;

İt de öz kapısında ağadı;

İt yanına bey kimi, bey yanına it kimi;

İynen de itende gözün itikçidi;
Kimeemek, kime yemek;
Konağım konağ, konşum da konak;
Men yatım, yaman keşsin, yaman yatsın, men keçim;
Üz döndü, göz döndü;
Zaman zamana uymaz.

Şimdi hep dildönmez, aynı zamanda “evvel-axır” Türk atasözlerine dikket edelim:

Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane;
İş işten geçti; İpe un serdi;
Kaçmaktan kovmaya meydan yok;
Kanı sıcak;
Kedi gibi yakında dama çıkacak;
Keskin bıçak sahibini kesmez;
Naçizden kendini sakın.

Sonuç

Azerbaycan ve Türk deyim ve atasözlerinin sanatı o kadar yüksektir ki, üslup kontrolünün dışında hiçbir şey kalmamış gibidir. Bu anlamda dildönmez atasözlerinin poetikasıdan bahsederken asonans ve aliterasyonun yarattığı ahenge de değinmek gerekir. Genel olarak, ünsüzlerin aliterasyonu ve ünlülerin asonansı, hep metin içinde hep de kelimelerin başında veya sonunda birçok benzetmede bulunur. Bu anlamda aliterasyonun sözel olmayan paremlerde iki şekilde kendini gösterdiğini görüyoruz: 1) iç aliterasyon ve 2) dış aliterasyon.

Böylece çeşitlilik açısından Azerbaycan ve Türk atasözlerinin işlevsel-anlamsal özünün zenginliğine tanık oluyoruz. Bu, babalarımızın zekasını, dilimizin büyüklüğünü, hafıza felsefemizin keskinliğini ve zekasını gösteriyor. Hayat tecrübemizi kelimelerle ifade eden bu “dildönmez” kalıplar, folklorumuz için yeni bir olgu, yeni bir model, yeni bir yaklaşım olduğu aşıkardır. Etnopsikolojik varlığımızın milli-üslup potansiyeline yönelik böyle formüllere hiçbir milletin folklorunda rastlamak mümkün değildir. Elbette bu fenomenolojik biliş tarafından belirlenen dünya yasalarını hayal etmek ve anlamak açısından oldukça ilginçtir. Bu, sorunun sistematik bir şekilde incelenmesi ve genç nesillere aşılması gerektiğini göstermektedir. Çünkü yapılan işin genellenmesi, yeni araştırmaların mevcut temel üzerinde yürütülmesi, var olanların bir bütün olarak sistemleştirilmesi, zamanın ve gerçeğin bir gereğidir.

Kaynakça

Âşık Alesker. (2004). *Eserleri*. Bakı: Doğu-Batı.

Elçin, Kuliye V. (1993). *Özümüz ve sözümüz*. Bakı: Azərneşr.

Kasımlı, M, Allahmanlı, M, (2018). *Aşık şeirinin poetik biçimleri və çeşitleri*. Bakı: Elm ve təhsil.

Memmedov, X, (2022). *Azərbaycan və türkçe dudak degmez atasözlerinin işlevsel-anlamsal yapısı*, BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 1.

Memmedov, X, (2022). *Yüze yüz*. Bakı: Müellim.

Yagubgizi, M, (2013). *Atalar sözləri*. Bakı: Nurlan.

Yusif Çotuksöken, (2004). *Türkçe atasözleri ve deyimler*. Gümüşsuyu/İstanbul, Toroslu kitaplığı.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Scientific Theoretical Fundamentals of Philological Comparative Studies

Filolojik Karşılaştırmalı Çalışmaların Bilimsel Teorik Temelleri

Gulnoz Iskandarovna Khalliyeva **Bahor Bakhridinovna Turaeva* ***Dilshod A'zamkulovich Nasriddinov* ***

Özet

Karşılaştırmalı edebiyat veya edebi karşılaştırmalı çalışmalar, iki veya daha fazla edebi olgunun karşılaştırılmasına dayanan bir bilim dalıdır. Uluslararası sosyal, kültürel ve edebi ilişkilerin her geçen gün geliştiği günümüzde, karşılaştırmalı edebiyatın geleceği bilimin en büyük yönlerinden biridir.

Herhangi bir karşılaştırmalı çalışma, edebiyatlar arasında genel teorik yasaların ortaya çıkmasına temel teşkil eden edebi fenomenlerin ortak ve özel yönlerini tanımlar.

Bilimin amacı öğrencilere, ustalara ve tüm araştırmacılara karşılaştırmalı çalışmaların metodolojisi, karşılaştırmalı edebiyat hakkında teorik bilgiler vermek, karşılaştırmalı araştırma yöntemlerini açıklamak, bu alandaki bilgilerini geliştirmektir. Ayrıca karşılaştırmalı edebiyatın amacı, edebi olayların (görsel yardımcıları, sanat eserleri (таъвирий санъат ишларими), yazarların edebi mirası, edebiyat okulları, türler vb.) tarihsel bir fenomen veya belirli bir tarihsel gerçektir ve edebi bir olaya uygulanan iç yasaları göstermektedir.

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Prof.Dr., Uzbekistan State World Languages University, gulnoz7410@mail.ru, ORCID ID: 0000-0001-5013-0792.

** Ph.D., Uzbekistan State World Languages University, bahorturaeva@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4019-7891.

*** Ph.D., Uzbekistan State World Languages University, dilshodnasr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1432-284X.

Atf/Citation: Khalliyeva, G.I., Turaeva, B.B., Nasriddinov, D.A., (2022). Scientific Theoretical Fundamentals of Philological Comparative Studies. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 120-138.

Geliş/Received: 25.01.2022**Kabul/Accepted:** 29.05.2022

Bilimin amacı karşılaştırmalı tarihsel yöntem ve kurucuları, temel kavramlardır; makro ve mikro karşılaştırılabilirlik; Doğu-Batı edebi ilişkileri, çeviri eleştirisi, edebi bir metnin karşılaştırmalı analizi için ölçütler hakkında mümkün olduğunca çok teorik bilgi sağlamayı ve araştırmacılarda edebi olayları karşılaştırma ve karşılaştırma yeteneğini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu konunun incelenmesi sırasında öğrenciler, yüksek lisanslar ve araştırmacılar: karşılaştırmalı araştırma metodolojisini ve temel kavramlarını açıklayabilme; karşılaştırmalı edebiyat üzerine temel literatür bilgisi ve bunların özeti; çeviri hakkında genel bir fikre sahip olmak, çeviri türleri, çeviri eleştirisi, orijinal ve çevirinin karşılaştırılması konusunda belirli bir bilgiye sahip olmak; edebi olayların genel ve özel yönlerini karşılaştırma yoluyla belirleme, poetika, edebi ilişkiler ve edebi etki konularını analiz etme becerisine sahip olur.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Çalışmalar, Karşılaştırmalı Edebiyat, Karşılaştırmalı-Tarihsel Yöntem, Nesne, Karşılaştırma Aşamaları,

Abstract

Comparative literature or literary comparative studies is a branch of science based on the comparison of two or more literary phenomena. The future of comparative literature is one of the great directions of science at present when international social, cultural, and literary relations are developing day by day.

Any comparative study identifies common and specific aspects of literary phenomena, which serve as the basis for the emergence of general theoretical laws between literature.

The purpose of the science is to provide students, masters and all researchers with theoretical information about the methodology of comparative studies, comparative literature, to explain the methods of comparative research to improve their knowledge in this area. In addition, the purpose of comparative literature is to determine the typological and genetic nature of literary events (visual aids, works of art (ТАСВИРИЙ САҢЪАТ ИШЛАРИМИ), literary heritage of writers, literary schools, genres, etc.), regardless of whether it is a historical phenomenon or a specific historical fact and to demonstrate the internal laws that apply to a literary event.

The object of science is the comparative historical method and its founders, the basic concepts; macro and micro comparability; it aims to provide as much theoretical knowledge as possible about East-West literary relations, translation criticism, criteria for comparative analysis of a literary text, and to develop in researchers the ability to compare and contrast literary events.

- be able to explain the methodology of comparative research and its basic concepts.
- knowledge of the basic literature on comparative literature and their summary.
- have a general idea of the translation, types of translation, translation criticism, a certain knowledge of the comparison of the original and the translation.
- have the skills to identify general and specific aspects of literary events through comparison, to analyze the issues of poetics, literary relations and literary influence.

During the study of this subject, students, masters, and researchers: be able to get the knowledge of the methodology of comparative research and its basic concepts have a general idea of the translation, types of translation, translation criticism, a certain knowledge of the comparison of the original and the translation, have the skills to identify general and specific aspects of literary events through comparison to analyze the issues of poetics, literary relations, and literary influence.

Keywords: comparative studies, comparative literature, comparative-historical method, object, stages of comparison.

Introduction

Comparative studies (lot. *comparativus* - comparative) is a field of science based on the comparative study of various processes, which includes language and literature along with other areas. The term was first coined in France (“*littérature comparée*”, 1817), then in England (“Comparative literature” in 1886), in Germany (in the name of the magazine “*Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*”, 1887-1910), in Russia (1889 in the research of A.N.Veselovsky.) began to be used.

The direction of comparative research in the field of language and literature is called philological comparative studies. Philological comparative studies consist of two major groups:

1. Linguistic comparative linguistics, i.e., comparative linguistics.
2. Literary comparative studies, i.e., comparative literature.

Linguistic comparative studies aim at the comparative study of languages that are close and not close to each other in different directions. “The study of languages from a comparative point of view, their historical approach, has laid the foundation for the emergence of comparative-historical linguistics, the firm recognition of linguistics as a separate, independent science” (Rasulov, 2010: 291).

1. The Main Peculiarities of Comparative Literature

Features of literary comparative studies. The literary process is the object of literary comparative studies, and all issues related to the study of fiction (*e.g., plot and composition, content and form, the language of the work of art, writer’s style, etc.*) constitute the subject. *Synthesism, mentality, receptive aesthetics, intertext, paratext, metatext, hypertext, architecture, imagology, inheritance, semiotics, typology, and motive* are as the basic concepts of comparative literature.

As noted in the scientific literature, the following literary phenomena can serve as objects for comparative studies: the original and translation of a work; poetics of the work, plot, composition, language of the work, motives, skill of writers, etc. The views of other scientific issues in the literature, the literary reception (the process of acceptance of the literature of other people) are also the object of comparative literature (*For example, “Navoi in the eyes of the Russian reader” or “Pushkin and Uzbek reader”, “The Japanese who dedicated their lives for learning Fitrat”*). And also, there is considered different scientists’ views (for example, the scientific research of Uzbek, Russian, Japanese, and German on “Boburnoma”), international literary relations, issues of interaction, tradition and innovation, the question of the influence of different types of art (*music, painting, sculpture, cinema*) on literature, and etc.

Orientalist N.I. Konrad (1891-1970) focuses on the five aspects that can be the object of comparative literature:

- Comparison of national literature with historical commonalities (e.g., Persian and Tajik).
- Comparison of typological features in the literature of different peoples (e.g., classical realism of the XIX century).
- Comparison of the literature of nations in different places and times (e.g., Russian and Uzbek).
- A comparison of literature with typological features that are not related to each other (e.g., chivalrous novels and Japanese military epics).
- Comparison of international literary relations. At this point, the scholar emphasizes literary influence and literary connections (Konrad, 1978: 32-33).

V.M.Jirmunsky (1891-1971) noted that the comparative study of the writer's work with the national and international literary traditions that influenced him is of methodological importance, helping to determine the writer's creative individuality, and his place in the development of national and world literature (Jirmunskiy, 1960: 183).

In the monograph published in Germany, the science of comparative studies is classified into 4 groups, such as:

1. “Comparative studies of literary theory Dichtungs- / Literaturtheorie)”,
2. “Comparative studies of literary history”
3. “Comparative intermedial research (comparative Intermedialitätsforschung/ Comparative Arts)”
4. “Comparative culture (comparative Kulturwissenschaft)”. At this point, the authors put forward the theory that every phenomenon related to literature can be studied from a comparative point of view (Zymner, 2013: 405).

Furthermore, according to the theory of comparative studies, the literary process can be compared through two different approaches:

1. Historical genetic approach to the literary process (*literature of the same or similar nations in terms of origin*)
2. Comparative typological approach to the literary process (*literature of nations with commonalities, regardless of origin*) for example, internal themes in the literature of different nations, traditional heroes, genres, literary trends.

In terms of comparative study of the literature, comparative study is divided into two major groups.

1. Macrocomparative study – a comparative analysis of literary phenomena within different genetically unrelated nations (*for example, the works of Shakespeare and A.Navoi*).
2. Microcomparative study – a comparative analysis of literary phenomena belonging to one nation or region (*for example, the works of A.Qahhor and O‘Hoshimov, A.Yassavi and Makhtumkuli*).

2. Comparative Literature as A View of World Scholars

A comparative study of the scientific work of literary scholars can also be the object of macro or micro compatibility. E.E.Bertels (1890-1957) and A.N.Malekhova (1938-2009) are Russian scientists who lived and worked in different places at the same time. Their scientific research on the same work, Alisher Navoi’s epic “Lison ut-tayr”, requires a comparative study, showing the evolution and perfection of ideas, as well as the identification of differences and commonalities. This is the object of micro compatibility. Based on a comparative study of the scientific views of both orientalists, the following conclusions can be drawn (Xalliyeva, 2018: 133-134):

1. In the research of E.E. Bertels (1928) and A.N. Malekhova (1978) the balance of hermeneutic doctrine was not disturbed; the essence of the text was not sacrificed for transient ideas and ideological interests. It is difficult to say this about E.E.Bertels’ research in the 1940s because the policy of repression forced the scientist to reckon with the ideology of the time. The plot of the work of both orientalists, Navoi’s connection with mysticism, the reason for choosing the nickname Foni, his views on Eastern Nazism are almost synonymous. For example, on the subject of Navoi and mysticism, E.E. Bertels notes that the poet was deeply acquainted with the teachings of mysticism but was not a Sufi practitioner. A.N. Malekhova also emphasizes that mysticism was not a goal for the poet, but a means.
2. E.E. Bertels approaches the issue from the historical-biographical point of view. A.N. Malekhova from the structural-systematic point of view. The scholar analyzes the essence of the stories in the political, socio-cultural context, down to the smallest elements, and A.N. Malekhova focuses on the study of the internal composition of the work, the identity of the author, and typology of stories.

3. Both studies essentially complement each other. The evolution of views of E.E. Bertels and A.N. Malexova shows that the epic “Lison ut-tayr” can be studied in different aspects and duration.

2.1. Comparative Literature As A Science

The history of science shows that the first theoretical ideas about comparative literature was formed in Europe in the early nineteenth century and in Russia in the second half of the nineteenth century due to the need to explain the similarities and differences of literary processes (Akademicheskije shkoli v literaturovedenii, 1975: 211).

Comparative research was initially conducted in the field of linguistics and later had its impact on literature as well. A special contribution to the development of the comparative-historical method was made by European linguists such as Franz Bopp, Rasmus Rusk, Jacob Grimm, who emerged as innovative linguists (Rasulov, 2010: 81).

The first theoretical comparative ideas were formed in Germany. The German scholar I.G. Gerder. The research and works of Gerder (1744-1803) and the great writer I.V. Goethe (1749-1832) were created in a comparative direction. I.G. Gerder focused primarily on the general aspects of the cultural life of Europe. The great writer I.V. Goethe, who continued his ideas, introduced the concept of “world literature” to science. The uniqueness of culture, especially the commonalities of Eastern and Western cultures that make up world literature, is embodied in its West-East desk.

The comparative-historical method in Russian oriental studies is associated with the name of the Russian historian and theorist A.N. Veselovsky (1838-1906). The scientist was the first to use this term in science. “The comparative-historical method is based on the laws of development of socio-historical development in the study of the universal literary process. Because the historical process has its own characteristics within each geographical region, it also has a number of general laws, on the basis of which it is possible to study the literature of different peoples in a comparative aspect” (Qosimov, Hamroqulov, Xo’jayev, 2019: 24). A.N. Veselovsky approached the issue on the principle of historicity. For example, in 1859, a German scholar criticized G. Floto’s article on “Divine Comedy”: “It is difficult to imagine a writer without time; Dante’s creative legacy is not only Dante’s, but also the role of time” (Akademicheskije shkoli v literaturovedenii, 1975: 211). In his view, the history of literature is the history of social thought, culture and science, and the personality of the poet is shaped by certain historical conditions.

A.N. Veselovsky summed up all his ideas and created the work “Historical Poetics” based on a comparative methodology (Veselovskiy, 1989: 405). According to the Russian scholar M.G.

Bogatkina, the methodology of modern comparative studies is based on the traditions of the comparative-historical school created by A.N. Veselovsky and consists of a set of comparative methods of studying the text (Bogatkina, 2004: 75).

In short, the comparative-historical method (Eshonboboev, 2008: 38-46), which is the main method for comparative research, helps to fully understand the dynamics of the literary process, the exchange of inheritance and traditions, artistic values.

Methodological aspects of literary comparatists after A.N. Veselovsky were studied by scientists such as V.M. Jirmunsky, A. Dima, D. Dyurishin, N.I. Konrad, I.G. Neupokoeva, M.B. Khrapchenko, A. Kokorin, M. Bogatkina, V.R. Amineva, Yu.I. Mineralov. The literary research on the field is still being studied today.

Today, the science of comparative literature is gradually developing. Continuing the tradition initiated by American scientists W. Frederick (President of the International American Association of Comparativists) and Rene Wellek, comparative scientific centers and schools are being established in various scientific centers around the world. These include the Moscow School of Comparative Studies and the British and American Comparative Literary Associations (www.bcla.org/index.htm; www.agla.org).

Several scientific journals on comparative literature are currently published in the world. *Imagology and Comparative Studies in Russia*, *Historical Poetics*, and *Revue de literature Compare* in France are among such prestigious journals that publish the best articles on comparative studies (www.bcla.org/index.htm; www.agla.org).

2.2. Scientific Theoretical Fundamentals Of Comparative Analysis

Comparative analysis is different from simple analysis. Traditional analysis consists of objects, and they are their constituents. For researchers, it is enough to know this. Comparative analysis, in addition to the aforesaid actions, also focuses on comparing the components of the objects of analysis with each other.

The purpose of comparative analysis is to identify similarities and differences between comparable objects.

From time immemorial, our people say, “the truth is known by comparison”. That is why the methodology of comparison is widespread and used in people’s life activities. Today, the process of comparison is introduced into the mechanism of cognition and event analysis. The methodology of comparison is used in all areas of science and practice.

There is a certain scientific and practical basis for a deeper understanding of the content, essence and functions of the methodology of comparison.

The objects of comparative analysis are divided into natural, social, and spiritual objects. These three relatively independent groups of events are interconnected. They form the environment in which a person lives and are reflected in fictional image.

Despite the relative independence of natural phenomena, they become objects of comparison only after they are involved in human social life. In other words, because people are engaged in a comparative analysis of natural phenomena, they assimilate their social characteristics into it based on their own interests and views. As a result, the comparative analysis of natural phenomena becomes somewhat socialized. Thus, there can be no mechanism for comparing natural phenomena without considering the influence of social factors.

The second group of objects of comparative analysis consists of social phenomena. The method of comparing them has its own characteristics. At the same time, the area of analysis expands the number of comparative analysis indicators increases. The reason is that the laws of social development, all groups of social relations economic, political, spiritual-ideological, legal, scientific-technical, information, military, ecological and many other relations are taken into account here.

Spiritual-ideological issues constitute the third group of objects of comparative analysis. The depth and accuracy of the comparative analysis of the objects of the spiritual-ideological sphere leads to a positive result.

Hence, the natural, social, and spiritual-ideological phenomena that exist in fiction are the objects of comparative analysis. Yet the objects are unique and require consideration of a number of their features.

2.3. Tasks of Comparative Analysis

According to the interpretation in the scientific literature, in the process of comparative analysis such tasks as gnoseological, logical, methodological, methodical, axiological are performed (Mineralov, 2018). In other words, we go through these stages in the process of comparing literary events.

The epistemological function of comparative analysis. Its essence and main purpose are to gain new knowledge and skills about the objects of comparison. We are able to achieve the following results:

First, in the process of comparative analysis, we obtain new information about each object being compared.

Second, we gain new insights into the interaction of comparable literary events.

Third, if the process of comparing objects is sufficiently complete and precise, then we will have information about their past, present, and future. At the same time, we enrich the theory of comparison methodology.

The logical function of comparative analysis. Expression of logical law rules in the process of comparing literary events. In order not to deviate from the requirements of logic in the process of comparative analysis, the following should be observed:

1. It is illogical to compare literary events with different bases. Often different bases are chosen for the comparative analysis of literary events. When this happens - the process of comparison loses its accuracy it is in many respects without subject, and therefore ineffective. There should be clear and unambiguous grounds for comparison. What is right cannot be compared to another. For example, if we take a plot with another plot and the language with another language of a work, it is logically correct to compare it with the language of another work.
2. The expected result cannot be achieved unless certain situations that are not related to the objects are excluded from the analysis.
3. In the process of comparison, one may encounter conflicts and, contradictions. Even in the contradictory characters, there are certain commonalities that do not contradict logic.

The methodological task of comparative analysis. In the comparison process, we use many methods and techniques. This increases not only our knowledge of the object, but also our empirical knowledge i.e., our experience in solving some problems in life, and expands our practical possibilities

The task of worldview in comparative analysis. It is known that every process takes place depending on people's knowledge and worldview. The breadth of a comparative analysis depends on the extent to which a person has a worldview, knowledge, and level. Therefore, worldview plays an important role in this process. The worldview of the subjects serves to enrich the worldview of the public.

The evaluative (axiological) function of comparative analysis is manifested in many forms, in many respects. Whatever we do not compare, of course, in the conclusion we conclude our scientific theoretical views and evaluate this or that literary phenomenon. Therefore, comparative analysis is essentially axiological that is, in its content the value of the events being compared in terms of their similarities and differences is concentrated. This not only enriches the theoretical framework, but also plays a practical role in solving some problems.

The empirical task of comparative analysis is mainly focused on ensuring the solution of practical problems. Every day we face a series of practical issues. Only when comparative analysis serves practice and is important in a person's life, it will be truly productive.

3. The Most Important Stages in The Comparison Process

In order for a comparative analysis to yield the expected result, at what stages should the researcher work?

First of all, the researcher must select the objects of comparison correctly. So, the state of existence of the objects of comparison creates these stages.

First, it is impossible to compare and identify similarities and differences between events without comparing their internal features, internal parameters. The main ones of the latter are the content, essence, qualities of the objects being compared. Therefore, identifying similarities and differences in the content, nature, and qualities of events is the first step in the comparison process.

Second, it is well known that the internal features of events, that is, their content, essence, qualities, are manifested in the environment. It follows that it is necessary to study the similarities and differences in the ways in which the internal properties of the objects of comparison are manifested in the environment. This is the next stage of the comparative analysis.

Third, not only do the objects being compared affect the environment, but the environment also affects them. This involves comparing the characteristics of the impact of external conditions on the objects of analysis. In this way, a third direction is naturally determined at the stage of comparing events. Its essence is to identify similarities and differences in the impact of the environment on the objects of comparative analysis.

Fourth, there will be a reason, a necessity, for the occurrence of any event, including a literary event. Of course, they should be taken into account when comparing. Many needs play a role in the origin, existence, development, and functioning of each event and some of them are of paramount importance. Therefore, before we do a comparative analysis of what we need, we also need to compare the needs and wants that make it happen. This comparison helps us to identify similarities and differences in the reasons for the existence of objects being compared. To do this, we need to perform a comparative analysis in the literature on the algorithm of necessity (motive) - object-essence (result).

Thus, the comparison of needs can be considered as an important link in the mechanism of object analysis that we need. There is nothing happens without need and necessity. If we recall, Alisher Navoi's "*Lison ut tayr*" the first of seven valleys chosen for the original destination was wishes (<http://journals.tsu.ru;www.cairn-int.info/journal-revue-de-litteratur.comparee.html>).

4. Typical Situations That Can Be Compared

Sometimes when we have so much material in our hands, we can not know what to compare or compare with what. It is known that the process of comparative analysis and its results are influenced by many factors. These are the contents of the objects of comparison, methodological tools in the analysis, methods of comparative analysis, etc. With all in mind, the following typical situations can be compared.

The first situation is to compare the events of a literary event that exist in space and time. Such a comparison mechanism has its own characteristics. First, the spatial unity of the objects being compared, the generality of the environment, removes from the agenda the study of how it affects these properties. The general space and time, on the other hand, indicate that the environment of the objects of comparison is the same and that this environment has essentially the same effect on them. This leads to a slight “simplification” of the comparative analysis. Second, the existence of comparable phenomena in one space and one time allows us to speak of their natural-historical unity. For example, a comparative study of the works of Utkir Hoshimov and Tohir Malik reveals the general and specific aspects of writers who lived and worked in the same place and time.

The second situation. It is a space, but a comparison of literary events from different eras. A second situation arises when it is necessary to compare literary events that exist, or may exist in a given environment, in the same space, but at different times. However, comparing events that occur at different times but in very similar situations is a difficult task. Usually, certain problems, difficulties, and puzzles occur in it.

Often, they try to compare events that take place in the same space, for example, in the context of a country, by negating the time factor. This is wrong: for example, poets who lived and worked in the same place but at different times: Muqimiy and Muhammad Yusuf’s views on youth will certainly be judged by time. In other words, if the objects being compared exist in the same environment, it is impossible not to take into account that it affects them differently at different stages of their development. Even if the conditions under which the events took place (country, any place) have not changed radically, the objects of comparison themselves may have changed during this time.

The third situation. Comparing objects that existed at the same time but in different places. For example, the Uzbek writer Nasir Zokhid and the American writer Victoria Schwab, who live and work at the same time in the same place, have a novel of the same name “Revenge”. At this point, it is important to take into account the effect of the environment on the objects of

comparison when comparing the motive of revenge in both novels. This process requires special attention from the researcher.

Thus, the simultaneous existence of objects of comparative analysis cannot be a basis for ignoring the characteristics of the environments in which they live and develop. The reason is that if this is done, the comparison will not give the expected result.

The fourth situation. The process of comparing literature of different spaces and times. It compares different environments, different places, and literary events of different times. This situation is considered to be the most complex for the methodology of comparative analysis. For example, in order to study the interpretation of Enlightenment in the works of Shakespeare and Alisher Navoi, or in the works of Abdullah Kahhar and Jack London, it is necessary to take into account the following:

Firstly, it is necessary to understand the nature of the events being compared. Second, it is necessary to examine as deeply as possible the previous conditions and environments in which the objects of comparative analysis exist, revealing their influence on the worldview of Shakespeare and Navoi or Abdullah Kahhar and Jack London. In order to know what unites the works of writers who lived and worked in different times and places, other than popularity, it is necessary to reveal many literary events.

Due to the spatial-temporal parameters of the comparison objects, many difficulties arise in the path of the analyst. However, given the characteristics of the situations that arise during the development of comparable phenomena, they can be solved. The practice has shown that a comparative result is more effective if researchers conducting a comparative analysis understand these difficulties and have methods and methodology for comparing different, conflicting events.

4.1. Methodology of Comparative Analysis

Comparative analysis is one of the stages of methodology for knowing and changing the phenomena in existence. The methodology of comparison forms the basis for comparing different processes that exist in a particular space and time. Therefore, there is a need to determine the place of comparative analysis in the methodology.

It is well known that methodology is the doctrine of scientific research methods. In all disciplines, research methods are divided into empirical and theoretical methods. It is on the basis of empirical and theoretical methods that every science, including literature, forms its own research methods. “Without research methods, no science can achieve its goal (strategy), to reveal the essence of the object of research. Because this or that science can determine the phenomena of

nature and society, find their own laws, generate scientific and philosophical ideas about them, of course, through certain methods” (Rasulov, 2010: 291).

The empirical method involves observation and experimentation and consists of steps such as planning, description, and statistics.

Theoretical methods include analysis, synthesis, abstraction, induction, deduction, analog modeling. All theoretical methods go through the following stages: comparison, generalization, classification, evaluation.

Hence, it is clear that comparison is one of the main stages of all theoretical scientific conclusions. Therefore, before performing comparative analysis, it is necessary to thoroughly study the research methods to understand their role in comparison.

In briefly explain the theoretical methods analysis, synthesis - summarization, abstraction, induction - transition from general to specific, deduction - transition from specific to general, analogy - analysis of similar features, modeling (*creation of a prototype: e.g.: artistic model of the universe, textbook electronic model*). Each of these theoretical methods can go through a comparison phase. In comparative analysis, analysis, synthesis, deduction and induction are necessary elements, without which it is impossible to carry out comparative analysis. For example, deduction is the process of dividing events into organizers, and comparative analysis includes the results of this process (Turaeva, 2010).

Hence, comparative analysis shows its influence on all theoretical methods aimed at knowing and changing real-life events. From this, concepts such as comparative synthesis, comparative induction, and comparative deduction are formed. For example, comparative synthesis is the process of identifying similarities and differences between events. It is based on the results of the integration of knowledge in the elements that make them up. In essence, comparative synthesis answers the question, “What is the difference between the objects of comparative analysis?” Comparative induction is the process of identifying similarities and differences between comparable literary phenomena, based on the movement of knowledge from the particular to the general.

4.2. Comparative-Historical and Comparative-Comparative Method

The comparative-historical and comparative (or contrastive-comparative) method is one of the most basic methods in the methodology of comparison. These methods are essentially close to each other but different.

The comparative-historical method is a method of comparing the general and specific aspects of literary events in relation to the process of historical development. The first theoretical

ideas based on the comparative-historical method are described in Aristotle's Poetics. The philosopher compares literature in the process of dividing it into three types, such as epic, lyric, and drama, and explains their essence. There are many theoretical ideas about the comparative-historical method in the scientific literature. In particular, the literary critic B. Karimov notes that using the comparative-historical method, it is possible to conduct research in the following areas:

- Masterpieces of world literature or the beauty of national literature samples are compared with each other.
- Comparative study of literary works according to the period of their creation.
- Study of comparative works of representatives of one national literature.
- Samples of national literature are examined in the context of world literature.
- Different and similar aspects of the literary process or existing literary events in the history of literature are explored.
- Works of writers who are close in terms of topic or scientific problem are examined (Karimov, 2011: 74).
- In the study of literary-aesthetic evolution, the works written by a particular writer are taken as objects.

Such scientists as A.N. Veselovsky, V.M. Zhirmunsky, N.I. Konrad, A. Dima, A. Dyurishin, and V.R. Amineva studied the theoretical foundations of the comparative-historical method (Eshonboboev, 2008: 39).

Contrastive method is a systematic comparison of philological phenomena-based method, mainly to reveal different feature is a focused method. That is why the linguistics called "contrastive" method.

Although theoretical foundations have not been developed, works have been created since ancient times to compare different philological phenomena. Alisher Navoi's work "Muhakamat al-Lughatayn" on the discussion of Persian and Turkic languages is a vivid example of contrastive method. The linguist I.A. Baudouin de Courtenay created the theoretical basis of this method in science in the 19th century. Scientists like E.D. Polivanov, L.V. Shcherba, S.I. Bernstein, A.A. Reformatskiy, Sh. Balli has continued to work in this field (Polivanov, 1933).

According to the linguist R. Rasulov, contrastive method is a method of contract of two or more related or unrelated languages - linguistic phenomena, which differs from the comparative-historical method, which is studied only by comparing and contrasting related languages. In addition, unlike the comparative-historical method, it does not pay attention to the history of the languages being contrasted, their origins - genetic aspects, development, and does not rely on them.

If we apply the above theoretical ideas to the literature, the analysis is carried out within the literature of one nation or one region, focusing on the genetic aspects of literary events, including the comparative-historical method. For example, “comparison of symbols in Uzbek classical literature”, research and analysis of literature based on (e.g., Russian and Uzbek, English and Spanish) we will use the contrastive method if the specific features of this or that literary phenomenon are revealed (Rasulov, 2010: 263).

4.3. Criteria for Evaluating the Results of Comparison

The evaluation of the comparison results depends in many respects on the extent to which the comparative analysis tasks discussed above have been performed. There are historical, epistemological, logical, methodological, spiritual-ideological and other criteria for an objective assessment of the results of comparisons in the scientific literature. To get a clearer picture of them.

A historical criterion is an assessment of how well the results of a comparative analysis correspond to historical facts.

The epistemological criteria are to evaluate the results of this comparative analysis in terms of their conformity to the laws and principles of the theory of knowledge.

The logical criteria are to assess the compliance of the results of the comparative analysis with the requirements of the laws of logic.

The methodological criteria are the evaluation of the results of the comparative analysis in terms of compliance with the choice and order of use of methodological tools.

The spiritual-ideological criteria are to evaluate the results of the comparative analysis, taking into account the extent to which the spirituality of society corresponds to the ideological goals.

In short, the above criteria allow evaluating the results of comparative analysis to determine the scientific and theoretical aspects of comparative research.

Conclusion

In order to achieve fair and objective results in the comparative analysis, it is necessary to pay attention to the following:

First, researchers who want to perform a comparative analysis need to know the theoretical, methodological, and methodological foundations of its implementation. In this regard, they should be able to effectively use the opportunities of theoretical and empirical means of knowledge.

Second, the objects of comparative analysis must take into account the characteristics of the environment in which they exist or may exist. In other words, the researcher must analyze all the circumstances that may affect the process of comparative analysis.

Third, comparison should not be limited to the collection and display of statistical data. The objects of comparison are constantly changing, and researchers need to consider this. The statistical picture of the studied objects must be supplemented with their dynamic features, showing their gradual perfection; otherwise, the comparative truth cannot be complete and objective. Therefore, the statistics should be analyzed and interpreted along with the dynamics.

Fourth, avoid subjectivism in analysis. False comparisons may serve certain interests, but they do not serve the development of science. The fact that some researchers compare philological aspects that do not correspond to each other at all leads to such a false comparison. As a result, the content and results of the comparative analysis are distorted, and misconceptions emerge in people's social consciousness. For example, comparing Otabek's romantic adventures in Abdulla Kadiri's "By gone days" with George Byron's Don Juan's romantic adventures does not give the expected result.

Hence, when the basic rules and requirements of comparative analysis are not met, the process of comparing literary events gives unbiased results.

References

- Akademicheskie shkoli v literaturovedenii. (1975). M. (Academic Schools in Literature Study).
- Akademicheskie shkoli v russkom literaturovedenii. (1975). M.: Nauka, 211. (Academic Schools in Russian literature study).
- Bogatkina, M.G. (2004). O formirovani novoy paradigmi v sovremennoy komparativistike // Mejdunarodnaya nauchnaya konferentsiya. Kazan, 75. (About forming of paradigms in modern comparavistics)// (International scientific conference. Kazan, 75)
- Veselovskiy, A.N. (1989). Istoricheskaya poetika. M.: Visshaya shkola. (Visilovski A.N. (1989) Historical poetics. M.: High School).
- Handbuch Komparatistik: Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis / Hrsg. von Zymner R., Hölder A. (2013) Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 405 (Bu kitob nemis tilida. Bu kitobni uzi nomi turaveradi).
- Sotsialnie i gumanitarnie nauki (2016). Otechestvennaya i zarubejnaya literatura. Ser. 7, Literaturovedenie: Referativniy jurnal. M, 7-21. (Social and Humanitarian science (2016) Local and Foreign literature. Ser.7, Literature Study: Abstarct journal. M,7-21)
- Jirmunskiy, V.M. (1960). Problemi sravnitelno-istoricheskogo izuchenie literatur // Izvestiya AN. T.XIX.Vip. 3. M, 183. (Jirmunskiy V.M. (1960) Problems of comparative historical learning literature// Izvestiya AN. T.XIX.Vip. 3. M, 183).
- Eshonboboev, A. (2008). Qiyosiy-tarixiy metod haqida // O'zbek tili va adabiyoti.T., №4. 38-46. (Eshonboboev A. (2008) On comparative historic method// Uzbek language and literature. T., №4. 38-46).
- Karimov, B. (2011). Adabiyotshunoslik metodologiyasi. T. Muharrir, 74. (Karimov B. (2011) Methodology of Literature Study. T. Editor, 74).
- Konrad, N.I. (1978). Izbrannie trudi. Literatura i teatr. M.: Nauka, 32-33. (Konrad N.I. (1978) Collection. Literature and theatre. M.: Science, 32-33.)
- Mineralov, Y.I. (2018). Sravnitelnoe literaturovedenie (Komparativistika). Uchebnik. – M.: Yurayt. (Mineralov Y.I. (2018). Comparative Literature Study (Comparativistics). Text-Book – M. Yurayt).
- Polivanov, Y. D. (1933). Russkaya grammatika v sopostavlenii s uzbekskim yazikom, T. (Polivanov Y. D. (1933) Russian grammar in comparison with Uzbek, T).
- Rasulov, R. (2010). Umumiy tilshunoslik. T, 291. (Rasulov R. (2010) General linguistics. T, 291)
- Reformatskiy, A.A. (1962). O sopostavitelnom metode, "Russkiy yazik v natsionalnoy shkole", № 5. (Reformatskiy A.A. (1962) On comparison method, "Russian language in national school).

- Xaliyeva, G. (2018). XX asr Rossiya sharqshunosligi va o'zbek mumtoz adabiyoti. Monografiya. T. Muharrir, 133-134. (Khaliyeva G. (2018) Russian orientalism of XX century and Uzbek classic literature. Monograph. T. Editor, 133-134).
- Qosimov, A., Hamroqulov A., Xo'jayev S. (2019). Qiyosiy adabiyotshunoslik. T. Akademnashr, 24. (Kasimov A., Hamrakulov A., Kxujaev S. (2019) Comparative Literature study. T. Academic edition).
- Turaeva, B. (2021). Theoretical and Poetic Peculiarities of The Chronotope In the Novel "The Place of The Skull" By Ch.Aitmatov// Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology. 18(5), 84-103
www.bcla.org/index.htm; www.agla.org
<http://journals.tsu.ru>; www.cairn-int.info/journal-revue-de-litteratur.comparee.html
<http://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy>

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

İnfertilite Tanısı Alan Kadınların Stigma Deneyimleri ve Baş Etme Yolları: Bir Derleme

Stigma Experiences of Women Diagnosed with Infertility and Coping Ways: A Review

Hatice Emekli*
Mehmet Şakiroğlu**

Özet

İnfertilite, birçok kadının, fiziksel ve psikolojik olarak negatif etkilendiği bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok çift infertilite deneyimlemekle birlikte birçok olguda hamile kalamama durumunda sosyal damgalanmaya (stigma) maruz kalan kadınlar olmaktadır. Yapılan araştırmalar duygu odaklı baş etme mekanizmalarının ve yeni yaşam odakları bulmanın, infertilitenin olumsuz etkileri ile ve ilişkili damgalanma etkileriyle baş etmede etkili olduğunu desteklemektedir. Bu çalışmadaki amacımız, infertilitenin kadınlar üzerindeki olumsuz psikolojik etkilerine ve stigma deneyimlerine yönelik baş etmede etkili stratejiler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: İnfertilite, infertilite ve kadınlar, annelik, stigma, baş etme, sosyal stigma.

Sorumlu Yazar/Corresponding author: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aile Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, emeklihatice02@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4951-7337.

** Doç.Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Gelişim Psikolojisi Ana Bilim Dalı, mehmet.sakiroglu@adu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8990-621X.

Atıf/Citation: Emekli, H. ve Şakiroğlu, M. (2022). İnfertilite Tanısı Alan Kadınların Stigma Deneyimleri ve Baş Etme Yolları: Bir Derleme. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 139-150.

Geliş/Received: 08.02.2022

Kabul/Accepted: 20.05.2022

Abstract

Infertility emerges as a situation in which many women are negatively affected physically and psychologically. Although many couples experience infertility, in many cases, there are women who are exposed to social stigma in case of not being able to get pregnant. Studies support that emotion-focused coping mechanism and finding new life centers are effective in coping with the negative effects of infertility and associated stigma. Our aim in this study is to present effective strategies for coping with the negative psychological effects of infertility on women and their stigma experiences.

Keywords: Infertility, Infertility and Women, Motherhood, Stigma, Coping, Social Stigma.

Giriş

İnfertilite, günümüzde birçok çiftin deneyimlediği bir yaşam krizi olarak görülmektedir. İnfertilite; 12 ay ve daha fazla süren düzenli, korunmasız cinsel birleşme sonrası hamile kalamama ile sonuçlanan bir üreme sistemi sorunu olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2018). Daha önce hiç hamilelik yaşanmamışsa ve bu süreç devam ediyorsa durum *birincil infertilite*; daha önce bir kere doğum yapılmış (canlı veya cansız) ve sonrasında bir daha hamile kalınmamışsa durum *ikincil infertilite* olarak adlandırılmaktadır (National Institute for Health and Care Excellence, 2018). Bazı çiftler infertiliteyi, yaşamlarının en büyük krizi olarak tanımlamaktadır (Öztürk ve ark., 2021).

Bazı epidemiyolojik çalışmalar infertilite oranlarına dair bilgi vermektedir. Çocuk sahibi olabilecek yaşta çiftlerin 10%-15%'inin infertilite yaşadığı bilinmektedir (American Society of Reproductive Medicine, 2011). Toplam 190 ülke ve bölgede yapılan bir yaygınlık araştırmasında, 20-44 yaş arası kadınların 12,4%'ünün infertilite deneyimlediği tahmin edilmektedir (Mascarenhas ve ark., 2013). Afrika ülkelerinde infertilite oranının 30%-50% arası olduğu tahmin edilirken Türkiye'de bu oranın 10%-20% aralığında olduğu düşünülmektedir (Eren, 2008; Ramazanzedeh ve ark., 2009).

İnfertilitenin kadınlar açısından etiolojisine bakıldığında düzensiz ovulasyon, fallop tüpüne ilişkin sorunlar, yumurta kalitesi, rahim duvarının kalınlığına ilişkin faktörler, rahmin sağlık durumu, ameliyattan korkma, başka rahatsızlıklara bağlı tedaviler (kemoterapi gibi) ve açıklanamayan nedenler karşımıza çıkmaktadır (Scully, 2014; UK National Health Service, 2018).

İnfertilite tedavilerinden en çok bilinen ve en yaygın başvuru olan tedavi *in-vitro fertilizasyon*; toplum içinde bilinen adıyla tüp bebek tedavisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tedaviyi alanların daha çok kadınlar olduğu bilinmekle birlikte erkekler de tedavi içinde yer almaktadır. Yapılan bazı araştırmalar, kadınların infertilite için daha çok yardım arayışında olduğunu göstermektedir (Whiteford ve Gonzalez, 1995).

Stigma (damgalama); bir dizi olumsuz sonuç ile bağlantılı olan, sürekli ve negatif bir psikolojik tutum olarak tanımlanabilmektedir. Stigma, birçok araştırmada infertil kadınların deneyimlediği bir durum olarak ifade edilmektedir. İnfertilite durumunda, çocuk sahibi olamamanın kadının hatası olarak görülmesi eğilimi, damgalanma ile yakından ilişkili görülmektedir (Fu ve ark., 2015). Yapılan bir araştırmada infertilite tanısı alan kadınların 69,19%'unun damgalanmış hissettiği; 53,08%'inin ise kendini damgaladığı belirtilmektedir (Donkor ve Sandall, 2007). Bazı çalışmalarda kadınlar, infertilitenin, toplumsal açıdan görünür bir durum olmadığını ve gizli bir içsel yükü olduğunu da ifade etmektedir (Whiteford ve Gonzalez, 1995). İnfertilite durumunu yaşayan kadınların, durumları ile ilişkili olarak evlilik ilişkileri bozulabilmekte, kadınlar eşleri tarafından

istismara uğrayabilmekte ve diğer aile üyeleri tarafından alay edilme, özellikle eşin annesinden baskı görme gibi durumlar deneyimleyebilmektedirler (Papreen ve ark., 2000). Sosyal çevrelerinden, arkadaşlıklarından dışlanmaları da karşılaşılabilecekleri bir başka durum olmaktadır (Tabong ve Adongo, 2013). Bu gibi durumlar altında infertilite yaşayan kadınlar kendilerini farklı veya damgalanmış hissedebilmektedir (Fu ve ark., 2015). Damgalanma, infertilite deneyimleyen bir kadının öz saygısını ve öz-yeterlilik algısını düşürebilmekte (Remennick, 2000); uzun süreli depresyon, düşük yaşam tatmini veya sosyal izolasyon gibi olumsuz sağlık sorunlarına yol açabilmektedir (Jansen ve Onge, 2015). Afrika'nın Malawi ülkesinde, infertilite ile ilişkili damgalamaya yönelik yapılan bir araştırmada, bu damgalama sürecini etkileyen üç faktör; *infertil olarak algılanan bir bireyin etiketlenmesi, infertiliteye dair açıklamalarla iç içe geçmiş negatif stereotipler ve infertilitenin sonuçları* olarak belirtilmektedir (Bornstein ve ark., 2020).

Fu ve arkadaşlarının çalışmasında (2015), stigma üç kategoride ele alınmaktadır. İlki olan *deneyimlenen stigma*; ayrımcılığa ve toplumsal kısıtlamalara ilişkin gerçek deneyimler olarak tanımlanmaktadır (Van Brakel ve ark., 2006). İkincisi olan *algılanan stigma*; damgalamaya yönelik kişisel algılar (bir bireyin/ toplumun damgalanmış gruba ait bir birey hakkında ne düşündüğü) olarak tanımlanmaktadır (LeBel, 2008). Üçüncüsü olan *kendini damgalama* ise öz saygısını ve onurunu kaybettiğini düşünme, korku, utanç, suçluluk gibi duygulara sahip olma olarak tanımlanmaktadır (Van Brakel ve ark., 2006). İlk damgalama türü dışsal olarak değerlendirilirken diğer ikisi içsel damgalama olarak değerlendirilmektedir.

Kadını kültürel olarak üremenin merkezine koyan toplumlarda hamile kalamayan kadınlar, kendilerini, başarısız ve hatalı hissetmektedir (Whiteford ve Gonzalez, 1995). Özellikle Müslüman ülkelerde, kadının evlendikten sonra bir ay içerisinde hamile kalması beklentisi, infertilite durumunda kadınların suçlanmasının sebebi olmaktadır (Obeisat ve ark., 2012). Türkiye gibi anneliğin toplumsal cinsiyet rolleri bakımından önemli bir noktada olduğu ülkelerde bu rolü yerine getiremeyen kadınlar, damgalanmakta ve negatif bir dile maruz kalmaktadır (Keskin ve Gümüş, 2014). İnfertilite yaşayan kadınlar olmasa dahi, anneliğe verdikleri önem ile kadınların benlik bütünlüğü erkeklerle oranla daha çok zedelenmektedir ve daha fazla kimlik krizi yaşamaktadırlar (Ying ve ark., 2015). Yapılan birçok çalışmada infertilite tanısı alan kadınların birçoğunun sosyal damgalanma deneyimlediği bildirilmektedir (Donkor ve Sandall, 2007; Missmer ve ark., 2011). Ürdün'de yapılan bir araştırmaya göre infertilite deneyimleyen kadınlar “yarım kadın, meyve veremeyen ağaç, tamamlanmamış” gibi etiketlere maruz kalmaktadırlar (Obeisat ve ark., 2012; Daibes ve ark., 2018).

Kaya ve Oskay'ın 2020 yılındaki bir çalışmasında, infertil kadınların hafif düzeyde stigma deneyimlediği görülmektedir. Aynı çalışmada kadınların en çok etkilendiği stigma alt alanları toplum

tarafından damgalanma ve sosyal geri çekilme olarak bildirilmektedir. Sosyal damgalanma, boşanma riski, infertilite tedavilerine güvenmeme ve tanısız sürecin uzun sürmesi gibi faktörler kadınların umutsuzluğunun artmasına neden olmaktadır (Kaya ve Oskay, 2020).

Annelik, halen birçok toplumda kadınlık statüsü olarak algılanmaktadır. Bu nedenle hamile kalamama durumunda kadınlar kendilerini değersiz ve yetersiz hissedebilmektedir (Koçyiğit, 2012). Hamile kalamama durumunda halen, kadınların damgalanma oranının erkeklere oranla çok daha yüksek olduğu birçok çalışma ile desteklenmektedir (Slade ve ark., 2007).

Bu çalışmanın amacı, kadınların infertilite ile ilişkili stigma deneyimlerinin etkileriyle baş etmelerinin mümkün olduğuna yönelik pratik açıklamalar sunmaktır. Çalışma, alandaki güncel infertilite ile ilişkili stigma araştırmaları incelenerek gerçekleştirilmiştir. İnfertilite ve infertiliteye yönelik stigmatın, literatürde giderek artan bir önemle incelendiği dikkat çekmektedir. İnfertilite tedavisine yönelik tıbbi çalışmalara ve bir yaşam krizi olarak infertilitenin etkilerine yönelik çalışmalara sıkça rastlanmakla birlikte infertilite kaynaklı damgalanmaya yönelik çalışmaların daha sınırlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde infertilitenin psikolojik etkileri ile baş etme yollarının, etkilerine oranla çalışmalarda daha az yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmanın bir diğer amacı, alan yazında, infertilite etkileri ile baş etme yollarına yönelik çalışmaların daha fazla yer almasının önemine dikkat çekmektir. Kadınların, infertilite sürecinde, fiziki, psikolojik ve sosyal açılardan yıpranma paylarının yüksek olduğu düşünüldüğünde bu çalışmanın, özellikle süreçte bulunan kadınlar açısından önemli ve yararlı bilgiler sağlayacağına inanılmaktadır.

Takip eden bölümde, infertil kadınların stigma deneyimlerinin etkilerine karşın koruyucu faktörler yer almaktadır.

Bu sistematik derleme araştırmasında, infertilite tanısı alan kadınların kendilerine yönelik sosyal damgalamalarla ve içsel damgalamayla başa çıkmalarında etkili stratejiler derlenmiştir. Araştırma, konuyla ilgili yayınların geriye yönelik olarak taranması şeklinde yapılmıştır. Literatür taraması, infertilite ile ilişkili stigmaya dair yürütülen son 21 yıldaki çalışmalar ile sınırlandırılmış olup konuyla yakından ilişkili olduğu düşünülen bir 1995 araştırmasına da yer verilmiştir. İngilizce çalışmalar için Science Direct elektronik veri tabanı, Türkçe çalışmalar için ise Dergipark, Ulakbim ve Google Akademik dizinlerinde arama gerçekleştirilmiştir. Bu veri tabanlarında arama gerçekleştirmek için seçilen anahtar kelimeler, diğer infertilite ve damgalama çalışmaları ile uyum göstermesi adına “infertilite, infertilite ve kadınlar, stigma, damgalanma, sosyal stigma, baş etme, annelik” olarak belirlenmiştir. Kaynak tarama, Ekim 2021-Ocak 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Yürütülen çalışmaya nicel ve nitel çalışmalar birlikte dahil edilmiştir. Alan yazın çalışmalarına ek olarak Rebecca Feasey’in “Infertility and Non-Traditional Family Building From Assisted Reproduction to Adoption in the Media” kitabı kaynak olarak kullanılmıştır.

Yürütülen çalışmada Türkçe ve İngilizce dışındaki dillerde gerçekleştirilen araştırmalar, infertiliteye ilişkin tedavi süreçlerini içeren tıbbi çalışmalar, erkekleri örneklem alan çalışmalar ve 2000 yılı öncesinde kalan çalışmalar dışlama kriteri olarak belirlenip araştırmaya dahil edilmemiştir.

1. İnfertilitenin Psikolojik Etkileriyle Baş Edebilir Miyim? Baş Etmede Birkaç Strateji

Literatür çalışmaları incelendiğinde infertilite tanısı alan kadınların, sosyal açıdan damgalandığı ve psikolojik olarak etkilendiği noktaların annelik kimliği etrafında şekillendiği görülmektedir. İnfertilite tanısı alma ile başlayan süreç hem kadınlar hem erkekler hem de çift için yaşamlarında kritik bir dönemi ortaya çıkarmaktadır. Sosyal ve psikolojik açıdan kadınların daha çok zarar gördüğü dikkat çekmekle birlikte, kadınların kendilerine yönelik içsel damgalamalar yaptıkları da görülmektedir. Tüm bu bilgiler dikkate alınarak çalışmanın bu bölümünde, kadınların yaşadığı infertiliteye bağlı damgalanma etkileri ile baş etmeye dair stratejik çözümler sunulmaktadır.

1.1. Sizin Hatanız Değil, Kendinizi Damgalamayın!

İnfertilite tanısı alan birçok kadın, kendilerini yaşam amaçlarını kaybetmiş, değersizleşmiş ve çocuk sahibi olamamanın suçlusu kendisiymiş şeklinde düşünme eğilimindedir (Van Brakel ve ark., 2006). İnfertilite tanısı alan kadınlar, bu durumun başka fiziki sağlık sorunları gibi görünür olmadığını ve psikolojik yükünün gizli kaldığını düşünebilmektedir. Ayrıca kendilerini “diğerleri” olarak damgalayabilmektedirler (Whiteford and Gonzalez, 1995).

İnfertilite, fizyolojik ve biyolojik sebeplere bağlı bir durum olarak bireyin kendi hatası olarak değerlendirilmemelidir. Kendinizi suçlamak, hamile kalamamayı kendi hatanız olarak görmek gibi birçok olumsuz düşünce şekli toplumun beklentileriyle ilişkilidir ve yaşam kalitenizi düşürücü etkiye sebep olmaktadır.

1.2. İnfertilite Tanısı Almak Karşılaşabileceğiniz Bir Durum.

İnfertilite tanısı almaya yönelik yapılan yaygınlık çalışmaları, çocuk sahibi olabilecek yaştaki çiftlerin yaklaşık 10-15%'nin infertilite deneyimlediğini göstermektedir (American Society of Reproductive Medicine, 2011). Türkiye’de ise bu oranının 10-20% arası olduğu düşünülmektedir (Eren, 2008). Ayrıca infertilite kaynağının kadınlar veya erkekler olma oranının yarı yarıya olduğu belirtilmektedir (Fisher ve ark., 2010).

İnfertilite bugün, birçok kadının ve çiftin deneyimlediği bir yaşam krizi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Neden bu benim başıma geldi?” gibi olumsuz ve tekrarlayıcı bir düşünce, baş etme sürecinizde sizi zorlayıcı bir faktör olacaktır. Bu durumun yaygın olarak görüldüğünü, sizin “daha

önceki hatalarınızla ilişkili evrensel veya inançsal bir yanıt olmadığını” düşünerek durumu normalize etmek destekleyici olacaktır.

1.3. Tek Kimliğiniz Anne Olmak Değil, Birçok Açıdan Güçlü Olabilirsiniz.

Annelik, eğitim seviyesi ve sosyoekonomik düzeyden bağımsız olarak halen daha birçok kültürde statü ve toplumsal yer edinme faktörü olarak görülmektedir (Kainz, 2001). Hamile kalamama durumunda kadınlar kendilerini değersiz ve yetersiz hissedebilmektedir (Koçyiğit, 2012). Anne olamayacağını öğrenen birçok kadın, kendilerini tamamlanmamış, kimliğini ve hayattaki amaçlarını kaybetmiş hissetmektedir (Obeisat ve ark., 2012).

Tanı sonrası bu duygu ve düşünceler normal olmakla birlikte, bir kadın ve birey olarak hayatın birçok farklı noktasında aktif rol alınabileceği unutulmamalıdır. Toplumsal açıdan anneliğin kutsal bir noktada olması, kadınların hayatındaki tek amacın bu olduğu anlamına gelmemektedir. Yeni yaşam alternatifleri, yeni yol haritaları oluşturup devam etmek gayet mümkündür. Tedavi süresince veya sonrasında yeni uğraşlar edinebilir, odağınızı genişletebilir, sosyal yaşamınızda aktif olabilir, eğitiminize devam edebilir veya iş yaşamınızda yükselebilirsiniz. Unutmamanız gerekense tüm kimliğinizi kaybetmediğiniz ve kendi yaşamınızın kontrolünün sizin elinizde olduğu!

1.4. Cinselliği Kendiniz İçin Yaşamaya Devam Edin.

İnfertilite tanısından sonra birçok çiftin evlilik ilişkisinde sorunlar yaşadığına dair çalışmalar bulunmaktadır. Cinsel ilişkinin zamanla azalması veya çocuk olmayacaksa tamamen bitirilmesi; cinsel ilişkinin sadece çocuk odaklı ve planlı olması, çiftlerin cinsel tatmininde düşüşe yol açmaktadır ve evlilik içi iletişimde önemli bir sorun haline gelmektedir (Obeisat ve ark., 2012).

Sağlıklı bir cinsellik, birlikteliği ve hazzı da temsil etmektedir. Sadece çocuk odaklı cinsellik deneyimlemek sizi ve partnerinizi yoracak bir etkiye sahip olabilmektedir. Cinsel deneyiminize kendi rutininizde devam etmek hem eşiniz ile iletişiminizi güçlendirecektir hem de infertilite tanısı ile baş etmenizde olumlu etkiye sahip olacaktır.

1.5. Size İyi Gelen Baş Etme Yollarını Kullanmaya Devam Edin.

Yapılan bazı araştırmalarda yüksek düzeyde *umut*, infertilite sorunları ile baş etmede etkili bir faktör olarak görülmektedir (Lulé ve ark., 2018; Yağmur ve Oltuluoğlu, 2012). İnfertilite kaynaklı negatif duygularla baş etmede kadınlar, farklı baş etme mekanizmaları kullanabilmektedir. Duygu odaklı ve din temelli baş etme mekanizmalarının infertilite stresiyle başa çıkmada kadınlar tarafından en çok tercih edilen mekanizmalar olduğu belirtilmektedir (Kaya ve Oskay, 2020; Karaca ve Ünsal, 2015).

Duyularınızı fark etmek ve yaşamak, infertilite tanısı ile baş etmede size yardımcı olacaktır. Yaşama dair umutlu olmak ise düşündüğünüzden daha güçlendirici bir faktördür. İnanış şeklinize göre kullanmak istediğiniz dini temelli yollar da size yardımcı olabilir. Kendinize iyi gelecek yolu seçmede özgür olduğunuzu unutmayın!

1.6. İhtiyaç Hissettiğinizde Profesyonel Destek Alın.

İnfertilite, fiziksel (tedaviler) ve duygusal açılardan yoğun bir süreç olabilmektedir. İçine gireceğiniz sürece hazırlanmak, kendinizi açıp duygu ve düşüncelerinizi paylaşmak, eşinizle iletişiminizi güçlendirmek, yaşam alternatifleri belirleyebilmek gibi birçok konuda profesyonel bir yardım ve psikolojik destek almak da infertilite tanısının olumsuz etkileriyle baş etmeniz için yardımcı olacaktır.

2. Diğerlerinin Olumsuz Tutumlarına Rağmen İyi Hissedebilir Miyim?

İnfertil kadınların destek grupları olması ve bu gruplara katılımlarının desteklenmesi psikososyal sorunlarla baş etmede önemli bir adım olarak belirtilmektedir (Kaya ve Oskay, 2020). Sosyal damgalanmaya karşın en güçlü koruyucu faktörlerden biri eğitim olarak bildirilmektedir. İnfertil kadınların yüzleştiği sosyal damgalanmalar konusunda bilgiyi artırmak için bu durumun sosyal medyayı etkin kullanarak görünür kılınmasını artırmak gerekmektedir (Ay, 2017).

Uygun bilimsel kaynaklarla bilinçlenmek, deneyimlediğiniz durum karşısında iyi hissetmenize yardımcı olacaktır. Damgalanmanın sizi nasıl ve ne kadar etkileyeceğinde sosyal yaşamınıza devam etmeniz ve bilgi seviyeniz belirleyici olacaktır.

3. Çocuk Olmadan Mutlu Bir Aile Olunabilir Mi?

Biyolojik çocuk sahibi olmak, halen birçok kültürde “gerçek aile” olmanın kriteri olarak görülmektedir. Gana’da yapılan bir araştırmada, toplumun çocuğa; toplumsal tanınırlık sağlayan, yoldaş, aile mirası, sosyal ve ekonomik destek gibi anlamlar yüklediği görülmektedir (Kyei ve ark., 2021). Çiftler açısından bakıldığında ise çocukları olmayan çiftlerin ailelerini tanımlamakta zorlandığı görülmektedir (Van den Broeck ve ark., 2010). Çocuk sahibi olamayan birçok çiftin, sosyal çevrelerinden uzaklaştığı veya dışlandığı, diğer aile üyeleri ve toplum tarafından sosyal damgalanmaya uğradığı birçok çalışma tarafından desteklenmektedir.

Çocuk sahibi olmak için tıbbi tedavi arayan çiftlerin sayısı halen fazla olsa da bazı çiftlerin süreci kabullendiği ve yaşamlarına etkin şekilde devam ettiği bilinmektedir. Yani bilinenin aksine çocuk sahibi olamayan her çift üzgün ve günlük yaşamına ara vermiş olmamaktadır. Sosyal desteği etkin devam eden, baş etme mekanizmalarını efektif kullanabilen, yaşamında yeni odak noktaları

belirleyebilen çiftler çocuk sahibi olmadan da mutlu olabilmektedir. Kısacası infertilite kadınları yıkmak zorunda olmamakla birlikte üretken yaşamlarına devam eden kadınlar ve çiftler de bulunmaktadır (Whiteford ve Gonzalez, 1995). Yani evet, mutlu bir aile olabilir ve yaşamınıza etkin şekilde devam edebilirsiniz!

Sonuç

Birçok çift infertiliteyi yaşamlarının en büyük krizi olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle infertilite, literatürdeki araştırmalarda önemini korumaktadır. Çalışmalar infertilitenin stres, sosyal damgalanma ve sosyal geri çekilme gibi olumsuz etkilerine en çok kadınların maruz kaldığını destekler niteliktedir. Sosyal desteğin yeterliliği, sorgulayıcı ve baskıcı olmayan bir çevre, inanç sistemi, eğitim düzeyi ve baş etme becerilerini etkin kullanma gibi etmenler kadınları, infertilite kaynaklı stres ve damgalanma gibi etkilere karşı koruyan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çiftlerin, infertiliteye dair bilgilendirilmesinin, bu durumda ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri azaltmada ve çiftlerin süreç içinde birbirlerine gereken desteği sunmalarında etkili olacağı düşünülmektedir. Yapılan çalışmalar, her ne kadar birçok çift için infertilitenin büyük bir yaşam krizi olduğu ifade etse de infertilite durumunda yaşamlarını üretken devam ettiren kadınlar ve çiftler bulunmaktadır. Birçok kültürde, aile olmanın tanımında halen biyolojik çocuk sahibi olmak geçerli olarak görülmekle birlikte bu konuda sosyal medya, etkileşim grupları gibi kaynakların kadınların ve çiftlerin baş etme yollarını güçlendirdiği görülmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve anneliğe yüklenen anlam ile infertilite, kadınlar ve çiftler için önemli bir stres ve damgalanma kaynağı olarak araştırmalardaki yerini korumaktadır.

Bu derleme çalışması, infertilite ve bu duruma yönelik damgalanmaya dair güncel çalışmalar baz alınarak oluşturulmuştur. İnfertilitenin tıbbi ve bireysel psikolojik yönlerine dair çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Çiftlerin yaşamlarını derinden etkileyen bir süreç olan infertilitenin, aile yaşam döngülerinin kritik noktalarından biri olarak çalışmalarda daha sık yer alması gerektiği düşünülmektedir. Aile danışmanlığı, çift terapisi gibi alanlarda, etiketlenmeye yönelik baş etme ile ilgili alan çalışmalarının kuvvetlendirilmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu çalışmanın, toplumsal cinsiyet çalışmaları, kültürler arası çalışmalar ve erkekleri içeren çalışmalar ile genişletilerek çok boyutlu yaklaşımlar oluşturacak düzeyde çalışmaların ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- American Society of Reproductive Medicine. (2011). *Frequently asked questions about infertility*. Erişim: http://www.asrm.org/ASRM_homepage.
- Ay, R. (2017). Epilepsy and stigmatization: A review. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 20, 129–136.
- Bornstein, M., Gipson, J. D., Failing, G., Banda, V., & Norris, A. (2020). Individual and community-level impact of infertility-related stigma in Malawi. *Social Science & Medicine*, 251, 112910.
- Daibes, M. A., Safadi, R. R., Athamneh, T., Anees, I. F., & Constantino, R. E. (2018). ‘Half a woman, half a man; that is how they make me feel’: A qualitative study of rural Jordanian women’s experience of infertility. *Culture, Health & Sexuality*, 20(5), 516–530.
- Donkor, E. S., & Sandall, J. (2007). The impact of perceived stigma and mediating social factors on infertility-related stress among women seeking infertility treatment Southern Ghana. *Social Science & Medicine*, 65(8), 1683–1694.
- Eren, N. (2008). *İnfertil çiftlerde algılan sosyal desteğin infertilite ile ilişkili stres ve evlilik uyumu üzerine etkisi*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri AD.
- Fisher, J. R., Baker, G. H., & Hammarberg, K. (2010). Long-term health, well-being, life satisfaction, and attitudes toward parenthood in men diagnosed as infertile: challenges to gender stereotypes and implications for practice. *Fertility and Sterility*, 94(2), 574-580.
- Fu, B., Qin, N., Cheng, L., Tang, G., Cao, Y., Yan, C., ... & Lei, J. (2015). Development and validation of an infertility stigma scale for Chinese women. *Journal of Psychosomatic Research*, 79(1), 69-75.
- Jansen, N. A., & Saint Onge, J. M. (2015). An internet forum analysis of stigma power perceptions among women seeking fertility treatment in the United States. *Social Science & Medicine*, 147, 184-189.
- Kainz, K. (2001). The role of the psychologist in the evaluation and treatment of infertility. *Women's Health Issues*, 11(6), 481-485.
- Karaca, A., & Ünsal, G. (2012). İnfertilitenin Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri ve Psikiyatri Hemşiresinin Rolü. *Journal of Psychiatric Nursing*, 3(2), 80-85.
- Kavas, E. (2013). The relationship between religious attitude and coping with stress. *Journal of Social Sciences*, 37, 143–168.
- Kaya, Z., & Oskay, U. (2020). Stigma, hopelessness and coping experiences of Turkish women with infertility. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 38(5), 485-496.
- Keskin, G., & Gümüş, A. B. (2014). Infertility: An examination hopelessness perspective. *Journal of Psychiatric Nursing*, 5(1), 9–16.

- Koçyigit, O. T. (2012). Infertility and its socio-cultural impacts. *İnsanbilim Dergisi*, 1(1), 27–37.
- Kyei, J. M., Manu, A., Kotoh, A. M., Adjei, C. A., & Ankomah, A. (2021). Beliefs about children and the psychosocial implications of infertility on individuals seeking assisted fertilization in Ghana. *Reproductive Biomedicine & Society Online*, 12, 88-95.
- LeBel, T. (2008). Perceptions of and responses to stigma. *Sociol Compass*, 2, 409–32.
- Lulé, D., Ludolph, A. C., & Kübler, A. (2018). *Psychological morbidity in amyotrophic lateral sclerosis: Depression, anxiety, hopelessness*. Oxford University Press. Doi:10.1093/med/9780198757726.003.0003.
- Mascarenhas, M. N., Flaxman, S. R., Boerma, T., Vanderpoel, S., Mathers, C. D., & Stevens, G. A. (2013). Trends in primary and secondary infertility prevalence since 1990: a systematic analysis of demographic and reproductive health surveys. *The Lancet*, 381, S90.
- Missmer, S. A., Seifer, D. B., & Jain, T. (2011). Cultural factors contributing to health care disparities among patients with infertility in Midwestern United States. *Fertility and Sterility*, 95(6), 1943–1949.
- NHS. 2018b. Causes: Infertility. NHS. Accessed April 12, 2019. <https://www.nhs.uk/conditions/infertility/causes/>.
- NICE. 2018b. *Fertility Problems: Assessment and Treatment: Assisted Reproduction*. National Institute for Health and Care Excellence. Accessed April 12, 2019. <https://www.nice.org.uk/guidance/cg156/ifp/chapter/assisted-reproduction>.
- Obeisat, S., Gharaibeh, M. K., Oweis, A., & Gharaibeh, H. (2012). Adversities of being infertile: the experience of Jordanian women. *Fertility and Sterility*, 98(2), 444-449.
- Öztürk, A., Aba, Y. A., & Sık, B. A. (2021). The Relationship Between Stigma, Perceived Social Support and Depression in Infertile Turkish Women Undergoing In Vitro Fertilization-Embryo Transfer. *Archives of Psychiatric Nursing*, 35, 434-440.
- Papreen, N., Sharma, A., Sabin, K., Begum, L., Ahsan, S. K., & Baqui, A. H. (2000). Living with infertility: experiences among urban slum populations in Bangladesh. *Reproductive Health Matters*, 8(15), 33-44.
- Ramazanzadeh, F., Noorbala, A.A., Abedinia, N., & Naghizadeh, M.M. (2009). Emotional adjustment in infertile couples: systematic review article. *Iranian Journal of Reproductive Medicine*, 7, 97-103.
- Remennick, L. (2000). Childless in the land of imperative motherhood: Stigma and coping among infertile Israeli women. *Sex Roles*, 43(11), 821-841.
- Scully, Anne-Marie. (2014). *Motherhoodwinked: An Infertility Memoir*. South Caroline: CreateSpace Independent Publishing Platform.

- Slade, P., O'Neill, C., Simpson, A.J., & Lashen, H. (2007). The relationship between perceived stigma, disclosure patterns, support and distress in new attendees at an infertility clinic. *Human Reproduction*, 22(8), 2309-2317.
- Tabong, P. T. N., & Adongo, P. B. (2013). Infertility and childlessness: A qualitative study of the experiences of infertile couples in Northern Ghana. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 13(1), 72.
- Van Brakel, W. H., Anderson, A. M., Mutatkar, R. K., Bakirtzief, Z., Nicholls, P. G., Raju, M. S., & Das-Pattanayak, R. K. (2006). The Participation Scale: measuring a key concept in public health. *Disability and Rehabilitation*, 28(4), 193-203.
- Van den Broeck, U., Emery, M., Wischmann, T., & Thorn, P. (2010). Counselling in infertility: individual, couple and group interventions. *Patient Education and Counseling*, 81(3), 422-428.
- Whiteford, L. M., & Gonzalez, L. (1995). Stigma: the hidden burden of infertility. *Social Science & Medicine*, 40(1), 27-36.
- WHO. (2018). *Sexual and Reproductive Health: Infertility Definitions and Terminology*. World Health Organisation. Accessed April 12, 2019. <http://www.who.int/reproductivehealth/topics/infertility/definitions/en/>
- Yağmur, Y., & Oltuluoğlu, H. (2012). Social support and hopelessness in women undergoing infertility treatment in eastern Turkey. *Public Health Nursing*, 29(2), 99-104.
- Ying, L. Y., Wu, L. H., & Loke, A. Y. (2015). Gender differences in experiences with and adjustments to infertility: A literature review. *International Journal of Nursing Studies*, 52(10), 1640-1652.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Feminism, Historical Origins Of Feminism And Basic Concepts

*Feminizm, Feminizmin Tarihsel Kökeni ve Temel Kavramlar**Kutay Üstün**
*Abdullah Süren***

Özet

18. yüzyıldan itibaren kadınlar, karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerden dolayı toplum içindeki dezavantajlı konumlarını sorgulamaya başlamışlardır. Hukuki, siyasal, ekonomik, idari, toplumsal ve kültürel alanlarda eşitsizlikler yaşamaları, onların konumlarını sorgulamalarına ve böylece bir mücadelenin de başlamasına sebep olmuştur. Feminizm sözcüğünün kökenine baktığımızda, Latince kadın anlamına gelen “femine” sözcüğü ile karşılaşırız. Tarihsel olarak feminizm, ilk defa 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkar. Feminizm, kadın ile erkek arasında var olan eşitsizliğe karşı çıkar, kadın ve erkek arasında, toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik eşitliği savunur. Esas amacı, kadının temel hak ve özgürlüklerini korumak olan feminizm, kadının erkekle eşit haklara sahip olması için uğraş verir. Feminizm, kadınların temel hak ve özgürlükleri için mücadelesinde, siyaset yapmalarını içerir. Kadınların erkeklerle, özel ve kamusal alanda eşit olmak, özgürleşmek, toplum baskısından kurtulmak için başlattıkları Feminizm Hareketi, tarihsel süreçte, farklı zaman ve durumlarda anlam değişimine uğramış, kavramsal ve eylemsel açıdan değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Genel anlamda feminizm, kadınların erkeklerle eşit olması gerektiği iddiasındadır ve kadınlara yönelik olan eril baskıyı yok etmeyi amaçlar. Bu çalışmada feminizm tarihsel kökeni ve temel kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Toplumsal Cinsiyet, Kimlik, Modernleşme

Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., Ardahan Üniversitesi, kutayustun@ardahan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2572-2264.

** Uzm., Ardahan Üniversitesi, abdullahsuren@ardahan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3700-2099.

Atıf/Citation: Üstün, K. ve Süren, A. (2022). Feminism, Historical Origins Of Feminism And Basic Concepts. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 151-169.

Geliş/Received: 07.06.2022

Kabul/Accepted: 24.06.2022

Abstract

Since the 18th century, women have begun to question their disadvantaged position in society because of the inequalities they faced. Experiencing inequalities in legal, political, economic, administrative, social and cultural areas caused them to question their positions and thus to start a struggle. When we look at the origin of the word feminism, we encounter the word “femine”, which means woman in Latin. Historically, feminism first appeared in England in the 18th century. Feminism opposes the inequality that exists between men and women, and advocates social, cultural, political and economic equality between them. Feminism, whose main purpose is to protect the fundamental rights and freedoms of women, strives for women to have equal rights with men. Feminism involves women making politics in their struggle for their fundamental rights and freedoms. The movement of feminism, which was initiated by women to be equal with men in the private and public sphere, to be free and to get rid of social pressure, has undergone a change in meaning in different times and situations in the historical process, experienced with changes and transformations in terms of conceptual and political activism. Feminism in general claims that women should be equal to men and aims to destroy masculine oppression against women. In this study, feminism is discussed within the framework of its historical origin and basic concepts.

Keywords: Feminism, Gender, Identity, Modernization.

Introduction

Women starting from the 18th century, especially after the Enlightenment period, they questioned the inequalities they are exposed to in legal, political, economic, administrative, social and cultural areas and their disadvantaged positions and roles in society. They started to struggle on these issues. The struggles of women to have equal status, equal rights and freedoms with men have revealed the concept of feminism since the middle of the 19th century. The feminist movement, which women started in the 1960s to get rid of the social oppression of the patriarchal order and to become free, has undergone many conceptual and epistemological transformations in the process until today (Taş, 2016: 163-164).

Feminism includes women's making politics by fighting for their fundamental rights and freedoms. In the feminist movement, it is aimed to intervene in politics and transform the political field in the context of gender by focusing on women's emancipation and equality. At this point, women, who have been removed from politics for centuries, have struggled to obtain their political rights by demanding to take part in politics, along with feminism (Adak, 2016: 19).

The origin of the word feminism is the word "femine", which means woman in Latin. Feminism, an approach that advocates the prevention of restrictions of women, their liberation, and their equal rights and freedoms in their private and public activities (Taş, 2016: 165), considered as a field of science that investigates and examines the problems women have experienced within the framework of parameters such as race, language, religion, nation, class etc., by examining the oppression and difficulties that women are exposed to just because they are women.

Historically, feminism first emerged in England in the 18th century. The first academic work in the field of feminism was Mary Wollstonecraft's "A Vindication of the Rights of Women" published in 1792 (Sevim, 2005: 7-8). After the Enlightenment, women's objections to social roles and inequalities, and the special emphasis on human rights with the French Revolution became a starting point for women to have their voices heard, and Wollstonecraft became a systematic advocate of women's rights in her related book. In her work, Wollstonecraft argues that domestic functions for which women are held responsible are not at all a "necessity" of female nature, as the patriarchal order suggests (Andree, 1993: 45-46). Wollstonecraft underlines that woman, who were born as equals with men, started to struggle for their demands for freedom and rights when they realized that their lives did not continue on equal terms with men (Kolay, 2015: 5).

Feminism is an approach that opposes the inequality between men and women and argues that equality between the sexes at the social, cultural, political and economic levels should prevail, manifests itself in the fields of philosophy, sociology, ethics and politics. The main purpose of feminism is to protect the fundamental rights and freedoms of women. On a practical level, it tries

to ensure that women have equal rights with men in areas such as child rearing, child rights, education, and employment. While feminism, on the one hand, aims to improve women's health and the "abortion" right, which is banned in some countries, on the other hand, it highlights issues in different fields, the prevention of all forms of violence against women, the elimination of harassment and rape, and including the rights of lesbianism. (Taş, 2016: 165).

Feminism is a philosophy which is based not only on eliminating the inequality between men and women, but also on the struggle for the solution of many problems in societies. Since the 19th century, changes in economic, political, social and intellectual fields have increased the levels of freedom and development of societies. The ideas of freedom and equality have found an increasing place in social life. However, in this period when universal advances took place, women realized that the ideas of freedom and equality were not applied to their own lives. Realizing that this situation is not due to their biological sex, but as a result of "sexist" social organizations, they embarked on the struggle for freedom and equality. Experienced historical transformations and the Industrial Revolution limit women to the private sphere identifying them with "Irrationality" and "Nature", while men identifying with "Culture" and "Reason", which are active subjects in the public sphere (Kolay, 2015: 5-6).

Feminism, which argues that there is a conflict between men and women in the context of status in social relations without a biological perspective, can be considered as an approach that struggles to eliminate the problems faced by women who oppose, question and criticize the patriarchal system that is dominant in society (Taş, 2016: 166). Although feminism existed in the second half of the 19th century, it was after the 1960s that this movement found its way in daily life. Feminism claims that women are subjected to a dependent and systematic oppression and exploitation, and that the relations between men and women are not due to their natures. While feminism acts with the view that women are in a disadvantaged, unequal, exploited, oppressed and subordinate position compared to men, claims that this unequal position between men and women in terms of gender is due to a political relationship. And it argues that this power asymmetry can be changed with a political struggle (Özgün, 2014: 379). Feminism has historically been divided into three waves from the 19th century to the 21st century. Throughout these waves, it is seen that women struggle individually and universally to have equal rights and freedoms with men. In the struggle for feminism, women have shaped their intellectual and political positions by feeding off different theories and ideologies. As a result, different feminist approaches have emerged (Taş, 2016: 163).

Feminism as an umbrella concept, on the one hand, includes categories such as liberal feminism, radical feminism, Marxist feminism, socialist feminism, on the other hand, it exhibits a

diversity which includes black women, lesbian women and some other sub-groups today. The term “women’s movements” expresses that woman are fighting for the same purpose (Özgün, 2014: 379).

1. The Historical Origin of Feminism

Human history goes back thousands of years. However, the information about the lives of past societies is very limited. 10000 years before BC, people made their living by hunting and gathering as well as agriculture with hoe. This age is the period when the least information about the situation of women is known. Due to the fact that in the era of these societies, the writing which allowed them to convey their history to the future had not yet been invented (Andree, 1993: 11-16). During this period, men and women lived equally. In these societies, no dominance or superiority between the sexes has been observed. (Kolay, 2015: 5).

Small nomadic communities in the Paleolithic period and small villages in the first Neolithic period were replaced by large towns, and over time, cities were formed. The first-class conflict occurred in the urbanization period. The urban life means that one class feeds itself to another class with the development of agricultural land, private property and accumulation. The division of labor in the cities led to the emergence of the artisans, soldiers and priests who entered the service of the rich. At that time, technical developments increased, the plow period began in the fields and private property began to develop. The foundation of social institutionalization which led to the subordination of women was laid from this period. (Andree, 1993: 17-23).

In the Paleolithic age, hunters had to secure their hunting grounds through alliances in order to survive. Therefore, the tribes had to be Exogamic. When the settled system was passed, Exogamy left its place to Endogamy. Family heads now began to hide their daughters or daughters’ fertility to use for the growth of the household by marrying off to their cousins. This is the basis of the closure of women. At the end of this change, alliances formed by the export of women to other tribes by marriage gave way to wars (Tillion, 2006).

While some changes occur with the settled life, the superior position of women in religions disappears (Andree, 1993: 19). Philosophical currents of thought and monotheistic religions lay the groundwork for the representation of humanity from the male lineage, emphasizing the distinction between men and women. Political, social, religious and cultural institutions are conveniently established in patriarchy. While women were directed to household chores such as taking care of children and the elderly, cooking and cleaning, men were influential in the fields of art, education, health, politics, culture, religion and law in social institutions (Kolay, 2015: 5).

While the “mother goddess” was the only object of worship for thousands of years, statues representing men gradually began to appear after that. Models of the phallus, the symbol of

masculinity, made of clay or carved into stone, are multiplying. These kinds of symbols reveal that, although male gods have not emerged yet, the role of men in reproduction and the fact that the hoe used by the woman is replaced by the plow under the guidance of the man, at a time when the economic bases of the matriarchy were destroyed, the ideological base of the matriarchy gradually weakened and lost value (Childe, 1958: 110). The deterioration of nature and international relations in this period causes women to be in a worse situation and to be imprisoned at home (Andree, 1993: 19). With the beginning of the settled life of human beings, women have suffered their first and still continuing defeat, and “what-who” they are in terms of society is now characterized by male power (Beauvoiere, 1996: 35). While the subordination of women in almost all societies emerged in this period, the struggle against women’s oppression began only after a petition was filed in England in 1647 (Özgün, 2014: 380).

The conscious revolt in the 17th and 18th centuries emerged in an environment where bourgeois revolutions took place, capitalism blossomed and production was taken from the family and given to the public sphere. A strong attempt to defend women’s rights during the Enlightenment came with the birth of the intelligent, elegant, knowledgeable, determined and beautiful woman. Enlightenment writers envisioned a more civilized and broader education for noble class girls (Rowbothom, 1994: 20). Such a thought affected very few of the women of the period. However, highlighting the issues of freedom and education, which are among the demands that will increase women’s rights defensiveness, strengthened women’s rights advocates in the following period (Özgün, 2014: 380).

In the 17th and 18th centuries, the separation of home and work division, which allowed the bourgeois class men to participate in production, has caused a large part of women to be identified with the home and to be excluded from some professions they previously fulfilled and to be thrown out of production. The theory of human rights, which was put forward as a result of the struggle for freedom and equality led by the bourgeoisie at that time, had a general and abstractly defined framework. Although the history of feminist ideas goes back to the Chinese and ancient Greek civilizations, it was realized in the 19th century that they were expressed in a more organized way (Atan, 2015: 3). It was in this century that women realized that they were excluded from some ideals of the new society such as justice, freedom and equality, and that they were deprived of some rights which developed with these concepts, and it became a social movement by gaining a mass characteristic (Çakır, 2008: 416).

2. Fundamental Concepts of Feminism

2.1. Gender

As the individual begins to socialize in the society, the society transfers certain identities to the individual. By adopting this identity, the individual internalizes the norms transmitted by the society and learns to be subject to the norms. The individual inevitably acquires these norms transmitted by the society, because the society is in a very strong position against the individual with its thousands of years of tradition. There are various norms imposed on women and men by society. For instance, while features such as understanding, sensitivity, dependency and emotionality are described as femininity by the society, traits such as dominance, independence and leadership are attributed to men. These norms, which are attributed to women and men, cause pressure on the individual (Cenikli, n.d.: 3-4).

Biological sex differences are differences that occur between men and women in terms of innate and unlearned/untaught characteristics. Gender is the differences that occur between the sexes, reinforced by the qualities learned and acquired through socialization. Gender differences lead to some transformations both from individual to individual and from culture to culture (Dökmen, 2015: 25).

There are many behavioral and attitude differences between men and women. For example, in many societies, men are relatively more aggressive than women. Differences in behavior and attitudes between men and women stem from culture, not biology. Sex differences are biological, but gender encompasses all the traits that a culture teaches and attributes to men and women. Gender depicts the cultural construction of a human being. By collecting systematic ethnographic data on gender, anthropologists have identified frequently displayed patterns of behavior related to gender differences and observed changes associated with gender roles, the environment, the economy, adaptation strategies, and the political system (Kottak, 2013:405; Gezon and Kottak, 2016:146).

According to Vargün, the framework of the necessity of being a man and a woman within the scope of the expectations of the society and cultural teachings, “has a certain continuity with the transfer of culture from generation to generation. The transfer of the norms of femininity and masculinity to the individual by the culture in which he/she was born also shows that gender is always relearned and reproduced, since it is a repetitive process” (Vargün, 2021: 8).

A newborn child has a biological sex but does not yet have a gender. As the child begins to learn, society puts before the child a set of rules or behavior patterns appropriate to his or her gender. Certain socialization factors or agents -especially family, media, friend groups, and school-

concretize these expectations and models and prepare the environments in which the child will adopt them. Whatever the social models or rules, they are more or less internalized. As a result, gender identity emerges, which normally coincides with the social expectations of a particular gender (Connell, 2019, s. 278). “Generally speaking, the definition of being a woman or a man is determined by the culture, it is transmitted, maintained and reproduced” (Vargün, 2021: 9). Keny and Smille draw attention to the fact that the roles attributed to men and women are cultural constructs. Masculinity and femininity are social constructs that should be considered together with other social categories. Thoughts on gender discrimination may differ in terms of attitudes and practices (2015:196).

During socialization, boys and girls are brought up by taking into account the “gender differences” among the emotions, behaviors, approaches and roles that their cultures attribute to their sexes. The differences that arise as a result of the society’s imposition of the situation on the individual is that women are expected to fulfill the duties of housewives, nurses, teachers etc. in the context of being perceived as more caring, emotional and sensitive, while men are expected to fulfill duties such as engineers, merchants and soldiers etc. in the context of being perceived as independent, strong and assertive. There may be some differences between these gender roles and the sexes, and there may also be variations among individuals belonging to the same sex in terms of these characteristics. For instance, among men, there can be very strong as well as weak ones. In the same way, there can be very emotional as well as emotionless among women. There can be very strong women or very emotional men in society (Dökmen, 2015: 24-25).

It is a known fact that women are more affected by inequality arising from gender. Discrimination against women is seen in almost every country in the world. However, it happens in different ways. In different countries of the world, a newborn girl is strangled to death because of her gender, or a girl is circumcised (genital mutilation). In some countries, girls are prevented from receiving education about sexuality, while in another, a young girl is forced to continue her pregnancy due to her family’s religious beliefs. Women who are faced with gender discrimination experience inequalities while exercising their social, political, legal and economic rights (Sarp, 2008. 7).

The issue of gender did not gain political attention or prominence until the 1960s. During this period, many men and women believed that the division of labor between men and women in society was due to biological reasons. Women were considered fit for a domestic lifestyle because of childbearing and breastfeeding. Because men had more physical strength than women, it was considered more convenient to work outside and in public life. Traditional political theories continued to perpetuate such beliefs and ideas and often ignored gender differences. Unwilling to

examine the power and privilege of their fellow men, male thinkers have succeeded in keeping women out of politics (Heywood, 2013: 235).

While the equality of women and men often cannot find a place for itself in daily life, the ultimate goal of the emphasis on the use and defense of rights in feminism is equality. Feminism, advancing in this direction, gained an intellectual concreteness with the English Mary Wollstonecraft's "Advocacy of Women's Rights" in the 18th century, and then gradually spread to Europe (Rowbotham, 1994: 51).

Gender and biological sex are completely different from each other. Biological sex is an inborn sex, and gender is an artificial sex created by society according to biological factors. The difference between gender and biological sex is that gender changes with society and time, and this reality shows that the situation is changeable. The society that builds a hierarchy between the sexes leaves women in the lower strata in this hierarchy. Due to this position of women, women have embraced the concept of gender more. However, we cannot describe gender victimization for only one gender because men can also take part in this victimization. Nevertheless, since more women are involved in the victimization side of the issue, the gender problem goes in parallel with the women's problem (Cenikli, n.d.: 4).

According to Chanter, the relationship between sex and gender is an indispensable part of the patriarchal perspective. Traditionally, sex has been regarded as the determinant of gender. Traditional thought associates feminine traits with female sexuality and masculine traits with men (2019:31).

2.2. Patriarchal Society

Patriarchy is an order that makes male authority dominant and subordinates women, based on the idea that the continuity of the lineage is ensured by the father. This order, which is applied in all areas of life, includes more than one domination according to feminist theorists (Emeklier, 2011: 174).

When we look at the historical process, it is seen that all kinds of production took place under the control of women in the "matriarchal" period when women dominated. In this period, occupations such as rope making, weaving, basket making, making fire and cooking, clay pot production, fishing, spoon, comb, bead making are in the hands of women. In addition, the first medical practices and the use of medicinal herbs for therapeutic purposes are encountered in the matriarchal period. During this period, healing is under the control of women. However, since the Neolithic period, while the transition from hunter-gatherer to the settled order, the status of women in the society began to change. The fact that both agricultural production and the vehicles

used in war are under the control of men has pushed women to a secondary position (Arıkoğlu ve Ündücü, 2016: 4). Demren draws attention to how femininity and masculinity are viewed in the ideological and cultural context within the patriarchal social structure. In a patriarchal society, masculinity is reproduced by creating the conditions of internal and external competition and ensuring the continuity of these conditions. In gender studies, it has been revealed that women and their lives are generally limited and they are exposed to certain cultural controls (Demren, 2008: 323-324).

Feminists use the concept of “patriarchy” to explain the power relationship between men and women. Since patriarchy coincides with the “rule of the father” and the supremacy of the husband and father in the family, it has been argued by radical feminists that this situation should be destroyed. According to feminists, for the reason that the role of patriarchy in the family was not only limited to the family, but also spread to the public space and caused male dominance in fields such as education, politics and business. Thus, it was thought that patriarchy caused women who create half of the society to be dominated by men who make up the other half (Çiçek, Aydın and Yağci, 2015: 278). In the words of Çakır (2007: 453), “Patriarchy is an autonomous system of exploitation and domination. The material basis of patriarchy is the exploitation of women’s invisible and unrequited domestic labor. Women’s labor is something done mainly for men, not for the benefit of capitalism.”

In the historical process, when the period of gathering and hunting is left behind and the period of shepherding and farming begins, when copper, iron, bronze are found and tools and weapons are made from metal, the division of labor between men and women becomes a thing of the past, and the importance of women’s duties is left behind (Ozankaya, 1996:361).

With the development of the means of production and the surplus product, it was women who had to withdraw from production first. (Tayanç, 1997:27). The increase in wealth, on the one hand, gave the man a more important place in the family than the woman, on the other hand, this situation revealed the tendency to use the traditional inheritance order to change for the benefit of the children. However, this was impossible as long as the lineage was regulated according to the maternity law. For this reason, the law of lineage and maternity inheritance from the woman was abolished, and the law of lineage and paternity inheritance from the man was established (Engels, 1978: 76).

At the beginning of the matriarchal society system, metal was not yet known. The invention of metal centuries later by human beings was considered the forerunner of the patriarchal order. Women were respected in farming communities. The woman, who had to work both in the field and at home, thus gained an advantage in family life. The women who exchanged what they

produced with others through the shopping method, thus kept the trade business in their hands. However, over time, this situation resulted in the victory of the men. With the transition from the stone age to the bronze age, men discovered their own power. By producing male tools, he was getting rid of the influence of nature and starting the age of reason (Kaçar, 2007: 31).

Bachofen argues that the patriarchal order emerged from the matriarchal order and according to him, after the emergence of the patriarchal order, women were given a limited life and a temporary freedom (cited by Reich, 1995:108).

Although feminists think that men dominate women in all societies, they argue that only the form and level of oppression has changed in different cultures and times. At least in Western societies, women's social status, gaining the right to vote, changes in marriage and divorce laws and easier access to education, legalization of abortion took place in the 20th century (Heywood, 2013: 240).

Social pressure continues throughout the life of the individual in the construction of gender. The individual is never/can never be "me" in its pure sense. It always has to be "we". Being male or female is not just an inborn trait. It is an identity produced by society. The society, which produces and codes the body with male and female gender, shapes, controls and reproduces the body. The body is an object in the thought of society (Bayhan, 2012-13:163).

Gender roles acquired under the influence of social conditioning are influential in working life as well as being the determinant of the attitudes and behaviors of sexes in social and cultural life. Emphasizing the role of the man as the head of the family responsible for providing for his family and the role of the woman as the mother and wife negatively affects women's approach to working life and prevents women from entering the labor market. At the same time, it causes women who enter the labor market to stay in the background, tend to professions that are suitable for their gender, acquire skills for gender-specific professions and concentrate on these professions (Arabacı, 2015: 53-54).

Liberal feminists often use the concept of patriarchy to draw attention to the unequal distribution of rights in society. According to them, patriarchy is the insufficient number of women in high-ranking positions in business, politics and public life. Socialist feminists examine and problematize the economic dimensions of patriarchy. To them, capitalism creates gender discrimination on the basis of patriarchy as well as class inequality. Radical feminists, on the other hand, emphasize patriarchy in a different way. According to them, patriarchy is a systematic, widespread and institutionalized male power rooted in the family. Thus, patriarchy reflects the belief that the dominance of men characterizing the general society and the second rank position of women is a reflection of the power order in the home life (Heywood, 2013: 240).

In medieval Europe, the task of controlling and punishing women was given to men because they saw women's bodies as destructive and dangerous as a result of religious interpretations. During the transition from the Middle Ages to the New Age period, many innocent women are killed on charges of collaborating with the devil. For instance, in England, a special assembly is established to punish women. The main function of the assembly is to enforce laws and different forms of torture. It is reported that almost 90,000 women in Europe were burned alive during this period (Arıkoğlu and Ündücü, 2016: 5).

There are sharp differences in the representation of women in the field of art in Europe, which is living in the early stages of modernity. In these representations, it is seen that women are cast into either very bad or very good roles. Considering the works of this period, it is common to see Eve as more sinful than Adam or to portray Jesus more holy than Mary. Again, in the works of art of this period, women are placed in a position that deserves to be represented only in terms of inspiring men. Women are portrayed in literature as an art fairy, a lover. That is, they act as objects for the hopes of the author. It is clear that philosophers in the Early Modern European period also viewed women as unworthy. For example, the portrayal of women in the works of names such as Voltaire, Montesquieu, Rousseau and Diderot, who are taught as the most important figures of enlightenment thought, is also extremely discriminatory. It is a common theme in their works that the female figure represents evil. According to Rousseau, women exist to make men happy. According to Montesquieu, women use their charms to dominate men. According to Diderot, woman was created for fun and lust. In ancient Greece, it is seen that Socrates, Aristotle and Plato defined women as the source of all evil and the supporter of the devil (Arıkoğlu and Ündücü, 2016: 5-6).

The roles attributed to women culturally or through institutions are a function of biological, psychological and economic factors. The roles attributed to women culturally or through institutions are a function of biological, psychological and economic factors. While men realize themselves, women fall into the role of object or victim and are expected not to claim dominance. However, there is no barrier from existence for men to realize themselves (Eliuz, 2011: 224). Women are generally defined within the framework of certain areas in the patriarchal order. Indoor areas are the most common of these areas. The roles in which women are generally defined are wife and motherhood in domestic life. These roles continue for almost the entire life of a woman (Demren, 2001: 4). As a result of the idea that "a woman's world is her man, her children, her family and her home" with the assimilation of this role, women try to live in a world whose boundaries are drawn for them by men (Eliuz, 2011: 225).

Mojab and Abdo emphasize that patriarchy is a social and historical institution rather than a psychological or personal problem. According to them, patriarchy is the dominance exercise system or regime of the masculine gender. Male dominance is produced and reproduced by other social forces and institutions such as language, law, religion, education, family, popular culture and media. Accordingly, patriarchal violence includes much more than simply a problem arising from an individual, his/her mentality or ignorance, and it is systemic (Mojab and Abdo, 2006:3-5).

The devaluation of women throughout history is not just a phenomenon of a particular region or time. If some examples from history are given, we can encounter similar phenomena in the east as in the west. For instance, in ancient Iran, blood ties through the mother did not matter, and men were encouraged to marry their sisters. In Babylon, which was seen as the beginning of civilization due to the invention of writing and legal codes, the value of women was equated with domestic animals. Similarly, in ancient India, women, who are part of the family, seem to be equated with slaves. Until the 17th century, it was a common ritual for a woman whose husband died to be killed and buried with her dead husband. In China and the Far East, there were instances where women were not named and instead numbered. This is a significant example of not seeing women as subjects. Moreover, in Arab societies, girls were buried alive for a while. The woman was not considered as a human being. (Arıkoğlu and Ündücü, 2016: 6).

2.3. The equality of woman and man

The idea that people are equal forms the basis of today's modern idea of humanity based on the concepts of equality, fraternity and freedom. The idea that women are equal to men was first expressed at the time of the French Revolution. Reason, individualization, progress, the importance of education and similar values formed the philosophical infrastructure that would ground women's rights in this period. The first theoretical studies on women's rights emerged in this period. Olympe de Gouges's "Declaration of the Rights of Women" and Mary Wollstonecraft's "A Vindication of the Rights of the Women" are among the first works of feminist theory. Wollstonecraft's main impact was to provide a women's definition of the core principles of the French revolution -solidarity, equality, freedom (Ayata and Gölgeliöglü, 2011: 66). The idea of equality is one of the most important tools of modern states of law. It should not be thought that people are equal in all periods, with the existence of equality from the birth of humanity to the present day. Because of that humanity has achieved the ideal of equality after long struggles (Yüksel, 2014: 176).

Although modernism seems to promise equality and freedom to all humanity at the beginning, the assumption of dominant/subordinate lies behind women's inability to be included

in this cluster. In the early stages of the modern period, masculinity and the phenomena related to it are attributed the qualification of being active, and the phenomena pertaining to women and femininity being passive. The gender phenomenon based on this assumption has deprived women of the possibility of universal equality (Elbeyoğlu, 2015: 291-293).

The principle of equality emerged in the first place with the aim of eliminating class differences. Today, however, social inequality clearly prevails. There are great differences between the income levels and housing conditions of families in the society. Women in all social classes are at a disadvantage compared to men (Gören, 2016: 3281).

Feminism, although its meaning has changed in different times and situations, in the most general sense, defends the claim that women should be equal to men and seeks to destroy the masculine dominance that exists between men and women due to hierarchical relations. Another important claim of feminism is that gender discrimination is intertwined with other social discriminations, and therefore, all kinds of social discrimination (regional, ethnic, class, etc.) are fed by gender discrimination and thus exist together by influencing each other. Therefore, it has been defended that gender hierarchies/inequalities should also be destroyed in order to eliminate social discriminations (Sancar, 2011: 55).

These gender inequalities are historically older than class systems. Men had more influence than women, both in terms of wages and status, in many aspects of social life in all societies. Since women are generally economically dependent on their husbands due to traditional culture, the class position of women is determined by the class position of their husbands (Giddens, 2013: 368-369).

Literacy rates of women, who could not obtain the right to vote and be elected for years, remained quite low compared to men in almost all societies. Women are faced with indirect or direct discrimination. For example, different salary practices just because of gender is a direct discrimination. Some laws, norms or practices that do not discriminate between the sexes can deepen inequality. These kinds of measures show that women have the same opportunity and advantage as men in accessing some services, thus rendering biological, historical and traditional differences unimportant (Albal, 2020: 214).

Gender equality was recognized by the United Nations in 1945. From this date on, legal regulations in favor of women started to be made, but due to reasons such as not being sufficient and not being implemented, the masses of women in Western societies rose up to defend women's rights. They fought effectively against bureaucracy and the historical background of the image of women. This struggle of women, which led to the emergence of the concept of feminism, which continues even today, has produced very important results in favor of women in Western societies.

In fact, we can say that most of the Western societies have managed to overcome the patriarchal heritage to a large extent (Kale, 1996: 65).

In Turkey, starting from October 29, 1923, in the first decade following the proclamation of the Republic, structural and legal revolutions that enabled women to obtain the status of “individuals with equal rights” in the family, social life, politics and education were implemented quickly (Kaypak and Kahraman, 2016: 307). When we make a comparison specific to Turkish modernization, it is seen that there is a difference. While it is observed that some rights have been achieved as a result of long struggles for women’s rights, especially in Western countries, we see that these rights are given to women by the state in Turkey. Within the scope of modernization moves in the Early Republic period, these civil and social rights were given to women (Sivacıoğlu, 1991: 5).

Today, almost all constitutions and international conventions are based on the principle of equality. This principle is accepted as the most important principle of the rule of law in the modern legal order. When we look at the developments in Turkish constitutional law, we see that the principle was included in the 1876, 1924, 1961 and 1982 Constitutions (İnceoğlu, 2006: 45-47). The principle of equality is stated in the 10th article of the 1982 Constitution of the Republic of Turkey:

“All individuals are equal without any discrimination before the law, irrespective of language, race, color, sex, political opinion, philosophical belief, religion and sect, or any such considerations. No privilege may be granted to any individual, family, group or class. State organs and administrative authorities shall act in compliance with the principle of equality before the law in all their proceedings” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 18 Ekim 1982).

Considering the scope and content of the article, it is understood that women have equal rights with men in the legal sense.

Odyakmaz and Keskin (2017: 21) express the following regarding the abolition of certain regulations in the Turkish Civil Code that are contrary to the equality of women and men: “The new Turkish Civil Code in 2002, the new Labor Law in 2003, and the new Turkish Penal Code in 2005 came into force, and almost all of the regulations in which men and women were not equal were abolished from our laws. Thus, legal equality between men and women has been achieved.”

Gören (2016: 3295-3296) states that constitutional amendments were made, which brought into question the necessity of the state to take an active position in the issue of equality between women and men:

“The principle that women and men have equal rights, guaranteed in the Constitution with the constitutional amendments dated May 7, 2004 and September 12, 2010 in Turkey, not only prohibits attacks on fundamental rights protection areas, but also orders the State, which

dominated the initial understanding of fundamental rights, to take active actions towards the realization of this principle. This obligation to ensure equal rights is primarily directed at the State and other public legal entities. However, the scope of regulation of women and men having equal rights is not limited to this. The principle of equal rights for women and men is not only an obligation for the State to equip them with equal rights before the State, with this principle, the State is obliged to ensure that men and women have equal rights, also in the relations of citizens regarding private law”.

Result

Since the 18th century, women have begun to question their disadvantaged position in society due to the inequalities they face. Experiencing inequalities in legal, political, economic, administrative, social and cultural areas caused them to question their positions and thus to start a struggle. The concept of feminism has emerged since the middle of the 19th century as a result of the struggles of women, especially with men, to have equal rights, equal positions and freedoms.

When we look at the origin of the word feminism, we encounter the word “femine”, which means woman in Latin. Feminism advocates for women to be equal with men in the private and public spheres, to be free without restrictions, and to eliminate the oppression and difficulties that women are exposed to because they are women.

Historically, feminism first appeared in England in the 18th century. Feminism opposes the inequality that exists between men and women, and advocates social, cultural, political and economic equality between men and women. Feminism, whose main purpose is to protect the fundamental rights and freedoms of women, strives for women to have equal rights with men. Feminism involves women making politics in their struggle for their fundamental rights and freedoms. Feminist movement, which was initiated by women to be equal with men in the private and public sphere, to liberate them and to get rid of social pressure, has undergone changes and transformations in the historical process, in different times and situations, conceptually and theoretically. However, in general, feminism claims that women should be equal to men and aims to destroy the masculine oppression on women.

It is known that feminism is divided into three waves from the 19th century to the 21st century. In all three waves, it is seen that women struggle to have equal rights and freedoms with men. Women’s struggle for feminism has been shaped by feeding from different theories and ideologies, and thus different feminist approaches have emerged.

References

- Adak, S. (2016). Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset. F. Saygılıgil ve F. Saygılıgil (Dü.) içinde, Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları (s. 21-40). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Andree, M. (1993). Feminizm. (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Albal, H. (2020). Kamu Hizmetlerinden Yararlanmada Kadın-Erkek Eşitliği. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 213-227.
- Arabacı, B. (2015). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Çalışan Kadın. (Ed. G. Ağrıdağ), *Türkiye’de ve Dünyada Kadın Araştırmaları* (s. 50-54). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Arıkoğlu, C., Ündücü, C. (2016). Kadına Yönelik Şiddetin Tarihi. *Alternatif Politika (Toplumsal Cinsiyet Özel Sayısı II)*, 1-21.
- Atan, M. (2015). “Radikal Feminizm:” Kişisel Olan Politikadır” Söyleminde Aile. *The Journal of Europe, Middle East Social Science Studies*, 1(2), s. 3
- Ayata, A., Gölgeioğlu, Ö. (2011). Siyaset ve Katılım. (Ed. Y. T. Ecevit), *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (Cilt 1, s. 64-83). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Bayhan, V. (2012-13). Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* (63), 147-164.
- Beauvoiere, S. (1996). *Kadınlığın Kaderi*. (C. Unan, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar.
- Cenikli, T. (t.y.). 20.yy’da Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İçin Yapılan Çalışmalar. https://www.academia.edu/36912747/20.yyda_Toplumsal_Cinsiyet_Esitlegi_Icin_Yapilan_Calismalar
- Chanter, T. (2019), *Toplumsal Cinsiyet*, (Çev. M. Erguvan), Ankara: Fol Kitap.
- Childe, V. (1958). *The Prehistory of European Society*. Londra: Penguin Books.
- Connell, R. W. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. Ayrıntı Yayınları.
- Çiçek, A. C., Aydın, S., Yağci, B. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9), 269-284.
- Çakır, S. (2007). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. (Ed. B. Örs), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (s. 412-475). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, S. (2008). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. (Ed. B. Örs), *19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Siyasal İdeolojiler* (s. 416-417). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demren, Ç. (2008), Ortadoğu’da Ataerkillik ve Erkeklik İlişkileri, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (2),321-329.

- Demren, Ç. (2001). Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri. http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/erkeklik_ataerkillik.pdf
- Dökmen, Z. Y. (2015). Toplumsal Cinsiyet. Sosyal Psikolojik Açıklamalar (Cilt 6). İstanbul: Sistem Yayınları.
- Elbeyoğlu, K. (2015). Modern Toplumun Eşitlik İdeali Karşısında Kadın. (Ed. G. Ağrıdağ), *Türkiye’de ve Dünyada Kadın Araştırmaları* (s. 289-295). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Eliuz, Ü. (2011). Cinsel Kimlik Paniği: Kadın Olmak. *Turkish Studies*, 221-232.
- Emeklier, B. (2011). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar. 2(4). Bilge Strateji.
- Engels, F. (1978). Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, (Çev. K. Somer), 6. Baskı, Ankara: Sol Yayınları
- Gezon, L., Kottak, C. P. (2016), Kültür, (Çev. Ed. A. Gürsoy), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Giddens, A. (2013). Sosyoloji. (Ed. C. Güzel) İstanbul: Kırmızı.
- Gören, Z. (2016). Genel Eşitlik İlkesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi-Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 3279-3301.
- Heywood, A. (2013). *Siyasî ideolojiler: Bir giriş*. (Çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın ve B. Kalkan). Ankara: Adres Yayınları.
- İnceoğlu, S. (2006/4). Türk Anayasa Mahkemesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Eşitlik ve Ayrımcılık Yasası. *Çalışma ve Toplum* (11), 45-62.
- Kaçar, Ö. (2007). “Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Konumu: Türkiye’de Yakın Zamanlardaki Değişimi Anlamak” Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Kale, N. (1996). Kadın-Erkek Eşitliği Sorunsalı. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*. 29(1).
- Kaypak, Ş., Kahraman, M. (2016). Türkiye’de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 298-315.
- Keny, M. G., Smille, K. (2015), Antropolojiye Giriş, Kültür ve Mekân Hikayeleri, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kolay, H. (2015, Nisan). Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları. *Emo Kadın Bülteni* (3), 5-11.
- Kottak, C. P. (2013). Antropoloji İnsan Çeşitliliğinin Önemi, (Çev. Ed: D. Atamtürk, İ. Duyar), Ankara: DeKi Yayınları,

- Mojab, S., Abdo, N. (2006). “Namusun Tikelliği ve Öldürmenin Evrenselliği: Erken Uyarı Sinyallerinden Feminist Pedagojiye” *Namus Adına Şiddet Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar* (Çev: G. Kömürçüler, 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Odyakmaz, Z., Keskin, B. (2017). Tarihimizde ve Günümüzde Türk Kadınlarının İnsan Hakları. *TED Ankara Kolejliler Dergisi* (128), 1-28. <https://docplayer.biz.tr/51587331-Haziran2017-sayi128-ted-ankara-kolejliler-tarih-tarihimizde-ve-gunumuzde-turk-kadininin-insan-haklari.html>
- Ozankaya, Ö. (1996), Toplum Bilim, 9. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi
- Özgün, Y. (2014). G. Atılğan ve A. Aytekin (Dü) içinde, Siyaset bilimi: kavramlar ideolojiler disiplinler arası ilişkiler (s. 379). İstanbul: Yordam.
- Rowbotham, S. (1994). *Kadınlar, direniş ve devrim*. (Çev. N. Şarman,) İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Reich, W. (1995). Cinsel Ahlakın Boy Göstermesi, (Çev: B. Onaran, 3. Basım İstanbul: Payel Yayınevi.
- Sancar, S. (2011). “Türkiye’de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler”. Koç Üniversitesi Yayını.
- Sarp, Ü. (2008). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sıvacioğlu, M. (1991). Avrupa Topluluğunda Kadın-Erkek Eşitliği ve Bunun Türk Mevzuatı İle Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(1).
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5), 163-173.
- Tayanç, F. (1997). *Dünyada ve Türkiye’de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Toplum Yayınları
- Tillion, G. (2006). *Harem ve Kuzenler*. (N. Sirman ve Ş. Tekeli.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, Ekim 18). T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.
- Vargün, B. (2021). Menstrüasyon ve Tabu. *Antropoloji*, (42), 1-10. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.554017>.
- Yüksel Oktay, E. (2015). Türkiye’nin ve Dünyanın Ortak Sorunu: *Kadına Şiddet*. *Akademik Araştırmalar Dergisi* (64), 57-118.